

TRABZON ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HARÎRÎZÂDE KEMÂLEDDİN EFENDİ'NİN
TURFETÜ'L - MÜSTERSELE ALA'T - TUHFETİ'L - MÜRSELE
ADLI ESERİ (İNCELEME - METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elmas ABDİKOĞLU

TRABZON
Haziran, 2019

TRABZON ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HARÎRÎZÂDE KEMÂLEDDİN EFENDİ'NİN
TURFETÜ'L - MÜSTERSELE ALA'T - TUHFETİ'L - MÜRSELE
ADLI ESERİ (İNCELEME - METİN)

Elmas ABDİKOĞLU

Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nce Yüksek Lisans Unvanı
Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Betül SAYLAN

TRABZON
Haziran, 2019

Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir. 27 / 06 / 2019

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Betül SAYLAN

Üye : Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Osman DEMİRCİ

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

**Prof. Dr. Bülent GÜVEN
Enstitü Müdürü**

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Tezimin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalardan bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yaptığımı ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi, ayrıca bu çalışmanın Trabzon Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonuca razı olduğumu bildiririm.

Elmas ABDİKOĞLU

27 / 06 / 2019

ÖN SÖZ

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi XIX. yüzyılda İstanbul'da yaşamış, otuz iki yıllık kısa ömründe kırka yakın eser telif etmiş velûd bir mutasavvıftır. Eserleri içerisinde en meşhur olanı tarîkatlar ansiklopedisi olan üç ciltlik *Tibyânu vesâil*'dir. Diğer eserleri bu kadar hacimli olmasa da muhteva açısından bakıldığında önemli oldukları bir gerçektir. Ancak günümüzde bu mühim müellefatın çoğu bilinmemektedir.

Çalışmamızın konusu olan *Turfetü'l-müstersele ala't-tuhfetil-mürsele* isimli şerhi de aynı şekilde esere yapılan diğer şerhler kadar tanınmamaktadır. Üslubu, kavramları ve muhatap kitleleriyle diğer şerhlerden ayrılan bu eser, bir zincirin kayıp halkasıydı. Bu çalışma ile kayıp halkayı yerine koyarak, zinciri tamamlamış olmayı hedefledik.

Vahdet-i vücûd ile ilgili olan kavram ve meselelerin Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin şerhi üzerinden izah edildiği ve bununla birlikte kendilerinin de tanıtıldığı bu mütevazi çalışmanın ortaya çıkmasında emeği olan başta danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Betül SAYLAN Hanımefendi'ye; bu çalışmanın tasarlanmasından son noktasına kadar her aşamasında kıymetli vaktini, yardımlarını ve fikirlerini benden esirgememiş olan saygıdeğer hocam Abdurrahman ACER Beyefendi'ye; hadisler ilgili kısımlarda desteğini aldığım Dr. Öğr. Üyesi Dilek TEKİN ve Öğr. Gör. Fatih GÜMÜŞ'e; yüksek lisans döneminde bilgilerinden ve tecrübelerinden istifade ettiğim RTEÜ İlahiyat Fakültesi'ndeki ve TRÜ İlahiyat Fakültesi'ndeki tüm hocalarıma; eğitim hayatım boyunca her ne olursa olsun yanımda duran ve desteğini hiçbir zaman esirgememiş olan yengem Zeliha TELLİOĞLU ve kızı Büşra'ya; bu süreçte her türlü zorluğa beraber göğüs gerdiğimiz hayat arkadaşım Ali ABDİKOĞLU'na ve aileme en içten teşekkürü bir borç bilirim.

Elmas ABDİKOĞLU

Haziran, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MÜELLİF VE ŞÂRİHİN HAYATLARI VE ESERLERİ	4
1.1. Müellif Fazlullah el-Burhanpûrî'nin Hayatı ve Eserleri	4
1.1.1. Hayatı.....	4
1.1.2. Eserleri	5
1.2. Şârih Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin Yaşadığı Dönem, Hayatı ve Eserleri	5
1.2.1. Harîrîzâde'nin Yaşadığı Dönem	5
1.2.2. Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin Hayatı	9
1.2.3. Eserleri	12

İKİNCİ BÖLÜM

2. ET-TUHFETÜ'L-MÜRSELE VE ŞERHİ TURFETÜ'L-MÜSTERSELE	19
2.1. <i>et-Tuhfetü'l-mürsele ile 'n-Nebî</i>	19
2.1.1. Eserin Genel Özellikleri.....	19
2.1.2. <i>et-Tuhfetü'l-mürsele</i> 'nin Şerhleri.....	20
2.2. <i>Turfetü'l-müstersele ala 't-Tuhfeti'l-mürsele</i>	23
2.2.1. İsimlendirilmesi	23
2.2.2. Üslubu	24
2.2.3. Yazılış amacı.....	24
2.2.4. Konusu	24
2.2.5. Nüshaları.....	25
2.3. <i>Turfetü'l-müstersele</i> 'nin Diğer Şerhler Arasındaki Yeri	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TURFETÜ'L-MÜSTERSELE ALA'T-TUHFETİ'L-MÜRSELE'DE GEÇEN TASAVVUFÎ KAVRAMLAR VE MESELELER.....	31
3.1. Vahdet-i Vücûd ile İlgili Kavramlar	31
3.1.1. Vahdet-i Vücûd	31
3.1.2. Vücûd.....	34
3.1.3. Vâcibü'l-vücûd	38
3.1.4. Lâ-vücûde ille'l-vücûd.....	38
3.1.5. Lâ-mevcûde illallah	39
3.1.6. Tevhîd-i Ef'âl ve Tevhîd-i Sıfât ve Tevhîd-i Zât	40
3.2. Merâtib-i Vücûd ile İlgili Kavramlar	41
3.2.1. Mertebe-i Ahadiyyet, Lâ-Taayyün.....	42
3.2.2. Taayyün-i Evvel.....	43
3.2.3. Taayyün-i Sâni, Mertebe-i Vâhidiyyet.....	45
3.2.4. Mertebe-i Ervâh	47
3.2.5. Mertebe-i Âlem-i Mîsâl	48
3.2.6. Âlem-i Mülk veya Âlem-i Şehâdet	49
3.2.7. İnsân-ı Kâmil	50
3.3. Vahdet-i Vücûdla İlgili Meseleler.....	52
3.3.1. Mertebeler Arası İlişkilerde Esmâ	52
3.3.2. Zâtî ve Esmâî Kemâl.....	52
3.3.3. Hulûl ve İttihâd	53
3.3.4. Vücûd ve Mevcûdlar.....	54
3.3.5. Kurbiyyet	55
3.3.6. Vahdet-i Vücûdu Benimseyenlerin Durumu.....	56
3.3.7. Vahdet-i Vücûdun Delillendirilmesi.....	56

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TURFETÜ'L-MÜSTERSELE ALA'T-TUHFETİ'L-MÜRSELE (ÇEVİRİ YAZILI METİN)	58
.....	58
4.1. <i>Turfetü'l-müstersele ala't-tuhfeti'l-mürsele</i>	58
SONUÇ	87
KAYNAKÇA	89
EKLER	93
ÖZGEÇMİŞ VE İLETİŞİM BİLGİLERİ	61

ÖZET

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin *Turfetü'l-müstersele ala't-Tuhfeti'l-mürsele* Adlı Eseri (İnceleme-Metin)

Vahdet-i vücûd ve vücûdun mertebeleri tasavvuf ontolojisinin önemli konularının başında gelir.

İbnü'l-Arabî ve takipçileri bu konuları açıklayan kitaplar telif etmişlerdir. Fazlullah el-Hindî el-Burhanpûrî de önemli eseri *et-Tuhfetü'l-mürsele*'yi bu amaçla yazmıştır. Sonraki dönemlerde esere birçok şerh yazılmış, bu şekilde eserin bilinirliği artmıştır.

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde İbnü'l-Arabî düşünceleri kabul görmüş ve vahdet-i vücûda dair eserler okunmuştur. Bu eserlerden birisi olan *et-Tuhfetü'l-Mürsele*, Harîrîzâde Kemâleddin Efendi tarafından ilk defa Türkçe tercüme ve şerh edilmiştir.

Harîrîzâde *Turfetü'l-müstersele ala't-Tuhfeti'l-mürsele* olarak isimlendirdiği eserini sâliklerin seyr u sülûklarında yardımcı olması için yazdığını ifade etmiştir.

Çalışmamızda bu eseri günümüz Türkçesine çevirerek, içerisindeki önemli konuları açıklamaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Harîrîzâde, Burhanpûrî, Vahdet-i Vücûd, Mertebeler, *et-Tuhfetü'l-mürsele*, *Turfetü'l-müstersele*.

ABSTRACT

The Piece Which is Called *Turfetü'l-müstersele ala't-tuhfeti'l-mürsele* written by the Master Harîrîzâde Kemâleddin

The Unity of Being (wahdat al wujud) and the stages of Being are the most important issues in Islamic Sûfizm (mysticism) Ontology.

Ibn Arabî and his followers wrote books which explain the information regarding this matter. Fadl Allah al-Hindi al-Burhanpuri wrote his substantial piece *el-Tuhfetü'l-mürsele* for the same reason. During the following periods, a lot of paraphrases were written for his work so the fame of the book got increased.

In the 19 th Century, Ibn Arabi's ideas had been accepted in the Ottoman capital. Book of wahdat al wujud had been read. *el-Tuhfet 'ül-mürsele* which is one of these pieces was first translated into Turkish and paraphrased by the Master Kemâleddin.

Harîrîzâde stated that he wrote his book which he named as *Turfetü'l-müstersele ala't-Tuhfeti'l-mürsele*, in order to help pilgrims with their spiritual journey.

In this work, we tried to explain essential issues in the book throught translating it into today's Turkish language.

Keywords: Harîrîzâde, Burhanpuri, Wahdat al wujud, Stages of the Being, *et-Tuhfetü'l-mürsele*, *Turfetü'l-müstersele*.

KISALTMALAR

- a.g.e.** : Adı geçen eser
a.s. : Aleyhi's-selâm
b., bin : bin, ibn
bknz. : Bakınız
c. : Cilt
çev. : Çeviren
DİA : Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h. : Hicri
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazret-i
k.s. : Kaddesallâhu sırrahû, kuddise sırruh
k.s.s : Kaddesallâhu sırrahü's-Sâmî
m. : Milâdi
MÜİF : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
nşr. : Neşreden
ö. : Ölüm
r.a. : radyallâhu anh
RTEÜ : Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
TRÜ : Trabzon Üniversitesi
TTT : *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*
Tuhfe : *Turfetü'l-müstersele ala't-tuhfeti'l-mürsele*
s. : Sayfa
s.a.v. : Sallallâhu aleyhi ve sellem
vr. : Varak
y.y. : Yüzyıl

GİRİŞ

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da yaşamış mutasavvıf, mürşîd, tarikatlar tarihi araştırmacısı ve aynı zamanda kısa ancak bereketli ömründe kırk civarında eser vermiş bir müelliftir. Yaşadığı dönem, Osmanlı Devleti'nin siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarda hızlı bir değişimden geçtiği dönemdir. Tasavvuf da bu değişimden nasibini almış, kurumsal olarak alışlagelmişin dışında değişiklikler yapılmıştır. Vahdet-i vücûd düşüncesi bu dönem aydınları arasında ilgi görmüş, klâsik eserlere bu bakış açısıyla şerhler yazılmış veya vahdet-i vücûda dair eserler şerh edilerek tekrar istifadeye sunulmuştur.

Fazlullah el-Hindî XVI. yüzyılın ikinci yarısında Burhanpûr'da yaşamış bir Çeşti şeyhidir. Onun Vahdet-i vücûdun esaslarını açıklamış olduğu *et-Tuhfetü'l-mürsele ile'n-Nebî* adlı risalesi, dönemlerinin önemli mutasavvıfları tarafından şerh edilmiştir. Harîrîzâde de bu esere ilk Türkçe şerhi yazmıştır. Bununla birlikte diğer şerhlerden farklı bir bakış açısıyla kaleme alınmış, muhatap kitlesi ise muârizlardan ziyade mutasavvıflar olmuştur. Tüm bu farklılıklara rağmen diğer şerhlere nispetle bilinirliği çok az olmuştur. Onunla aynı dönemde yaşamış ancak şerhini daha geç dönemde yazmış olan Hasîrîzâde Elif Efendi'nin eseri şöhret bulmuştur.

Biz de *et-Tuhfetü'l-mürsele*'ye yazılmış ilk Türkçe şerh olması, kullandığı yöntem farklılığı, muhatapları, bünyesinde barındırdığı ve diğer şerhlerde bulunmayan kavramların oluşu gibi özellikleri nedeniyle *Turfetü'l-müstersele ala't-tuhfetü'l-mürsele*'yi tezimize konu edindik.

Tezimizde doküman analizi yöntemini kullandık. Öncelikle çalışmamıza ait temel ve yan verilerin bulunduğu eser ve çalışmaları tespit ettik. Ardından belirlediğimiz kaynakları temin etmeye çalıştık. Başta Harîrîzâde'nin eserinin nüshalarını ilgili kütüphanelerden dijital olarak aldık. Karşılaştırmalı okumalar yaptık. Harîrîzâde'nin hayatı ve eserleri ile ilgili genellikle Yakup ÇİÇEK'in doktora tezinden; vahdet-i vücûd ile ilgili konularda ise klâsik eserlerden, Ankaravî ve A. Avni KONUK gibi tanınmış mutasavvıfların eserlerinden ve Mahmud Erol KILIÇ, Ekrem DEMİRLİ gibi hocalarımızın yapmış oldukları çalışmalardan istifade ettik. Bunların dışında konularda ise günümüzde yapılmış akademik çalışmalardan da faydalandık. Ayrıca bilinmeyen kelimelerin anlamlarını Ferit DEVELLİOĞLU'nun *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'ından aldık.

Çalışmamızın birinci bölümünde Burhanpûrî'nin ve Harîrîzâde'nin hayatlarından ve eserlerinden bahsettik. Öneminden dolayı Harîrîzâde'nin yaşamış olduğu dönemi de kısaca anlattık.

İkinci bölümde eserleri tanıttıktan sonra *et-Tuhfetü'l-mürsele*'ye yapılmış şerhleri tanıtip, metnine ulaşabildiğimiz şerhlerle *Turfetü'l-müstersele*'yi kıyas ederek şerhin sahadaki yerini tespit etmeye çalıştık.

Üçüncü bölümde şerhin içerisinde bulunan çoğunluğu vahdet-i vücûd düşüncesine ait olan kavramları ve meseleleri izah ettik. Eserde kullanılan kavramları açıklarken, anlam değişmesi, eksilmesi veya genişlemesi gibi ihtimalleri göz önünde bulundurarak kavramların Türkçe karşılıklarını değil bizzat kendilerini kullanmaya özen gösterdik. Örneğin “vücûd” kavramı “varlık” olarak kullanılırken, biz çalışmamızda kavramın kendisini kullandık.

Dördüncü bölümde ise *Turfetü'l-müstersele*'nin Osmanlı Türkçesi'nden günümüz Türkçesi'ne aktarımını yaptığımız metin yer almaktadır. Kütüphanelerde mevcut üç nüshasına ulaşabildiğimiz eserin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları içinde bulunan nüshasını çeviri yazımızda esas aldık. Bunun yanı sıra diğer nüshalarını da gözden geçirdik.

Bu çeviri yazıda, Selçuk ERAYDIN ve Mustafa TAHRALI hocaların *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*'ni hazırlarken uygulamış oldukları imlâ kurallarını uyguladık. Yani uzun (a), (u) ve (i) harflerini, uzatma işareti olarak kullanılan külâh (^) işareti ile, (â), (û) ve (î) şeklinde yazdık. “Kaf” ve “gayn” harflerinden sonra gelen uzun (a) ve (u) harflerinin “kef” harfinden sonra uzun sesli harflerle karışmaması için sadece (a) ve (u) harflerinin üstüne yatık çizgi (-) koyarak belirttik. Örnek: Hakâyık, makâm. Ancak “kaf” harfinden sonra gelen uzun (i) sesi için böyle bir uygulama yapmayarak külâh işareti kullandık. Örnek: Hakîkî.

Arapça sakin “ayn” ve sakin “hemze”yi apostrof (‘) ile gösterdik. Örnek: Ya’nî, a’lâ, cem’. Türkçe fiil, isim ve takıları bugünkü telaffuz edilme şekline göre yazdık. Örnek: Ânın→ onun, için→ için, oldı→ oldu.

Metinde sayfa numaralandırmada nüshalarda bulunan günümüz rakamlarını esas alarak varak numaralandırması yaptık. Numaraları köşeli parantez içinde **bold** olarak belirttik. Örnek: [**1b**]. Bu şekilde eserden daha kolay istifade edilmesini hedefledik.

Metin içinde Arapça olan ibareleri **bold** olarak orijinal haliyle yazdık. Şerhe ait kısımları, Harîrîzâde'nin metniyle karışmasın diye altını çizerek belirttik ve anlamlarını yanlarına köşeli parantez [] içinde yazdık. Harîrîzâde'ye ait olanların anlamlarını ise metindeki bütünlüğü korumak için dipnotlarda verdik. Yine çeviri yazıda esas aldığımız nüshada bulunan derkenârlar metin içi cümleler olduğundan, bunları ait oldukları yerlerde parantez içine yazarak ekledik. *et-Tuhfetü'l-mürsele*'ye ait olmayan ayetlerin anlamlarıyla sûre ve âyet numaralarını, hadislerin ise kaynaklarını yine dipnotlarda belirttik. Gerekli gördüğümüz yerlerde diğer nüshalara atıflarda bulduğumuz ancak çalışmamız tahkik çalışması olmadığı için tüm farklılıkları göstermedik. Bununla birlikte nüshalar

arasında belirgin bir farklılığın mevcut olmadığını da tespit ettik. Metin içerisinde geçen eser adlarını *italik*, kavramları ise “tırnak içinde” gösterdik.

Tezimizi sonuç, kaynakça ve eklerle tamamladık. Çalışmamızın günümüzde *et-Tuhfetü'l-mürsele*'ye yapılan şerhlerle ilgili çalışmalar arasında yerini alarak faydalı olmasını dileriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MÜELLİF VE ŞÂRİHİN HAYATLARI VE ESERLERİ

1.1. Müellif Fazlullah el-Burhanpûrî'nin Hayatı ve Eserleri

1.1.1. Hayatı

Fazlullah el-Burhanpûrî'nin hayatı ile ilgili fazla bilgi mevcut değildir. Eserine yapılmış olan şerhlerde de hakkında pek fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak Harîrîzâde onun hayatı ile ilgili diğer şerhlerde olmayan bilgiler vermiştir. Bu da onun iyi bir araştırmacı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Harîrîzâde'nin muhakkiklerin kutbu, muvahhidlerin gavsı, lâhutî sırların ârifî ve nâsutî hakikatleri kendisinde toplamış şeyh¹ olarak nitelendirdiği Fazlullah el-Burhanpûrî, Hindistan'ın Gücerât eyaletinin Ahmedâbâd bölgesinde 952/1545 yılında dünyaya gelmiştir.² İlk tahsiline babasının yanında başlayan Burhanpûrî, babasının ölümünün ardından Şeyh Safiyyüddin Gucerâtî'den hırka giymiştir. Harîrîzâde onun ilim, amel, kemâl ve fazl-ı kemâl sahibi olduğunu bunun yanı sıra çok sayıda zevât-ı kirâm ile sohbet edip onlardan tarikat, hakikat ve icâzet aldığını bildirir.³ On iki yıl kaldığı Hicaz'da Şeyh Ali b. Hüsâmeddin Müttakî el-Hindî'nin sohbetlerinden yararlanmışır. Şeyh et-Temîmî'nin yanında seyr u sülûkunu tamamlayıp Burhanpûr'a yerleşmiştir. İlim ve irşadla meşgul olarak burada yaşamış ve bir Çeştî şeyhi olarak yine aynı şehirde 1029/1620 yılında vefat etmiştir.

Harîrîzâde şerhinde Burhanpûrî'nin ilimde ve amelde kemâl sahibi olduğunu, çok zevat-ı kiram ile sohbet edip onlardan tarikat ve icâzet aldığını ve kemâlini ispat için bu risalenin yeterli olacağını ifade etmiştir. Kâdiriyye'den dört, Şâzeliyye'den bir, Rifâiyye'den bir, Medîniyye'den iki, Sühreverdiyye'den bir, Kübreviyye'den iki, Nakşbendiyye'den bir, Şuttâriyye'den iki, Murâdiyye'den bir, Çeştîyye'den dört ve Şâh-ı Âlemiyye'den üç adet olmak üzere kendisinden müselsel yirmi iki icâzesi olduğunu naklettikten sonra kendi ecdadından da müselsel bir icâzesi olduğunu belirtip silsileyi şu şekilde açıkça yazmıştır. “Ahz ü telkin ve lebise'l-hırkatü's-Şerîfe es-Seyyid Muhammed bin Fazlullah an vâlidihî es-Seyyidü's-Şerîf Fazlullah an vâlidihî es-Seyyid Pirçe

¹Harîrîzâde, **Turfetü'l-müstersele ala't-tuhfetü'l-mürsele**, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, nr. 1449, vr. 1b.

²Ekrem Demirli, “et-Tuhfetü'l-Mürsele”, **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, c. 41, s. 358. <https://islamansiklopedisi.org.tr/et-tuhfetul-mursele> (7.05.2019)

³Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 2b.

(?)⁴ an vâlidihî Fazlullah an vâlidihî es-Seyyid Zeynelâbidîn an vâlidihî es-Seyyid Ali an vâlidihî es-Seyyid Abdurrahîm an vâlidihî es-Seyyid Ömer an vâlidihî es-Seyyid Muhammed an vâlidihî es-Seyyid Ahmed an vâlidihî es-Seyyid ebi'l-Hasan an vâlidihî es-Seyyid Yahyâ Velîyullah an vâlidihî es-Seyyid Sâbit an vâlidihî es-Seyyid Hâzım an vâlidihî es-Seyyid Ali Müştâkullah an vâlidihî es-Seyyid Hasan Rûhullah an vâlidihî es-Seyyid Muhammed Mehdî an vâlidihî es-Seyyid ebi'l-Kâsım an vâlidihî es-Seyyid Hüseyin an vâlidihî es-Seyyid Ahmed an vâlidihî es-Seyyid Mûsâ es-sânî an vâlidihî es-Seyyid İbrâhîm an vâlidihî es-Seyyid Mûsâ el-Kâzım an vâlidihî es-Seyyid Ca'fer-i Sâdık an vâlidihî es-Seyyid Muhammed Bâkır an vâlidihî es-Seyyid Zeynelâbidîn an vâlidihî es-Seyyidi's-sâdâti'l-imâm el-Hüseyni's-şehîd an vâlidihî el-İmâm Ali bin Ebî Tâlib an Hz. Fahri'l-kâinât seyyidînâ Muhammed aleyhi ekmelî't-tahiyyat (radiyallu anhum ve kaddesellahu esrâruhum)"⁵

1.1.2. Eserleri

Fazlullah el-Hindî'nin *et-Tuhfetü'l-mürsele* dışında üç eseri daha vardır. Bunlar *İrşâdü's-sâlikîn*, *Hâşiyetü'l-acîbeti'l-lâmi'a*, *Vesile ilâ likâ'i cemâli'n-nebî* adlı eserleridir.⁶ Ancak eserlerinin içerikleriyle ilgili bilgilere ulaşamadık.

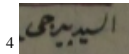
1.2. Şârih Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin Yaşadığı Dönem, Hayatı ve Eserleri

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi Osmanlı Devleti'nin siyâsî ve ictimâî açıdan önemli değişim ve dönüşümlerinin yaşanmış olduğu son yüzyılında, bu değişimlerin en çok kendini hissettirdiği İstanbul'da yaşamıştır. Önemine binaen bu döneme kısaca değinmeyi gerekli gördük.

1.2.1. Harîrîzâde'nin Yaşadığı Dönem

Osmanlı siyâsî tarihinin dağılma dönemi olan XIX. yy. aynı zamanda devletin her alanda köklü değişikliklere de gittiği dönemdir. Lale Devri Patrona Halil isyanıyla, III. Selim dönemi ise Kabakçı Mustafa isyanıyla sonlanmıştır. Merkezi otoritenin zayıfladığı bu asrın sultanları; IV. Mustafa (1807-1808), II. Mahmud (1808-1839), I. Abdülmecid (1839-1861), I. Abdülaziz (1861-1876), V. Murad (1876-1876), II. Abdülhamid (1876-1908) olmuştur.⁷

Bu dönem, Batı'da Fransız İhtilali ve Sanayi Devriminin gerçekleştiği dönemdir. Osmanlı idaresi bu gelişmelerin hızına ayak uyduramamış; bir yandan toprak bütünlüğünü korumaya çalışırken diğer yandan da çıkartılan kanunlarla bozulan devlet yapısı düzeltilmeye çalışılmıştır.

⁴ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 2b, 3a.

⁵ Demirli, "et-Tuhfetü'l-Mürsele", **TDV içinde**, s. 358.

⁷ Mustafa Kara, **Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar**, Sır yayıncılık, İstanbul 2008, s. 296.

Devlet ulusların ayaklanmalarıyla, paşaların isyanlarıyla mücadele etmiştir. İlk ayaklanan ulus Sırp olmuştur, Berlin Antlaşması (1878) ile bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Yunanlar ise ilk bağımsızlığını kazanan ulus olmuştur. 1827 yılında Navarin Olayı sırasında Osmanlı donanması ateşe verilmiştir. Yunan isyanı sırasında Osmanlı ordusuna yardım eden Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, istekleri karşılanmayınca isyan etmiş, sonrasında olay uluslararası bir mevzuya dönüşmüştür. Osmanlı kendini güvence altına almak için Ruslarla Hünkâr İskelesi Antlaşmasını (1833), ardından İngiltere'ye ayrıcalıklar veren Balta Limanı Antlaşmasını (1838) imzalamıştır. Tüm bunlar savaşı engelleyememiştir. 1853-56 yılları arasında Rusya ile Kırım Savaşı yapılmıştır. Yine bu dönem Osmanlı donanması dört sefer ciddi şekilde yakılmıştır. Topraklarını korumak için mücadele veren Osmanlı Devleti başarılı olamamış; Kars, Ardahan, Batum Rusya'ya verilmiş; Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız olmuştur. Bosna Hersek yönetimi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılmış; Fransa Tunus'u, İngiltere Mısır'ı işgal etmiştir. Dış borçlarını ödeyemeyen devlet, Duyûn-ı Umûmiye İdaresi'ni (1881)⁸ kurmak zorunda kalmıştır.

Devletin değişiminin en önemli iki belgesi bu yüzyılda ilan edilen Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) fermanlarıdır. Önceki dönemlerde de görülen Batılılaşma hareketleri Tanzimat ile ivme kazanmıştır. Başlangıçta askeri sahada görülen değişim zamanla ekonomik ve sosyal alanda da etkili olmuştur.⁹ Ancak farklı bir kültüre sahip olan Batı'ya uyum süreci sancılı olmuş ve olmaktadır. Bu dönem Osmanlı aydınları arasında Batıcılık, İslâmcılık ve Milliyetçilik olmak üzere üç fikri akımın etkisi hâkimdir. Bu görüşleri benimseyenler, fikir ve yöntem birlikleri olmamalarına rağmen ortak bir düşünce ile hareket etmişlerdir. Bu da toplumu değiştirme-dönüştürme idealidir.¹⁰

Batıcılar, muasır olmak için kılık kıyafet, harf değişikliği gibi önerileri ileri sürerken; milliyetçiler çözümü milli öğeleri öne çıkartmakta görmüşlerdir. İslâmcılara göre kurtuluş, İslâm düşüncesini yeniden imar etmekle elde edilebilirdi.¹¹ Tanzimat dönemi Batılılaşma çabaları devletin çöküşünü durduramamış bilakis siyasal ve ekonomik olarak Batı'ya bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Toplumun hemen her kesiminde bozulma ve yozlaşma oluşmuş, Batı'dan neyin nasıl alınacağını tespit edilememesi istenilen amaca ulaşılmasına engel teşkil etmiştir.¹²

Modernleşme çabalarının olduğu dönemde yüksek bürokratlar lüks hayat yaşamaya başlamış, evler Batılı tarzda döşenir olmuştur. Avrupa ve özellikle Fransız modasının etkili olduğu İstanbul

⁸ Detaylı bilgi için bkz. Ali Yasin Kalabak, "Osmanlı'nın Son Döneminin Ekonomik Buhranları ve Mali Emperyalizm", **Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Nisan 2014, Sayı: 27, s. 304-326. <https://studylibtr.com/doc/594328/osmanli-nin-son-d%C3%B6nemi%CC%87ni%CC%87n-sosyo-ekonomi%CC%87k>

⁹ Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Karabulut, **Batılılaşma Açısından Tanzimat Dönemi Türk Romanı**, Basılmamış doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 383-396.

¹⁰ Abdurrahman Yalçı, **Son Dönem Osmanlı Aydınlarında Batıcılık, İslamcılık ve Milliyetçilik**, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 111.

¹¹ Yalçı, a.g.e., s. 111,112.

¹² Karabulut, a.g.e., s. 9,10.

hayatı o dönem romanlarında da görülmektedir. Mevcut sıkıntıların giderilmesi için eğitim-öğretime öncelik verilmesi fikri yaygınlaşmıştır. II. Mahmud döneminde yenilik çalışmaları artmıştır. Mekteb-i Maarif-i Adliye, Harbiye, Tıbbiye, Darülmualimin, Darülmuaâlimat, Darülfünun, Galatasaray Sultanisi, rüşdiye ve idadiler açılmıştır. Maarif-i Umûmiye Nizâmnâmesi de bu dönem ilan edilmiştir. Mesleki eğitime ağırlık verilmiştir.¹³

Osmanlı XIX. yüzyılda kentleşmeye önem vermiştir. Tanzimat yıllarında mahallelerde yaşayanlar birbirlerine bağlıdırlar. Bu yerlerde cami, kilise, çeşme, okul gibi ortak kullanılan yapıların yanı sıra fabrikalar ve küçük işletmeler de bulunabilmektedir. Bu şehirleşme faaliyeti beraberinde nüfus artışı problemini de getirmiştir. Sanayide geri kalan devlet bu sorunu tarım ve hayvancılıkla aşmaya çalışmış; kente göçün artmasıyla devlet sıkıntıya girmiştir. İdare duruma müdahale etmek ve bazı yasaklamalar getirmek zorunda kalmıştır.

Bu dönemin bir başka sosyal gerçekliği, zengin konaklarında çalışan cariye ve kölelerdir. 1909 da çıkartılan bir kanunla cariye ve köle âlim satımları tamamen yasaklanmıştır.¹⁴

Tanzimat ile birlikte bazı kentler ayrıcalıklı bir kimlik kazanmıştır. Bunlar başında İstanbul gelmektedir. Yerli ve yabancı sermayenin gözde merkezi haline gelen İstanbul, Galata ve Beyoğlu gibi semtleriyle farklı bir çehreye bürünmüştür. Farklı kültürlerin iç içe geçtiği; kahve ve bakkallarıyla Rum, modasıyla Fransız, paltosuyla İngiliz, musikisiyle İtalyan ve İspanyol, bekçisiyle Türk bir İstanbul meydana gelmiştir. Başlangıçta zengin ve bürokrat kesimde görülen bu değişim yıllar geçtikçe halka yansımış, imrenilen bir yaşam şekli olmuştur.¹⁵

Osmanlı Devleti son yüzyılında varlık ve beka mücadelesini dışta ve içte verirken yenilenmeyi, değişime ayak uydurmayı, bunun için gerekli ne varsa yapmayı kendisine şiar edinmişti. XVII. yüzyılın başından itibaren ıslah edilmesi gerektiği düşünülen müesseselerin başında ordu, hukuk, idare, maliye, medrese gibi kurumlar gelirken tekkelere dair herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Devlet bazı dönemlerde tekkelere yönelik kararlar alsa da genel olarak onları özerk kabul ettiklerinden onları doğrudan denetleme altına almamış, toplum için büyük bir tehlike oluşturmadıkça işlerine karışmamıştır. Bu durum II. Mahmud dönemine kadar bu şekilde devam etmiştir.¹⁶

1277/1811 tarihli ferman ile tekkelerin iç yapısı ve yönetim tarzına müdahale edilmiş, idarî ve iktisadî özerklik kontrol altına alınmıştır. Tekkelerin yönetimi merkez bir tekkeye bağlanırken şeyh

¹³ Karabulut, a.g.e., s. 386.

¹⁴ Karabulut, a.g.e., s. 387.

¹⁵ Karabulut, a.g.e., s. 386-391.

¹⁶ Kara, **Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar**, s.297

atamalarında şeyhülİslâmın görüşünün alınması emredilmiştir. Vakıflar ise Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin denetimine alınmıştır.¹⁷

Osmanlı döneminde devlet genel olarak tasavvufî zümrelerle iyi ilişkiler içerisinde olmuştur. Zaman zaman da tehlike arz ettiği düşünülen grupların üzerine gidilmiştir. Ancak Osmanlı tarihinde bir tarikatın resmen yasaklandığı tek durum, Bektâşîliğin yasaklanmasıdır. II. Bayezid'in vefatına kadar hiçbir sorun olmayan bu tarikatın devletle arası, Yavuz Sultan Selim döneminde açılmaya başlamıştır. Bektâşîliğin Yeniçerilerin tarikatı olması ve Safevi devletinin inanç esaslarına benzer unsurların Bektâşîliğin içine sızması gibi sebepler, Devleti bu gruba karşı sert önlemler almaya itmiştir. 1241/1826 tarihinde Şeyhülİslâm Tahir Efendi'nin fetvasıyla Yeniçeri ordusu ilga edilmiştir. Bunun akabinde Bektâşîler muhakeme olunmuş, tutuklanmış ve sürgün edilmiştir. Başta Hacıbektaş'taki Merkez Âsitânesi olmak üzere tekke binaları Nakşibendilere verilmiştir.¹⁸

Bektâşîliğin sönmesinin ardından Nakşibendiye'nin Hâliidiye kolu doğmuştur. Ancak devletin Bektâşî tekkelerini kendilerine vermesinin ardından tek doğru yol olarak kendilerini gören bazı Hâlidî şeyhleri de II. Mahmud döneminde İstanbul'dan sürülmüştür.¹⁹

Tekkelerin özerkliğinin ellerinden alındığı bu dönemin önemli bir diğer olayı da Meclis-i Meşâyih'in kurulmasıdır. Tekkeler ile ilgili tüm kararların alındığı bir kurum olan Meclis-i Meşâyih'in en önemli özelliği Şeyhülİslâmlığa bağlı olmasıdır.²⁰

Darulmesneviler ilk olarak bu yüzyılda açılmıştır. Bu kurumlarda eğitim almak için Mevlevî olmak gerekmiyordu. Farsça eğitiminde önemli rol üstlenen bu merkezlerde eğitim alan devrin en meşhur Mesnevîhânları Nakşî idi.

Tanzimat döneminde devletin diğer kurumlarında olduğu gibi tekkelerde de eskiye kıyasla bozulmalar olduğu aşıkardır. Şeyhliğin babadan oğula hatta çocuğa geçmesi, parayla dahi icâzet alınması, derviş gruplarındaki seviyenin düşüklüğü, tekkelerin asker kaçağı, berduş tipli insanların yuvası haline gelmesi bu kurumların bozulmalarının en önemli göstergesi olmuştur. Aslen Osmanlı döneminde yaşayan sûfiler Mevlânâ ve İbnü'l-Arabî gibi düşünürlerin fikirlerine yeni bir şey katmamışlardır. Onların yaptıkları en önemli iş, öncekilerin tespit ettiği esasları tarikat ve tekke aracılığı ile halka sunmak olmuştur. Tasavvufî fikir hayatında son dönem de bir değişiklik olmamış Mevlânâ ve İbnü'l-Arabî düşüncesi ekseninde, Mehmed Nûrî Şemseddin, Mehmed Murad Efendi,

¹⁷ Mustafa Kara, **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları**, Dergâh yayınları, İstanbul 2010, s. 86.

¹⁸ Kara, **TTT**, s.86; Kara, **Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar**, s.298; Mahmud Erol Kılıç, **Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar**, Sufi kitap, İstanbul 2016, s. 35.

¹⁹ Kılıç, a.g.e., s. 35

²⁰ Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 324

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi, Gazzizâde Abdüllatif Efendi, Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî gibi velûd mutasavvıflar yetişmiştir.²¹

1.2.2. Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin Hayatı

Yukarıda genel özelliklerini kısaca anlattığımız Osmanlı'nın son döneminde yaşamış olan Harîrîzâde Kemâleddin Efendi, 1267/1850 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir.²² Yaşadığı dönem itibariyle hayatı hakkında geniş bilgi olabileceği düşünülse de onunla ilgili detaylı ve fazla bilgi bulunmamaktadır. Kendi hakkındaki bilgilere yine kendisinin yazdığı tasavvuf ve tarikatlar tarihine dair yazılmış en geniş ansiklopedik eser olma özelliğine sahip *Tibyânu vesâili'l-hakâyık*'ta, onun mürîdi olan Bursalı Mehmed Tahir Efendi'nin *Osmanlı Müellifleri ve Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli* adlı eserlerinde, Osmanzâde Hüseyin Vassaf'ın *Sefîne-i Evliyâ*'sında, Abdülbâki Gölpınarlı'nın *Melâmilik ve Melâmiler* adlı eserinde ve Yakup Çiçek'in öğretim üyeliği tezinde rastlamaktayız.

Genellikle Harîrîzâde ismini kullanan müellifin tam künyesi, Kemâleddin Muhammed Harîrîzâde b. Seyyid Şeyh Abdurrahman b. Seyyid İbrâhim el-Halebi'dir.²³ Kendisini bize *Turfetü'l-müstersele*'de Harîrîzâde, Muhammed Kemâl olarak tanıtmaktadır.²⁴ Şeyh Ahmed er-Rifâî (ö. 578/1182)'nin neslinden olup Halep'te bulunan Harîrîzâde sülâlesindedir. Harîrî, ipekle ilgili, ipekten yapılmış manalarına gelmektedir. Onların bu şekilde anılmaları Şeyh Ahmed er-Rifâî'nin torunu olan ve aynı zamanda onun sohbetlerinde de bulunan Şeyh Seyyid Burhâneddin Ebu'l-Hasan Ali ile başlamaktadır. Bu lakabın sebebi ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Bir rivayete göre Ebu'l-Hasan Ali amcasından küçük yaşta ipek dokuma sanatını öğrenmiştir. Sonraları hapse düşmüş, orada bulunanlara imamlık yapmış ve cemaati onu bu şekilde anmıştır. Bir rivayete göre ise Şeyh Ebu'l-Hasan Şam'da bulunduğu dönemde ipek dokumacılığı ile ilgilenmiş, tanıdıkları da onun için bir zâviye yaptırmıştır. Kerâmet göstererek bu lakabı aldığı yönünde de rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan birisine göre şeyhin kendisi ipek dokumasıyla ilgilenmemiştir. Bu işi yapan bir arkadaşı vardır. Bir gün arkadaşından dini bir hizmette bulunmasını istemiş, o meşgul olduğunu söyleyince parmağını örme aletlerine yönelmiş ve makineler kendiliğinden çalışmaya başlamıştır. Bir başka rivayete ise Kerâmet ile saman ipek olmuş ve Hârîrî lakabıyla anılmaya başlamıştır.²⁵

²¹ Detaylı bilgi için, Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 296-338; Kılıç, a.g.e., s. 34-40.

²²Bursalı Mehmed Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul 1972, C. I, s. 144; Osmanzâde Hüseyin Vassaf, **Sefîne-i Evliyâ**, İstanbul 2006, C. III, s. 121; Yakup Çiçek, **Harîrîzâde Kemâleddin Efendi Hayatı-Eserleri ve Tibyânu Vesâili'l-Hakâik fi Beyâni Selâsili't-Tarâik (Muhtevâsı-Kaynakları)**, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1982. s. 12; Abdülbaki Gölpınarlı, **Melâmilik ve Melâmiler**, Gri Yayın, İstanbul 1992, s. 326.

²³ Çiçek, a.g.e., s.12

²⁴ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 1b.

²⁵ Çiçek, a.g.e., s. 13,14.

Kendisinin nesep ve tarikat silsilesi şu şekilde verilmektedir:

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi,
Şeyh Seyyid Ahmed b. Ömer,
Şeyh Seyyid Hasan, babası,
Şeyh Seyyid Muhammed, babası,
Şeyh Seyyid Ebu Bekir, babası,
Şeyh Seyyid Muhammed, amcası,
Şeyh Seyyid Musa, kardeşi,
Şeyh Seyyid Ahmed, babası,
Şeyh Seyyid Abdubasit, babası,
Şeyh Seyyid Mahfuz, babası,
Şeyh Seyyid Sevvân, babası,
Şeyh Seyyid Abdulbasit, babası,
Şeyh Seyyid Abduddaim, babası,
Şeyh Seyyid İbrahim, babası,
Şeyh Seyyid Ebu Bekir, babası,
Şeyh Seyyid Reslan, babası,
Şeyh Seyyid Mansur, babası,
Şeyh Seyyid İbrahim, babası,
Şeyh Seyyid Ali, babası,
Şeyh Seyyid Muhammed, babası,
Şeyh Seyyid Mikvar, babası,
Şeyh Seyyid Hasan, babası,
Şeyh Seyyid Hamis, babası,
Şeyh Seyyid Sa'd, babası,
Şeyh Seyyid Abdulmu'izz, babası,
Şeyh Seyyid Davud, babası,
Şeyh Seyyid Muhyiddin, babası,
Şeyh Seyyid Yahya, babası,
Şeyh Seyyid Muhammed, babası,
Şeyh Seyyid Burhâneddin Ebu'l-Hasan Ali, dedesi,
Şeyh Seyyid Ahmed er-Rifâi.²⁶

Babası vefat ettiği sırada henüz on yedi yaşında olmasına rağmen meşâyıhtan bir zat olan babasından Rifâiyye, Halvetiyye,²⁷ Harîrîyye ve Bekriyye tarikatlarının hırkasını giymiş olduğunu kendisi *Tibyân*'da ifade etmektedir. Yine babasından almış olduğu Hıfniyye tarikatında da zikir

²⁶ Çiçek, a.g.e., s. 14-16.

²⁷ Vassaf, a.g.e., c.III, s.122; Tahir Bey, a.g.e., c.I, s. 144.

telkin etme seviyesine ulaşmıştır.²⁸ Henüz on yedi yaşında iken babasını kaybetmiştir. Babasının vefatının ardından bir süre ticaretle uğraşmış; bir aralık Fatih Camii dahilindeki kütüphanede eser tetkik etmek için çalışmış; bunun dışında resmî bir görevde bulunmamış, sonrasında yine ilimle meşgul olmuştur. Bu meşguliyet sırasında kısa süreli seyahatler de yapmıştır. Bu seyahatlerin gayesi bazı meşâyihla görüşüp tasavvufî bilgisini arttırmaktır. Aldığı tarikatların bir kısmını da yine bu seyahatler sırasında almıştır. Öncelikle Halep'e gitmiş ardından Üsküp, Selanik, Mısır ve Edirne'de şeyh ziyaretlerinde bulunmuştur. Halep'e akraba ziyareti için gitmiş ve dört ay kadar orada bulunmuştur. Üsküb'e ise İstanbul'da görüştüğü Şeyh Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'yi ziyaret için gitmiştir. Selânik'e bu seyahatin dönüşünde uğramış ve Şeyh Ali Rıza Efendi ile Şeyh Edip Sâlih Lütfi Efendi'yi ziyaret etmiştir. Seyahatleri hariç ömrü İstanbul'da geçmiştir.²⁹

Harîrîzâde'nin tahsil hayatı ise daha beş yaşındayken Hafız Osman Efendi'den Kur'ân-ı Kerim dersleri alarak başlamış, rüştiyede Ali ve Mevla Emin Ankaravî Efendilerden aldığı sarf, nahiv, mantık, adab vb. derslerle devam etmiştir. Sonrasında Allâme Şakir Efendi'den hadis dersleri almıştır. Şeyh Abdüllatif el-Buhârî'den ise Hanefî Fıkıh'ına dair metinlerle müselsel hadisler okumuştur. Kendisi her ne kadar tasavvufta derinleşmiş ise de fıkıh ve hadis ilimlerini de belli bir derecede tahsil etmiştir.³⁰ *Hizbu 'l-bahr*'ın şerhi olan *Ziyâu 'l-bedr*'i on yedi yaşından önce yazmıştır. En önemli hocası olan Şeyh Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî (ö. 1305/1887) ile tanışmasını Allah'ın bir lütfu olarak ifade etmiştir.³¹

Nûru'l-Arabî küçük yaşlarda Ezher'de eğitim hayatına başlamış, el-Kuveynî gibi meşhur âlimlerden ders görmüştür bir zattır. Mekke, Kahire gibi dönemin önemli ilim merkezlerinde bulunmuş ve hocalık yapmıştır. İstanbul'da bulunduğu dönemde Şeyh Abdülhâlık Efendi'den Nakşbendiyye tarikatını almıştır. Harîrîzâde ile de İstanbul'da tanışmıştır.³² Hocasından İbn Fârız'ın (ö. 576/1180) *Kasîdetü 't-tâiyye*'sini, İbn Arabî'nin (ö.638/1240) *Risâletü 'l-ahadiye* ve *Füsûsü 'l-hikem*'ini okumuş ve Melâmî hilâfetnâmesini almıştır. Ayrıca Halvetiyye ve Nakşbendiyye tarikatlarında esmâ telkini, hakikat sülûku ve Melâmiyye yolu olan Allah'ı bilme hususlarında da sülûk verme icâzeti almıştır.³³ Bunların yanı sıra Şeyh Ali Rıza Efendi'den Ramazaniyye ve Şeyh Edip Lütfi Efendi'den ise Sinâniyye hilâfeti de almıştır.³⁴

Harîrîzâde'nin tahsil hayatının büyük bölümü tasavvuf sahasında olmuştur. Sadece bilgi olarak değil yaşayış olarak da zengin bir tasavvufî hayat yaşamıştır. Eserlerinde bildirdiği kadarıyla ana tarikatlar ve kollarıyla birlikte intisap ettiği tarikat sayısı iki yüz civarındadır. Bazılarına icâzet

²⁸ Çiçek, a.g.e., s. 16.

²⁹ Çiçek, a.g.e., s. 17.

³⁰ Çiçek, a.g.e., s. 19; Vassaf, a.g.e., c. III, s. 122

³¹ Çiçek, a.g.e., s. 20.

³² Çiçek, a.g.e., s.27-28.

³³ Çiçek, a.g.e., s. 28.

³⁴ Çiçek, a.g.e., s. 21.

yoluyla bazılarına da rivâyet yoluyla intisap etmiştir.³⁵ Burhanpûrî'den müselsel on iki tarîkten yirmi iki icâzesi vardır. Bunlar tarîk-i Kâdiriyye'den dört ve Şâzeliyye'den bir ve Rifâiyye'den bir ve Medîniyye'den iki ve Sühreverdiyye'den bir ve Kübreviyye'den iki ve Nakşbendiyye'den bir ve Şuttâriyye'den iki ve Murâdiyye'den bir ve Çeştiyye'den dört ve Şâh-ı Âlemiyye'den üç adettir.³⁶

Harîrîzâde'nin en meşhur mürîdi Bursalı Mehmed Tâhir'dir. *Osmanlı Müellifleri* isimli mühim eserinin dışında birçok eser telif etmiş olan Tahir Bey hakkında yazılmış bir kitap bulunmaktadır.³⁷

Harîrîzâde'nin *Tibyân*'ı telif ettiği dönemde bazı rahatsızlıkları olduğu bilinmekte ve vefatına da bunların sebep olduğu düşünülmektedir. Kısa ancak verimli ömrü 2 Zilkade 1299/15 Eylül 1882 tarihinde nihayete ermiştir. Kabri Eyüp'te bulunmaktadır. Hasip Efendi Dergâhı avlusunda bulunan babasının kabrine defnedilmiştir.³⁸

1.2.3. Eserleri³⁹

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi otuz iki yıllık kısa ömrüne rağmen tasavvuf sahasında pek çok eser vermiş velud bir mutasavvıftır. Hüseyin Vassaf, eserlerinin sayısının kırk beşe ulaştığının söylendiğini ancak kendisinin otuz altı tanesinin ismini elde edebildiğini söylemiştir. En çok bilinen eseri *Tibyânu vesâil*'dir. Kitap ve risalelerini Arapça veya Türkçe olarak kaleme almıştır. Eserleri:

1. *Tibyânu vesâil-l-hakâik fi beyâni selâsi't-tarâik*: Harîrîzâde'nin en meşhur eseridir. Üç ciltten müteşekkil olan bu önemli eser, tarikatlar tarihi ansiklopedisi olma özelliği taşımaktadır. Harîrîzâde'nin kendi hayatıyla ilgili bilgiler de *Tibyân* içindedir. Eser ile ilgili Yakup Çiçek'in doktora çalışması bulunmaktadır.

2. *Cevâhiru mülûki'l-aliyye fi bevâhiri sülûki's-şâzeliyye*: Harîrîzâde'nin Arapça olan *Fevâyihu ez-hâri-l-hakâik* adlı eserinin beşinci risalesidir. İki kitapçıktan oluşmaktadır. İlk kitapçıkta Yâkutiyye duası vardır. Peygamber (s.a.v)'i rüyada görmek için belli sayıda okunan bu salavatın, Ebu'l-Hasan eş-Şâzeli'ye ait olduğu bilinmektedir. Eserde sonra *Cevâhiru mülûk* verilir. Bu kısmın ön sözünde Ebu'l Hasan eş-Şâzeli'nin hayatı sonra ise Şâzeliyye'nin kaynakları olan yedi esas anlatılır.

3. *Esrâru'l-ma'in fi şerhi esmâi'l-erba'in*: Arapça olan bu eseri, Şihâbeddin es-Sühreverdi'nin *Esmâu'l-erba'in* adlı eserine yazmış olduğu şerh olduğu tespit edilmiştir. Kırk esmâ-i hüsnâyı açıklar.

³⁵ Detaylı bilgi için bkz. Çiçek, a.g.e., s. 30-37.

³⁶ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 2b.

³⁷ Vassaf, a.g.e., c.III, s. 125

³⁸ Çiçek, a.g.e., s. 23; Tahir Bey, a.g.e. c.I, s. 144; Gölpınarlı, a.g.e., s. 326.

³⁹ Bu bölümdeki genel bilgiler Yakup Çiçek'in doktora tezinden alınmıştır.

4. *Fecru'l-esmâ ve subhu'l-müsemmâ*: Halvetiyye, Şa'bâniyye ve Bekriyye tarikatlarının sülûklerinde bulunan yedi ismin şerhidir. Türkçedir. Eser Furkan Ustakurt tarafından *Tasavvuf Literatüründe Etvâr-ı Seb'a ve Harîrîzâde'nin Fecru'l-esmâ ve subhu'l-müsemmâ Adlı Risalesi* ismiyle yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

5. *Fashu dürri'l-ağla şerhu devri'l-a'lâ*: Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Dürri'l-ağla devru'l-a'lâ* isimli hizbinin şerhidir. Türkçedir.

6. *Feyzu'l-muğni min hadîs-i men talebeni*: Arapça olan ve dört varaktan oluşan bu kısa eserinde "men talebeni" şeklinde başlayan bir hadisi açıklar. Aşk, muhabbetullah gibi konuları işler. Eser Osman Türer tarafından *Harîrîzâde'nin Sülûkün Mertebelerine Dâir Bir Risâlesi: Feyzu'l-muğni min hadîs-i talebeni* başlığıyla çevrilip Tasavvuf dergisinde yayımlanmıştır.

7. *Hakikatü't-tarîkat*: Abdulganî en-Nablusî ve Abdullah es-Sivâsî arasında geçen mektupları, gerekli gördüğü eklemeleri yaparak Türkçeye çevirdiği eseridir. Osman Türer'in esere dair bir makalesi bulunmaktadır.

8. *Hadikatü'l-hakikat*: Fahreddin İbrahim el-İrâki ve emsallerinin sırlarının sırlarını içeren Farsça bir risalenin tercüme ve şerhidir.

Fahreddin İrâki *Lema'ât* adlı eseriyle tanınmış XIII. yüzyılın önemli mutasavvıflarındandır. Tasavvufî yaşantısında bir süre kalenderî grupların içinde bulunan İrâkî, Şihâbeddin es-Sühreverdi'nin halifelerinden Bahâeddin Zekeriyâ-yı Mûltânî'nin müridi olmuştur. Anadolu'da bulunduğu dönemde Sadreddin Konevî'nin hizmetine girmiş, İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin şerhleri ile ilgili derslere iştirak etmiştir. Vahdet-i vücûd düşüncesini tamamen benimsemiş olduğunu gösteren *Lema'ât*'nı da burada olduğu dönemde yazmıştır. Mensup olduğu tarikat Sühreverdiyye olmasına rağmen kalenderî bir hayat yaşamıştır. Eserlerinde genellikle aşk, aşık ve maşuk kavramlarının üzerinde durmuştur.⁴⁰

9. *İmdâd fi'l-mebde' ve'l-ma'âd*: Beş varaktan müteşekkil bu küçük risale, Gülşeniyye tarikatının şeyhinin Harîrîzâde'den bir talebi üzerine kaleme alınmıştır.

10. *İrfânü'l-âşikîn alâ burhânü's-sâlikîn*: Şeyhi Muhammed Nuru'l-Arabî'nin *Nazaru't-tâlibîn burhânü's-sâlikîn* isimli Arapça eserinin tercümesidir.

⁴⁰ Orhan Bilgin, "FAHREDDİN-i İRÂKÎ", *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, c. 12, s. 84-86. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fahreddin-i-iraki> (7.05.2019)

11. *Kenzü'l-feyz*: Harîrîzâde bu eserinde önce îtikâdî konularda bilgi verir. Sonrasında ise şeriat ve tasaavufu izah eder. Merâtib-i sülûk, İslâm'ın şartları, nassa temessük, ehl-i sünnet, dünya hayatı, mahviyyet, zikir ve çeşitleri, mürşid-i kâmil gibi konulara değinir. Bu eseri Ayşenur Aydın tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

12. *Medâr-i vâhidiyyet ve Merkez-i ehâdiyyet*: Türkçe olan bu küçük risalesi sülûk-i hakikatın yedi makâmını açıklar. Osman Türer'in eserin çeviri yazımını içeren bir makalesi vardır.

13. *Mededü'l-bekrî min seyyidi'l-bekrî*: Şeyh Mustafa Şemseddin el-Bekrî'nin menkıbe ve hallerinin anlatıldığı iki ayrı kitapçıktan meydana gelen eseridir. Türkçedir.

14. *el-Mevridü'l-hass bi'l-havass fi tefsîri sûreti'l-ihlâs*: İstîâzenin beyanı, şeytan ve cin şerri, bismelenin tefsiri, Allah'ın rahmetinin vasfı, zikir ve tefekkürün fazileti, tevhid, iman, teslimiyet, anne, baba hakları gibi konuların işlendiği eseridir. Arapçadır.

15. *Reşâhatü'l-esnâ alâ teveccühâtî'l-esmâ*: Mısır'da iken görmüş olduğunu ifade ettiği Seb'u teveccühât ve cem'u tevessulat virdi için yazdığı şerhtir. Seyr u sülûk, Halvetîlik, kelime-i tevhid zikri ile ilgili bilgiler içerir.

16. *Rûşen-i dilnevâz*: Şeyh Mahmûd Şebüsterî et-Tebrizî'nin *Gülşen-i Râz* adlı Farsça eserine yaptığı Türkçe şerh eseridir.

Şebüsterî eserlerinde genellikle tasavvuf, kelâm ve felsefe ile ilgili konular üzerinde durmuştur. Doğu'da tasavvufi şiirin ileri gelen isimlerinden olan Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr, Ferîdüddin Attâr ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin aşk ve vecd ile yoğrulmuş eserlerinin izlerini onda da görmekteyiz. Şebüsterî'nin eserlerinde, İbnü'l-Arabî ile Ferîdüddin Attâr ve Mevlânâ'nın güzel bir karışımı vardır. Fahreddîn-i Irâkî bir tarafta tutulursa İbnü'l-Arabî düşüncesini ve onun terminolojisini Farsça şiirle meczeden en önemli muhakkik sûfilerdendir.⁴¹ *Gülşen-i Râz* tasavvufi aşkı ve mecazları ve sûfilerin bu mecazlardan kastettiklerini anlamak için başvurulabilecek eserlerin başında gelmektedir. Bu eser, müellifin büyük oranda etkisinde kaldığı İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'si ile *Fusûsü'l-hikem*'indeki düşüncelerin etkisiyle kaleme alınmıştır. Fakat üslup olarak daha ziyade Attâr'ın ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin etkisi hissedilmektedir. *Gülşen-i Râz*, birçok kişi tarafından şerhedilmiştir.⁴²

⁴¹ Adnan Karaismailoğlu, "ŞEBUSTERÎ", *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, c. 38, s. 400-401. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fahreddin-i-iraki> (07.05.2019).

⁴² H. Ahmet Sevgi, "GÜLŞEN-İ RÂZ", *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, c. 14, s. 253-254. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gulsen-i-raz> (07.05.2019).

17. *Salâtü'l-ithâf bi-şerhi Salâti's-sakkâf*: Şeyh İbn Ebi'l-Hasan es-Sakkâf'ın sabah akşam on birer kez okuduğu salat duasının, Resûlullah'a salât ü selâm getirmenin önemine binaen şerh edildiği Arapça eseridir.

18. *Salâtü meşîsiyye*: Şâzeliyye tarîkatının pîri Ebu'l-Hasan eş-Şâzeli'nin mürşidi Şeyh Abdüsselam b. Meşîş'e ait olan salavât-ı şerîftir.

19. *Seyru'l-esmâ ve sırru'l-müsemmâ*: Rifâiyye sûfleri arasında yedisi esmâ-i fenâiyye, beşi esmâ-i bekâiyye olmak üzere on iki esmâ vardır. Bu kısa risalede bahsi geçen esmâ şerh edilmiştir. Türkçedir.

20. *Şerhü beyt-i Mevlânâ Câmî*: Şeyh Abdurrahman Câmî'nin "Kâinata olan her şey vehim veya hayal veya aynadaki akisler veya gölgelerdir." anlamına gelen beytinin iki varaklık şerhidir. Arapçadır.

XV. yüzyılın meşhur âlim ve şairlerinden olan Abdurrahman Câmî, döneminin ilimlerini tahsil ettikten sonra Nakşbendiyye şeyhlerinden Sadeddin Kaşgarî'ye intisap etmiştir. Fârisî şiirin ileri gelen ustalarının sonuncusu sayılmıştır. Dinî, edebî ve aklî ilimlerin yanında tasavvuftaki derin vukufiyetinden bütün şiirlerinde, mesnevilerinde ve özellikle tasavvufî mesnevilerinde şiire olan kabiliyetini de kullanarak geniş bir şekilde faydalanmıştır. Eserlerinde işlediği konuları sade bir dille anlatma yeteneğini de sergilemiştir. Onun "Hint üslûbu" (sebk-i Hindî) olarak bilinen şiir akımının öncülerinden birisi olduğu ileri sürülmektedir. Nakşbendiyye tarîkatıyla vahdet-i vücûd anlayışının kaynaştırılması Câmî vasıtasıyla olmuştur. *Fusûsü'l-hikem*'i şerh etmiş, daha sonra *Nakşü'l-Fuşûş* adıyla özetlemiş, İbnü'l-Fârîz'ın kasidesine şerh yazmış, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sindeki ilk iki beyti açıklamak için bir risâle kaleme almış ve Fahreddîn-i Irâkî'nin *Lema'ât*'ını da şerh etmiştir. Bunların yanı sıra Sühânân-ı Hâce Muhammed Pârsâ gibi Nakşî şeyhleriyle ilgili bir eser yazarak Doğu ve Batı tasavvurlarının sentezini yapmıştır.⁴³

21. *Şerhü evrâdi'l-üsbûiyye*: Nûru'l-Arabî'nin İbnü'l-Arabî'nin evrâdla ilgili Arapça şerh ettiği eserinin Türkçe tercümesidir.

22. *Şerhü virdi's-settâr*: Yahyâ eş-Şîrvânî'nin *Virdü's-settar* adlı eserine yazmış olduğu şerhtir. Genç yaşta yazmış olduğu bu hacimli şerhin içindeki verdiği bilgiler onun ilmî seviyesini göstermesi açısından önemlidir.

⁴³ Ömer Okumuş, "CÂMÎ, Abdurrahman", **TDV İslâm Ansiklopedisi** içinde, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, c. 7, s. 94-99. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami-abdurrahman> (07.05.2019).

Halvetiyye tarikatının ikinci kurucusu olarak kabul edilen Şîrvânî'nin tarikat silsilesi Sadreddîn-i Hiyâvî, Hacı İzzeddin Türkmânî, Ahî Mîrem Halvetî vasıtasıyla Halvetiyye'nin kurucusu Ömer el-Halvetî'ye ulaşmaktadır. Halvetiyye'de yedi isimle uygulanmakta olan zikre beş isim daha ekleyerek on iki isimle zikir yaptırmış, *Virdü's-settâr* olarak bilinen evrâdı tertip etmiş, halvet ve zikir âdâbıyla ilgili yenilikler yapmıştır. Bunlardan dolayı da tarîkatta ikinci pîr (pîr-i sâni) olarak kabul edilmiştir.⁴⁴

Bu eser Zeynep Özbek tarafından *Harîrîzâde'nin Virdü's-settar Şerhi İnceleme ve Metin Transkripsiyonu* adıyla yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

23. *Turfetü'l müstersele ala 't-tuhfeti'l mürsele*: Tezimizin konusu olan şerh eseridir.

24. *Teveccühâtü'l-esmâ ve tevessülâtü'l-uzmâ*: Türkçedir. Teveccühteki esmâ anlatılır. Metni *Tibyân*'ın sonunda da verilmiştir.

25. *Ziyâü'l-bedr şerhü hizbi'l-bahr*: Henüz on yedi yaşlarındayken telif ettiği Arapça eseridir.

26. Ebu'l-Hasan Abdullah eş-Şâzelî'nin *Hizbu'l-bahr* isimli eserinin şerhidir. Şâzeliyye tarikatının kurucusu olan ve XIII. yy.'da yaşamış olan Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî ardında herhangi bir kitap bırakmamıştır. Kendisine bunun nedeni sorulunca, "Benim kitabım dostlarım ve müridlerimdir." diyerek cevap vermiştir. Şâzelî'nin en meşhurları *Hizbü'l-bahr* olan *Hizbü'l-kebîr*, *Hizbü's-sagir*, *Hizbü'n-nasr*, *Hizbü'l-ber* gibi bir çok hizbi ve dua terkibi günümüze ulaşmıştır⁴⁵.

27. *Dürretü'l-envâr alâ salâti cevherati'l-esrâr*: Arapçadır.

28. *Ed-dürreteyni fî şerhi'l-beyteyn*: Arapçadır.

29. *Fevâyihu ezhâri'l-hakâik ve levâyihu envâri't-tarâik*: Arapça olup on iki risaleden müteşekkildir.

30. *Fütûhât-ı İlâhiyye şerhu vâridâti İlâhiyye*: Şeyh Bedrettin'in *Vâridât*'ına yazılmış şerhtir. Eserin ilk yüz varığı Hatice Ocakoğlu tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

⁴⁴ Mehmet Rihtım, "YAHYÂ-yı ŞİRVÂNÎ", *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, c. 43, s. 264-266. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yahya-yi-sirvani> (07.05.2019).

⁴⁵ Ahmet Murat Özel, "ŞÂZELÎ", *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, c.38, s. 185-187. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sazeli> (07.05.2019).

Şeyh Bedreddin XV. yüzyılda yaşamış ve vahdet-i vücûd görüşünü benimsemiş önemli bir sûfi aynı zamanda siyasî kişidir. Şeyh İslâmî ilimlerden özellikle fıkıh ve tasavvufta derinleşmiştir. Onun eserlerine ve hakkında yazılmış diğer eserlere bakıldığında görülecektir ki fıkıhta sadece ansiklopedik bilgi sahibi ve bir aktarıcı olmamıştır. O bunlarla birlikte müctehid derecesinde bir âlimdir. Fakat o asıl şöhretini siyasî faaliyetleri ile birlikte tasavvufa ve felsefeye dair serdettiği fikirleriyle elde etmiştir. Zikir, riyâzet, mücahede vb. tasavvufî uygulamalara ehemmiyet vermiştir. Mısır'da tasavvuf yoluna girdikten sonra hayatını bu yolun kurallarına göre düzenlemiştir. *Vâridât*'ta verilen bilgilere göre o tasavvufî keşfin sadece Allah'a yönelme, kalbin arındırılması ve peygamberlerin yolundan gitmekle gerçekleşebileceğini belirtir. Harîrîzâde *Tibyân'da* Şeyh Bedreddin'e Bedriyye tarikatını nisbet etmekteyse de şeyhin ölümünden sonra böyle bir tarikat oluşmamıştır. Ancak onun muhibbanından olup "Bedreddin sûfileri" diye anılagelmiş bir grup zaman içerisinde Alevî-kızılbaş kesime karışarak erimiştir.⁴⁶

Vâridât'ta işlenen tema vahdet-i vücûddur. Şeyh Bedreddin bu eserin farklı yerlerinde ulûhiyyet anlayışını izah ederken mutlak varlığın Hak'tan ibaret olduğunu, zâtının gereği olarak ve muhabbetinin gereği olarak Hakk'ın zuhur etmeye yöneldiğini, mümkün mahlukatın bu zuhurdan dolayı ve Hakk'ın isim ve sıfatları vasıtasıyla varlık elde ettiğini, zât-ı Hakk'ın her türlü mahluktan münezze olmasının yanı sıra her şeye varlık vermesi yönüyle eşyanın "ayn"ı olduğunu, varlıktaki ikiliğin göreceli olduğunu ve hakikatte mutlak birliğin olduğunu, vahdet-i vücûdun en kâmil tarzda insân-ı kâmilde tecelli ettiğini kabul eder.⁴⁷

31. *el-Kavlu'l-mübîn fi ahvâli's-Şeyh Nûreddin el-Cerrâhî el-Halvetî*: Türkçedir. Esere Mehmet Cemal Öztürk *Cerrahilik: Hz. Pir Nureddin Cerrahi ve Cerrahi Tarikatı* adlı kitabının içinde tanıtarak yer vermiştir.

Halvetiyye-Ramazaniyye tarikatının Cerrâhiyye kolunun kurucusu olan Nureddin Cerrâhî 1660-1721 yıllarında yaşamış önemli bir mutasavvıftır. Nûreddin Cerrâhî'nin silsile-yi tarikati Köstendilli Ali Efendi, Loççalı Ali Efendi, Debbağ Ali Rûmî, Mestçizâde İbrâhim Edirnevî, Mestçi Ali Rûmî vasıtasıyla Halvetiyye-Ramazaniyye'nin pîri Ramazan Efendi Mahfî'ye (ö. 1025/1616) ulaşmaktadır. Nûreddin Cerrâhî ve onun tarikatına dair bilgilerin bulunduğu kaynaklarda, dört büyük kutubdan birisi olan İbrâhim ed-Desûki'nin halifesi Ahmed b. Osman eş-Şernûbî'nin (ö. 994/1586) sözlerinden derlenerek oluşturulan *el-Keşfü'l-guyûbî fi tabakâti's-Şernûbî* adlı eserde 1000 (1592) yılından sonra gelecek büyük velîler anlatılırken Nûreddin Cerrâhî'nin de adını söyleyip 1115'te (1703) İstanbul'da ortaya çıkacağını ve kırk dört yıl yaşayacağını belirtmiştir. Harîrîzâde, bu eserin

⁴⁶ Bilal Dindar, "BEDREDDİN SİMÂVÎ", *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, c. 5, s. 331-334. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bedreddin-simavi> (07.05.2019).

⁴⁷ Semih Ceyhan, "VÂRİDÂT", *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, c. 42, s. 520-522. <https://islamansiklopedisi.org.tr/varidat> (07.05.2019).

matbu nüshalarında da yer alan bu bilgiyi zikrettikten sonra Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin bunu kabul etmediğini söylemiş ve bu nedenle onu eleştirmiştir.⁴⁸

32. *Kemâl-nâme-i Âli abâ*: Türkçedir. Eser Burak Anılır tarafından çevri yazımı ve sadeleştirilmesi yapılarak yayımlanmıştır.

33. *Mirâtü'l-hakikat*: Türkçedir.

34. *Raşfu'l-gâdir şerhu hizbi'l-kebîr li 'ş-Şâzelî*: Türkçedir.

35. *Ravzatü'l-âliyye fi tarîki 'ş-şâzeliyye*: Arapçadır.

36. *Sırru'l-esrâr ve nûru'l-envâr*: Türkçedir.

37. *Sırru't-tavassul fi 'z-zikri ve 't-tebettül*: Arapçadır.

38. *Şerhu Gazeliyyât-i Niyâzî*: Türkçedir.

39. *Şerhu mürşidi'l-uşşâk*: Nûru'l-Arabî'nin *Mürşidü'l-Uşşâk* adlı eserinin Türkçe şerhidir.

40. *Şerhu Salâti'l-enveriyye fi şerhi salâti'l-ekberiyye*: Türkçedir.⁴⁹

Bunların dışında kendisi *Turfetü'l-müstersele*'de kaynaklarda adı geçmeyen iki eserinin adını vermektedir. Bu iki eser içerik olarak farklı ve daha önce tespit edilememiş eserleri olabileceği gibi, mevcut eserleri içinde kendisinin farklı isimlendirmeye bize bildirmiş olduğu eserleri de olabilir. Bunların ilki *Esmâ ve feyzü'l-ma'nâ*⁵⁰ diğeri ise *Küll-i Semen-i Esmâ* veya *Semen-i Müsemma*'dır.⁵¹

Harîrizâde Kemâleddin Efendi'nin tasavvufî yaşantısındaki zenginlik eserlerine de yansımıştır. Başlı başına *Tibyân*'ın farklı tarikatları bize tanıtmış olmasının yanında diğer eserlerinin de büyük mutasavvıflar ve eserleri ile ilgili bilgiler ve açıklamalar içeriyor olması onun tasavvuf alanındaki önemli şahsiyetlerden birisi olduğunu göstermektedir. Kendisinin de ifade ettiği gibi bu çalışmalarında genellikle sâliklerin tasavvufun esaslarını anlamalarında yardımcı olmayı ve onlar için bu eserlerin kılavuz olmasını ümit etmiştir. Genel olarak bakıldığında farklı dönemlerde yaşamış, bir tarikatın pîri olmuş ve vahdet-i vücûdu benimsemiş başta İbnü'l-Arabî olmak üzere önemli mutasavvıfların eserlerini tercüme ve şerh ettiği anlaşılmaktadır.

⁴⁸ Mehmet Cemal Öztürk, "NÜREDDİN CERRÂHÎ", *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*, TDV Yayınları, İstanbul, c. 33, s. 252-253. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nureddin-cerrahi> (07.05.2019).

⁴⁹ Tahir Bey, a.g.e., c. I, s. 145-146; Vassaf, a.g.e., c. III, s. 123-124; ayrıca eserler hakkında detaylı bilgi için bkz. Çiçek, a.g.e., s. 53-70.

⁵⁰ Harîrizâde, *Turfe*, vr. 9b.

⁵¹ Harîrizâde, *Turfe*, vr. 14b.

İKİNCİ BÖLÜM

2. *ET-TUHFETÜ'L-MÜRSELE* VE ŞERHİ *TURFETÜ'L-MÜSTERSELE*

2.1. *et-Tuhfetü'l-mürsele ile'n-Nebî*

2.1.1. Eserin Genel Özellikleri

Burhanpûrî'nin 999/1591 yılında kaleme aldığı kısa ancak mühim risalenin tam adı *et-Tuhfetü'l-mürsele ile'n-nebiyyi'l-mürsele*'dir.⁵² Vahdet-i vücûd anlayışının varlığın yedi mertebesi üzerinden açıklandığı eserin ana konuları vücûd, vücûdun mertebeleri, ayet ve hadislerle vahdet-i vücûdun delillendirilmesi, insân-ı kâmil, vahdet-i vücûdun yanlış yorumları ve seyr u sülûk'tur. Müellif diğer sûfilerin de benimsediği "Vücûd Hak'tır" düşüncesini eserin ana mevzusu ve fikri yapmıştır.

Vücûdun birliği denildiğinde akla ilk gelen isim olan Muhyiddin İbnü'l-Arabî'den sonra varlık üçlü, beşli, yedili hatta nadiren de olsa kırklı tasnif edilmiş ve bu tasnifler üzerinden vücûdun aslında "bir" olduğu; her bir mertebenin bir taayyün olduğu izah edilmiştir.

Burhanpûrî *et-Tuhfetü'l-mürsele*'de yedili tasnifi kullanmıştır. Bu tasnifin mertebeleri; lâ-taayyün, taayyün-i evvel, taayyün-i sâni, mertebe-i ervâh, mertebe-i misâl, mertebe-i şehâdet ve mertebe-i insândır. Müellif ilk üç mertebeyi "Hak mertebeleri" olması nedeniyle diğer mertebelerden ayrı ele almış ve açıklamıştır. İnsân-ı kâmile kadar olanlar yaratılış mertebeleridir. İnsân-ı kâmil ise mertebelerin tamamlandığı son taayyündür. Varlığın bir amaç doğrultusunda insana taayyün etmesi nüzul sürecini; buradan tekrar yükselmesi de uruc sürecini teşkil eder. Son nokta, seyr u sülûk ile varlık kavramlarının birleştiği noktadır.

Eserde ahlak ile seyr u sülûkun irtibatı insân-ı kâmil üzerinden kurulmuştur. Bu bağlamda en kâmil insan Hz. Peygamber'dir. Bu nedenle de tüm varlık hakikatleri onda taayyün eder. Sünnete uymanın aynı zamanda ahlaki bir kemâle ermenin de yolu olduğu açıklanarak vahdet-i vücûda yöneltilen eleştirilere cevap verilmiştir.

Burhanpûrî eserinde kendisinden sonra da sûfilerin kullandığı buz-su-buhar, ağaç-çekirdek gibi örnekleri, vahdet-i vücûdun anlaşılması için kullanmıştır. Bunun dışında vahdet-i vücûda delil olarak

⁵² Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 3a, 3b.

kullandığı ayet ve hadisler, genellikle Allah'ın her şeyle beraber olması, her şeyi var etmesi ve sürekli bir yaratmada olması gibi O'nun sürekliliğini ve eşya ile birlikteliğini ifade eden ayet ve hadisler olmuştur.

İbnü'l-Arabî ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Michel Chodkiewicz de Ekberî gelenek içinde bu eserin yerinden şu şekilde bahseder:

Bu geniş müdevvenâtın bir örneği olarak, Muhammed b. Fadlullah el-Burhanpûrî'nin Ekberî metafizik, kozmoloji ve antropolojiyi çok sistematik bir tarzda kaleme alınmış birkaç sayfa dahilinde özetlediği *et-Tuhfetü'l-mürsele ile'n-Nebî* eserine işaret edebiliriz. Guceratlı bir şeyhin kaleminden çıkan ve Senûsî'nin *el-Akîdetu's-Suğrâ*'sı Eş'arî kelamı için neyse Ekberî irfan için öyle görülebilecek bu metin, ciddi bir teveccühe mazhar olarak kısa sürede Farsça ve Türkçeye tercüme edilmiş, Osmanlı İmparatorluğunda (biri de Nablusî'ye ait) pek çok şerhe konu yapılmış, Şam'da Emir Abdülkadir ve Kahire'de de Şeyh Abdurrahman İlleyş'e bağlı mahfillerde okunmuştur. Hindistan ve Endonezya'da bugün yine rağbet gördüğü gibi Türkiye'de ve Arap ülkelerinde de tedavül etmektedir.⁵³

2.1.2. *et-Tuhfetü'l-mürsele*'nin Şerhleri

Tanzimat sonrasında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında aydınlar arasında eserin tanınması, Hasîrîzâde Elif Efendi'nin yazmış olduğu şerh ve Ahmet Avni Konuk (ö.1938), İsmail Fenni Ertuğrul (ö. 1946) gibi müelliflerin yaptığı atıflarla olmuştur. Bu durum o dönem ortaya çıkan İbnü'l-Arabî ve tasavvuf ilgisine de katkı sağlamıştır. İlk defa Nûreddin Rayizî eseri Malaycaya tercüme etmiştir. Eser Abdülhâdi tarafından da Fransızcaya tercüme edilmiştir.⁵⁴

Eserin şerhleri;

- 1) İbrahim b. İbrahim b. Hasen el-Lekânî'nin *el-Akvâlü'l-celîle ale'l-vesîle*'si;

Mısır'da doğmuş olan el-Lekânî'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Tahsil hayatıyla ilgili de detaylı bilgi bulunmamakla birlikte sûfi meşrep bir ulema ailesine mensup olduğu ve Mısır'daki Mâlikî uleması arasında seçkin bir mevki kazandığı ve Ezher'de müderrislik yaptığı bilinmektedir. 1041/1632 yılında haccını yaptıktan sonra dönüş yolu üzerindeki Akabe yakınlarında vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.⁵⁵ Lekânî'nin şerhiyle ilgili bilgiye ulaşamadık.

⁵³ Michel Chodkiewicz, **Sahilsiz Bir Umman**, çev. Atila Ataman, Nefes Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 32.

⁵⁴ Demirli, a.g.e., s. 359.

⁵⁵ Metin Yurdağür, "İbrâhim b. İbrâhim Lekânî" **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, TDV Yayınları, Ankara 2003, c. 27. s. 130, 131. <https://islamansiklopedisi.org.tr/lekani-ibrahim-b-ibrahim> (07.05.2019).

2) İbrahim el-Kûrânî'nin *İthâfû'z-zekî bi-şerhi't-Tuhfeti'l-mürsele'si*;

1025/1616 yılında bugün Kuzey Irak topraklarında bulunan Kûrân'da doğmuştur. İlk tahsilini babasının yanında yapan Kûrânî ondan Arapça, mantık, hesap, hendese, meânî, hey'et, beyân, usul fıkıh ve tefsir dersleri almıştır. Bağdat, Şam, Kahire ve Medine'de çeşitli hocalardan ilim tahsil etmiştir. Zâhirî ilimleri tamamladıktan sonra tasavvufa yönelmiştir. Yaşadığı dönemde vahdet-i vücûd düşüncesinin en büyük savunucularından birisi olmuş, sadece taklit ile yetinmeyip konu ile ilgili olarak kendi düşüncelerini de dile getiren birçok eser yazmıştır. İbrahim Kûrânî aynı zamanda vahdet-i vücûdu Kitap ve sünnetin dışında yorumlayanlarla da mücadele etmiştir. Yetmiş dört yaşlarında iken Medine'de 1101/1690 yılında vefat etmiş ve Cennetü'l-Bâki Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁵⁶

İbrâhim Kûrânî *İthâfû'z-zekî*'de, *Tuhfetü'l-mürsele*'yi kendisinden Kur'ân ve sünnet ile desteklenerek şerh etmesini isteyen çok kişi olduğunu ve bunun üzerine yaptığı istihareler sonucunda şerhe karar verdiğini ifade eder. Özellikle de birçok insanın doğru yoldan sapmasından, itikatlarının bozulmasından ve zındık olmalarından endişe ettiği için bu önemli eseri şerh ettiğini de söyler. Kırk iki varaktan müteşekkil hacimli bir şerh olan *İthâfû'z-zekî*'yi Harîrîzâde'nin okuduğunu kendi ifadelerinden anlıyoruz.⁵⁷ Eser Muhammet Kara tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

3) Abdülganî Nablusî'nin *Nuhbetü'l-mes'ele şerhu't-Tuhfeti'l-mürsele'si*;

Abduganî b. İsmail en-Nablusî, XVII. yüzyılda yaşamış önemli mutasavvıflardan birisidir. Şam'da doğmuş (1050/1641) yine Şam'da vefat etmiştir (1144/1731). İlk hocası babasıdır. Sonra döneminin büyük ilim adamlarının ders halkalarına katılmış, Arapça, Kur'ân-ı Kerîm, hadis ve fıkıh gibi ilimlerde iyi bir eğitim almıştır. Tasavvufa intisap ettiği dönemde başta İbnü'l-Arabî olmak üzere Sadreddin Konevî ve İbnü'l-Fârız gibi tasavvuf büyüklerinin eserlerini okumuş ve onların görüşlerinin takipçisi olmuştur. Aynı zamanda şairdir.⁵⁸

Nablusî, Ekrem Demirli'nin *Gerçek Varlık* olarak Türkçeye çevirdiği eserinde vahdet-i vücûdun savunmasını yapmaktadır. Kelamcıları dikkate alarak vahdet-i vücûda karşı çıkanları eleştirir. Onların itirazlarına cevaplar verir. Özellikle "Mutlak Varlık" kavramını kelamcıların yanlış izah ettiklerini anlatır.⁵⁹ *et-Tuhfetü'l-mürsele*'nin vahdet-i vücûd ile ilgili bir risale olması açısından Nablusî'nin bu esere yazmış olduğu şerh önemlidir. Nablusî şerhinin anlaşılması kolay ve ifadesi

⁵⁶ Muhammet Kara, **İbrahim Kûrânî'nin İthâfuz-zekî bi şerhi't-tuhfeti'l mürsele ile'n-nebî adlı eseri**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2013, s. 4-17.

⁵⁷ Harîrîzâde, *Turfê*, vr. 3a.

⁵⁸ Ekrem Demirli, "Abdülganî b. İsmail en-Nablusî'nin Vahdet-i Vücûd Hakkındaki İki Risâlesi", **Âriflerin Tevhîdi içinde**, İz Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 8.

⁵⁹ Ekrem Demirli, "Abdülganî en-Nablusî ve el-Vücûdu'l-Hak" **Gerçek Varlık Vahdet-i Vücûdun Müdafaası içinde**, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 10.

açık bir şerh olduğunu söyledikten sonra Şeyh Fazlullah el-Hindî'nin Hz. Muhammed'in getirdiği şeriatın hakikatinin ilmi ve onun tarikatının sırrıyla ilgili yazmış olduğu risalesini açıklamak için bu şerhi yazdığını ifade eder.⁶⁰ *el-Kavlü 'l-metîn fi beyâni tevhidi 'l-ârifîn* adıyla Kahire'de basılan eseri Ekrem Demirli *Âriflerin Tevhidi* adıyla içinde yine Nablusî'nin vahdet-i vücûdla ilgili bir risalesiyle birlikte Türkçeye çevirmiş ve yayınlamıştır.

İsmail Fenni Ertuğrul Nablusî'nin şerhine atıfla *Maddiyyûn Mezhebinin İzmihlâli* adlı eserinin içinde *et-Tuhfetü 'l-mürsele*'yi serbest tercüme etmiş ayrıca *Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddîn-i Arabî* adlı eserinde de geniş ölçüde bu şerhten yararlanmıştır.⁶¹

4) es-Süveydî'nin *Keşfü 'l-hucubi 'l-müsibile an harâ'idi 't-tuhfeti 'l-mürsele*'si;

Abdurrahman b. Abdullah Süveydî, 1134/1722 tarihinde Bağdat'ta doğdu. Babası Bağdat'ın önde gelen âlim ve müderrislerinden idi. İlk eğitimini babasından ve ailesinin ileri gelen âlimlerinden alan Süveydî, tasavvuf hırkasını Şeyh Muhammed b. Akile el-Mekkî'nin elinden giymiştir. Babasının hacca gitmesi sebebiyle bir yıl Kâdiriyye Medresesinde ve sonrasında farklı medreselerde müderrislik yapmış ve birçok talebe yetiştirmiştir. 1186/1772 yılında Bağdat'ta vuku bulan veba salgını sebebiyle Basra'ya gitmiş ve bu şehirde kadılık yapmıştır. Kerîm Han Zend Basra'yı kuşatınca Bağdat'a geri döndü. Tanıdıklarının ve dostlarının çoğunun veba nedeniyle vefat ettiğini öğrenmesi üzerine evine çekilmiş, okumalar yapmış, eser telif etmiş ve ders vermiştir. 1 Rebûlâhîr 1200 (1 Şubat 1786) tarihinde Bağdat'ta vefat etmiş ve Ma'rûf-i Kerhî Mezarlığı'nda babasının yanına defnedilmiştir.⁶²

Onun yazmış olduğu şerhin metnine ulaşamadık.

5) Hasîrîzâde Elif Efendi'nin *el-Kelimâtü 'l-mücmele fi şerhi 't-tuhfeti 'l-mürsele*'si;

Hasîrîzâde Elif Efendi 1850-1927 yılları arasında yaşamış Hasîrîzâde Sa'dî Dergâhı'nın son şeyhidir. İstanbul Söğütözü'de dergâhda doğmuştur. Asıl adı Mehmed'dir. Elif Efendi, babasının isteğiyle Nakşî şeyhlerinden Mesnevîhân Hoca Hüsameddin Efendi'nin talebesi olmuştur. Sa'diyyenin Şeybâniyye şubesinden, Şâzeliyyenin Medeniyye şubesinden icâzet almıştır. Mevleviyye icâzeti de vardır. Bir dönem Meclis-i Meşâyih⁶³ başkanlığı yapmıştır.⁶⁴

⁶⁰ Nablusî, *Âriflerin Tevhidi*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 14.

⁶¹ Demirli, "et-tuhfetü'l-mürsele" *TDV içinde*, s. 359.

⁶² Hayri Kaplan, "Abdurrahman b. Abdullah Süveydî", *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*, TDV Yayınları, İstanbul, 2016, c. Ek-2, s. 547-549. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suveydi-abdurrahman-b-abdullah> (07.05.2019).

⁶³ 19. yüzyılda tekkelerin işleriyle meşgul olmak üzere meşihat dairesinde kurulmuş olan bir teşekkül.

⁶⁴ Nihat Azamat, "Hasîrîzâde Elif Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*, TDV yayımları, İstanbul, 1995, c. 11, s. 37,38. <https://islamansiklopedisi.org.tr/elif-efendi-hasirizade> (07.05.2019).

Eserin girişinde Elif Efendi şerhi yazma nedenini şu şekilde ifade etmektedir: “...ehemm-i vazâif-i ubûdiyyet olan ilm-i tevhîd-i Bârî ve ma’rifet-i vahdâniyyet-i İlâhiyye ve müşâhede-i ahadiyyet-i zâtîyye-i vâcibü’l-vücûdu taleb ve dâimâ onun tahsiline sâ’i ve râgıb olmakla bu bâbda istifâde ettiğim fevâid-i asdikâyı... ihvana ifâdeyi i’tiyâd ettiğimden...”⁶⁵ Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere vahdet-i vücûdun daha iyi anlaşılabilmesi için bizzat kendisinin de istifade ettiği ve temel bir usul kitabı olarak gördüğü *Tuhfetü’l-mürsele*’yi bu yolda olanlar için şerh etmiştir. Bu şerh o dönem Osmanlı aydınları tarafından eserin tanınmasına vesile olmuştur. Mustafa Tahralı bu şerhi latinize etmiş ancak eser henüz yayımlanmamıştır.

6) Harîrîzâde Kemâleddin Efendi’nin *Turfetü’l-müstersele ala’t-tuhfeti’l-mürsele* adlı eseridir. Çalışmamızda latinize ederek incelemesini yaptığımız şerhtir.

2.2. *Turfetü’l-müstersele ala’t-Tuhfeti’l-mürsele*

2.2.1. İsimlendirilmesi

Harîrîzâde’nin *et-Tuhfetü’l-mürsele ile’n-nebî* adlı esere yazmış olduğu şerhin adını *Turfetü’l-müstersele ala’t-tuhfeti’l-mürsele* olarak belirlediğini söylemektedir.⁶⁶ Eserin adının nasıl okunduğu konusunda, yapılan çalışmalarda farklılık bulunmaktadır. Harîrîzâde’nin hayatı ve eserleriyle ilgili en kapsamlı çalışmayı yapmış olan Yakup Çiçek, eserin adını tezinde *Tarfetü’l-müstersile ala’t-tuhfeti’l-mürsele* şeklinde vermiştir. DİA için yazmış olduğu “Harîrîzâde” maddesi içinde ise *Turfetü’l-müstersile ala’t-tuhfeti’l-mürsele* olarak eseri tanıtmıştır. Harîrîzâde’nin eserlerini bize aktaran birincil kaynaklardan olan Bursalı Mehmed Tahir’in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde⁶⁷ ve Osmanzâde Hüseyin Vassaf’ın *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserinde⁶⁸ ise eser *Şerhu Tuhfetu’l-mürsele* olarak zikredilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan kayıtlarda da eser farklı isimlerle kayda geçirilmiştir. Eserin nüshalarındaki şerhe ait metinlerde herhangi bir harekeleme veya okunmasına yönelik bir ibare bulunmamaktadır. Ancak Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba kitaplığında bulunan nüshada takrizlerden sonra tek sayfada bulunan notta “müstersele” kelimesi harekelenmiştir.

Biz de (Arapça anlam ve gramer kurallarına uygunluk açısından ilk terkinin *et-Turfetü’l-müstersele* şeklinde sıfat tamlaması olması gerekiyor gibi görünmekle beraber) belirtilen harekeleme ve ismin nüshalardaki yazım şekli doğrultusunda eseri *Turfetü’l-müstersele ala’t-tuhfeti’l-mürsele* (*et-Tuhfetü’l-mürsele*’ye gönderilmiş (vakfedilmiş) bir anekdot) şeklinde okumayı tercih ettik.

⁶⁵ Hasîrîzâde Elif Efendi, **El-Kelimâtü’l-mücmale fi şerhi’t-tuhfeti’l-mürsele**, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İ. Hakkı, nr. 1275, s. 3.

⁶⁶ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 1b.

⁶⁷ Mehmed Tahir, a.g.e., s.146.

⁶⁸ Vassaf, a.g.e., s. 124.

2.2.2. Üslubu

XIX. yüzyılda İstanbul'da yaşamış olan şârih Kemâleddin Efendi, dönemin diline uygun bir üslupla eserini kaleme almıştır. Kendisi: "...sâliklere mutâlaası sehl ü âsân ve onunla mertebe ve makâmlarında zevk ü terakkî nümâyân olsun diye lisân-ı azbû'l-beyân-ı Türkî üzere tercüme ve şerhe ibtidâr edip..."⁶⁹ diyerek, yazarken bu yolda olanlar için kolaylık olmasını murat ettiğini söylemiştir. Bu beyanıyla da uyumlu olarak şerhin genelinde ağır bir dil kullanılmamıştır. Eserde yer yer anlaşılması güç ifadeler bulunsa da bu sadece dil ve üsluptan değil, izah edilen meselelerin zorluğundan kaynaklanmaktadır.

2.2.3. Yazılış amacı

et-Tuhfetü'l-mürsele'ye yazılan şerhlerde şârihlerin, böyle bir eseri yazma sebeplerinin genellikle dönemin dînî/tasavvufî anlayış ve meseleleriyle uyumlu olarak, bazen muârizlarına cevap verme düşüncesiyle bazen de meselelerin dinin temel kaynakları ile zıt düşmediğini ispatlama niyetiyle hareket ettiklerini görmekteyiz. Oysa Harîrîzâde, eserini de diğer şerhlerden farklı kılan husus olarak, yazarken sâliklere kolaylık olmasını ve onların makam ve mertebelerinde bu şerh vesilesiyle zevk ve terakkilerinde yardımcı olmasını amaçladığını ifade eder.⁷⁰ Hedef kitesinin sâlikler olduğunu eserin genel ifadelerinden de anlıyoruz. Örneğin hakîkî vücûdun açıklandığı bölümde, sadece şerh ile yetinmeyip, sâlik farklı bir vücûd vehmine kapılırsa mürşidin ne yapması gerektiği izah edilmiştir.⁷¹

2.2.4. Konusu

Bu eserin ilm-i hakâyıktan bir parça olduğunu ifade eden Burhanpûri'nin ilm-i hakâyık derken neyi kast ettiğini Harîrîzâde: "İlm-i hakâyık; ahvâl-i vücûddan min-haysi hüve ve min-haysi zuhûra fî'l-mezâhir bahseden ilimdir." şeklinde izah eder.⁷² Yani vücûdun hallerinden, vücûdun vücûd olma ve zâhirde zuhûr etme yönüyle bahseden ilimdir. Bu izah şeklini Kûrânî'nin şerhinde de görmekteyiz.

Açıklamadan anlaşılacağı üzere tasavvufta vücûd kavramının izahı ve bu vücûdun zuhûr edişi yani taayyünler, eserin ana konusunu oluşturmaktadır. Vahdet-i vücûd çerçevesi içinde eserin konusu

⁶⁹ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 1b.

⁷⁰ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 1b.

⁷¹ "Ve ol hakikat-ı zâtiyyenin gayrının hâriçte vücûdunun intifa' ve adem-i sübûtudur. Zihinde hakikat-i vücûdiyyeye taadüd tasavvur olunduğu vakit, berâhîn-i tevhîdle def' olur. Ama hâriçte ol hakikat-i vücûdiyye asla müteaddid olmaz. Zirâ taaddüd etse ol hakikatle kâim olan sûr-i mevcûdâtın gayrıyla ol hakikate efrâdı temeyyüz eder idi. Ve eğer ol hakikatin efrâdı, onunla kâim olan sûr-i mevcûdâtın gayrıyla temeyyüz etse, bir had ile mahdûd olurdu. Eğer mahdûd olsa, bir fâilin taht-ı hükmüne dâhil olduğundan cümlesi hâdis olurdu. Hâlbuki ol hakikat-i zâtiyyeden gayrı fâil yoktur. Ve lizâ mürşid-i kâmil evvelâ sâlike tevhîd-i ef'âli telkin edip ba'dehû tevhîd-i sıfâta ve zâta urûc ettirir. لا موصوف و لا موجود الا الله [Allah'tan başka mevsûf ve mevcûd yoktur.] Olduğunu tefhîm edip müşâhede ettirir."

⁷² Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 3a.

dört başlık altında toplanabilir. Bunlar vücûd, vücûdun yedi mertebesi, vahdet-i vücûda işaret eden ayet ve hadisler ile insân-ı kâmil kavramı içinde seyru sülûktür.

Harîrîzâde bu konuları seyru sülûkta olan sâliklere hitaben makamları da izah ederek şerh etmiştir. Onun şerhini diğer şerhlerden ayıran temel fark da budur.

2.2.5. Nüshaları

Turfetü'l-müstersele ala't-tuhfeti'l-mürsele'nin kütüphanelerde mevcut üç nüshasına ulaşabildik. Bu nüshalar müstensihlere ait olup, müellif nüshası değildir.

1. Süleymaniye kütüphanesi, Dügümlü Baba, nr. 317, 32 vr., 21 st.:

Bu nüsha, nesih hattı ile yazılmış, okunaklı ve nüshalar içinde en sağlıklı durumda olandır. Deri kapaklıdır. Şerh edilen kısımlar kırmızı, kalan yerler siyah mürekkeple yazılmıştır. İstanbul Ahmet Rıza Matbaası'nda 1872 senesinde basılmıştır.

Risalenin ilk kısmında iki tane takriz yazısı bulunmaktadır. İlk sayfada besmele, hamdele ve salvelenin ardından şöyle bir not düşülmüştür: "Bu kitabı vakfettim, ücretini cümle mevtanın ruhuna hediye ettim. Es-Seyyid İsmâil Sâdik Kemâl b. el-Hâc Muhammed Sâlih Vecîhî Paşa. 1291." Not, dua ile bitirilmiştir.

Takriz yazılarından birisi Osman Salahaddin el-Mevlevî b. eş-Şeyh es-Seyyid Nâsır Abdülbâkî Dede'ye⁷³ diğeri ise es-Seyyid Abdülkâdir el-Kâdirî el-mülakkab bi'r-Râşid er-Rifâî b. Es-Seyyid eş-Şeyh Mustafa el-ma'rûf bi'l-Hulûsî'ye aiddir. Bu nüshayı es-Seyyid Muhammed Hulûsî'nin talebelerinden es-Seyyid Ahmed Rızâ el-Hâmî 27 Şevval 1291/1874 senesinde istinsah etmiştir.

2. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdaî Efendi, nr. 391-2, 31-52 yk., 26 st.:

Bu nüsha rika hattıyla yazılmış olup tek defter değil, bir defterin içinde 31-52 varaklar arasında bulunmaktadır. Defter ciltli, sayfalar farklı renklerde ve hasarsızdır. Şerh edilen kısımlar kırmızı, diğer kısımlar siyah mürekkep ile yazılmıştır.

İlk sayfasında bulunan notlarda defterde bulunan risalelerin hakkında kısa bilgiler verilmiştir. İçerisinde iki risale bulunmaktadır. İlki Nesefî'ye ait olduğu ifade edilen *Maksadü'l-aksa* isimli

⁷³ Abdülbaki Baykara 1883 yılında Yenikapı Mevlevîhânesi'nde doğdu. Muallim Musa Dede'den Kur'ân; Babasından *Mesnevî*; Demircili Ahmed Fuad Efendi'den Arapça, mantık; İsmail Sâib Efendi'den kelam, akâid, meâni, *sâhîh-i Buhârî* ve *Şifâ-i Şerîf*; Esad Dede'den Farsça derslerini aldı. Ayrıca *Tuhfetü'l-mürsele* şârihlerinden Sütlüce Sâdî Dergâhı Şeyhi Hasîrîzâde Elif Efendi'den de tasavvuf ve *Mesnevî* dersi; İsmail Saib Efendi'den ise ilmiye dersleri olarak *Mesnevî* ve ilmiye icâzetnâmelerini almıştır. 1908'de başladığı şeyhlik vazifesi, 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla resmen son bulmuştur. Mûsiki ve edebiyat ile ilgilenmiş, mizah ve hiciv unsurları içeren şiirler kaleme almıştır. 1935 yılında vefat eden Abdülbaki dede, vasiyeti üzere Yenikapı Mevlevîhânesi'nin ilk şeyhi olan Kemal Ahmed Dede'nin yanına defnedilmiştir. <https://islamansiklopedisi.org.tr/baykara-abdubaki>

eserin tercümesidir. Risalelerin müstensihî yazı karakterinden anlaşıldığı üzere aynı kişi olup kim olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Defterin son sayfasına düşülmüş notta Harîrîzâde'nin vefat tarihi ve medfun olduğu yer hakkında bilgi verilmiştir. Farklı bir elden çıkmış olduğunu düşündüğümüz bu notları da kimin yazdığına dair bir bilgi mevcut değildir.

3. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 1449, 24 vr., 22 st.;

Bizim çeviri yazıda esas aldığımız bu nüsha, yer yer rika hattı kullanılmış olsa da geneli itibariyle okunaklı nesih hatla yazılmıştır. Kapaksız tek defterdir. Sayfa kenarlarında bozulmalar bulunmakla birlikte okumaya engel teşkil edecek bir hasarı yoktur. Başlangıçta şerh edilen metin kırmızı, diğer yerler siyah mürekkeple yazılmıştır. 13. varaktan sonra ise tüm metin siyah mürekkeple yazılıp şerh edilen kısımların üst kısımları çizilmek suretiyle belirtilmiştir. İçindeki bazı ifadelerden anladığımız kadarıyla müstensih farklı nüshaları da görüp değerlendirmiştir. Derkenârlar açıklamalardan ziyade metin içinde yazım sırasında unutulmuş eklemelerden oluşmaktadır.

Kâdirî müntesibânından Lofçalı Hasan Tahsin'in Kemâleddin Efendi'nin kendi yazmış olduğu nüshadan istinsah ettiği nüshanın istinsah tarihi belirtilmemiştir.

Nüshalar arasında anlam değişikliğine sebep olmayacak bir iki kelime farkı dışında önemli bir farklılık bulunmamaktadır.

2.3. *Turfetü'l-müstersele*'nin Diğer Şerhler Arasındaki Yeri

et-Tuhfetü'l-mürsele'ye yazılmış bahsettiğimiz şerhler içinde Harîrîzâde'nin yazmış olduğu şerh dışında üç şerhin metnine ulaşabildik. Bunlar Nablusî'nin, Kûrânî'nin ve Elif Efendi'nin yazmış oldukları şerhlerdir. Bu nedenle değerlendirmemizi bunların üzerinden yapacağız.

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi, Burhanpûrî'nin eserine yazılmış ilk Türkçe şerh olan *Turfetü'l-müstersele*'yi yirmi iki yaşındayken yazmıştır. Kendisiyle aynı tarihte doğmuş ve ona yakın bir muhitte yaşamış Elif Efendi'nin ondan çok daha geç bir tarih olan 1920'de yazmış olduğu şerhinin bilinirliğine nazaran Harîrîzâde'nin şerhi aynı şöhrete ulaşamamıştır. Günümüzde yapılan çalışmalarda bu şerh diğer şerhler arasında ya zikredilmemiş⁷⁴ ya da isim ve dönem benzerliğinden olsa gerek, Hasîrîzâde ismi Harîrîzâde ismiyle karıştırılarak, Kemâleddin Efendi'den bahsedilmemiştir.⁷⁵ Bunun nedeni, erken yaşta vefat etmesinden dolayı talebe yetiştirecek ve eserlerini okutacak fırsatı olmaması olabileceği gibi çok sayıda eseri içinde *Tibyân* gibi daha mühim eserlerinin yanında fark edilmemiş olması da olabilir.

⁷⁴ Bknz. TDV İslâm Ansiklopedisi, “et-Tuhfetül-Mürsele” maddesi.

⁷⁵ Kara, a.g.e., s. 25.

Dil, üslup ve hacim açısından birbirlerine yakın olan bu iki eserden Elif Efendi'nin şerhini yazarken İbnü'l-Arabî'nin eserlerinden faydalandığını kendi ifadelerinden anlıyoruz. Aynı şekilde Harîrîzâde de şerhinde İbnü'l-Arabî'den faydalanmıştır.⁷⁶ Elif Efendi, Burhanpûrî'nin hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamamış, onunla ilgili Kûrânî'nin *İthâfî'z-Zekî*' adlı şerhinde verdiği bilgileri iletmekle yetinmiştir.⁷⁷ Kûrânî Burhanpûrî'nin hayat tercümesine ulaşamadığını belirttikten sonra Ahmed Âbâdî'nin öğrencisi olduğunu ve Sıbgatullah el-Burûcî ile Medenî'nin arkadaşı ve aynı tarîkatta kardeş olduklarını nakleder.⁷⁸ Nablûsî de Burhanpûrî hakkında bilgi vermezken, Harîrîzâde almış olduğu tarîkat ve icâzetleri verip ailesinden almış olduğu icâzetin silsilesini de vermiştir. Bu Harîrîzâde'nin iyi bir tarîkat tarihi araştırmacısı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Elif Efendi şerhin anlaşılmasının zor olduğu için tekrar tekrar okunması gerekebileceğini söyler.⁷⁹ Ayrıca şerhinde tenbihlerde bulunmuş ve kapalı veya yanlış anlaşılmaya açık gördüğü ifadeleri detaylı bir şekilde izah etmiştir.

Nablûsî'nin yazmış olduğu şerh, *et-Tuhfetü'l-mürsele*'ye yapılmış şerhler arasında en meşhur olanıdır. Şerhini Cîlî'den Cürcânî'ye, Ali Kuşçu'dan Lârî'ye birçok isimden yaptığı iktibaslarla zenginleştirmiştir. Şerhi, vahdet-i vücûdun müdafasını yapmak için yazmış olduğu izlenimini vermektedir. Özellikle varlık ve mevcutları açıklarken genellikle kelamcılarının kullandığı kadim, hadis, mümkün, araz gibi kavramlar bu durumu daha çok hissettirmektedir. Harîrîzâde'nin şerhinin geneli itibarıyla böyle bir durum söz konusu değildir.

Kûrânî'nin yazmış olduğu şerh de *et-Tuhfetü'l-mürsele*'ye yapılmış şerhler arasında önemli bir yere sahiptir. Esere genel olarak bakıldığında Nablûsî gibi onun da öncelikle İbnü'l-Arabî olmak üzere Konevî, Zemahşerî, Gazâlî, Sülemî gibi pek çok âlimden alıntılar yapmış olduğunu görüyoruz. Diğer şerhlere nispeten daha fazla ayet ve hadisten de faydalanmıştır. Kûrânî'nin şerhindeki bu tavrının altında, vahdet-i vücûd anlayışıyla şerîatin emir ve nehiy teklifleri arasında herhangi bir zıtlık olmadığını ispat çabası vardır. Kendisi bunu, şerhi yazma nedenini açıklarken şu şekilde ifade etmiştir:

“Bizlere Cavalılar'ın bildirmesiyle, Cava beldesi ehlinde, hakikatler ve ulûmu'l-esrar kitaplarının yaygın olduğunu biliyorduk. Şerîat ilminde derinleşilmediği gibi, kendilerine vehbî ilmi verilen mukarrebûnların yolunda da oturaklı olmayan, bâtın ve zâhirden kitap ve sünnete uyanların yolunda da olmayan, ilim ehline nispet edilip okuyan ve okutan bu kişilerdeki sözü edilen kitapları elde edebildim. Bu durum birçok insanın doğru yoldan sapmasına, itikada eğriliklerin girmesine, belkide bunların ilhad ve zındıklık vadilerine düşmelerine sebep olmuştur. Sapmak ve saptırmaktan, açıkta ve gizlide her türlü kötülükten de Allah'a sığınırız. Bu kitapların içinde de en meşhurunun *et-Tuhfetü'l-mürsele ile'n-Nebî* adlı muhtasar kitap, yazarının da Muhammed b. Fazlullah el-Burhanpûrî olduğunu söylediler...”⁸⁰

⁷⁶ Harîrîzâde, *Turfe*, vr. 15b, 21a.

⁷⁷ Elif Efendi, a.g.e., s. 5.

⁷⁸ Kara, a.g.e., s. 153.

⁷⁹ Elif Efendi, a.g.e., s. 1.

⁸⁰ Kara, a.g.e., s. 147.

Vahdet-i vücûdun Kur'ân ve sünnet harici yorumlanmasına karşı mücadele etmiştir. Bu düşüncesini yapmış olduğu şerhte görmekteyiz.

Harîrîzâde'nin şerhi bu şerhler arasında hacim olarak en ufak olandır. Ancak diğer şerhlerden daha farklı olarak onun şerhinin başlangıcından sonuna kadar sadece mertebelerden veya vahdet-i vücûd düşüncesinin izahı ve savunmasından bahsetmediğini, bununla birlikte vücûd kavramının açıklanması konusu da dahil olmak üzere insân-ı kâmilin mertebeleriyle bağlantılı bir şekilde eseri şerh ettiğini görüyoruz. Özellikle kullandığı cem' mertebelerini diğer şerhlerden sadece Nablusî'nin eserinde cem'u'l-cem' makamına bir iki yerde değinilmesi dışında görmemekteyiz. Eserinin daha ilk satırlarında Resulullah'ı överken kullandığı: “Şerâif-i salâvât, zâkiyât-ı muhabbet-şîâr ve sahâif-i teyyimât, âliyyât-ı sâfiyyât meveddet-nisâr, ahadiyyetü'l-cem'de gayb-ı mutlak ve ayn-ı zât ve cem'u'l-cem'de vech-i Hak ve âyîne-i zât olan Ahmed-i Mahmûd-i Muhammed ve emced-i memcûd-i mümecced Hazretleri'nin huzur-i saadet mevfürlarına ki ümmetini makâmât-ı tevhîdde irşâd ve tecelliyât-ı tefrîdde reşâd eyledi.”⁸¹ cümleleri bu durumun güzel bir örneğidir. Bu, şerhin diğerlerinden daha farklı bir bakış açısıyla yazıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Harîrîzâde'nin eserini diğer şerhlerden ayıran özelliklerden biri de insan ve insanın kâmil olma yolculuğuna sadece son kısımda değil tüm mertebelerde değiniyor olmasıdır. Eser bu haliyle diğer şerhlerde olan önce vücûd ve mertebeleri ile ilgili sonra insan ve seyri ile ilgili kısımların izahı şeklinde olan sıralı şerh üslûbundan farklıdır. Aslında vahdet-i vücûdun da temel düşüncesi olan varlığın bir oluşu, insanın hakikati bakımından alemde farklı olmadığı, taayyünleri sıralamanın hakîkî değil izâfî oluşu gibi durumları göz önünde bulundurursak, Harîrîzâde'nin şerh yöntemi ile bu esaslar arasında bir uyum olduğunu söyleyebiliriz. Bu girift izah şekli diğer şerhlerde yoktur. Bununla birlikte yer yer diğer şerhlerde olan örnekleri veya açıklamaları Harîrîzâde'nin de aynen kullandığını görmekteyiz. Örneğin Allah'ın evvel, âhir, zâhir ve bâtın olduğunu ifade eden veya insana ait gibi görünen fiilleri Allah'a isnat eden veya Allah'ın kuluna yakınlığını belirten ayetlerle hadislerle diğer şârihler gibi Harîrîzâde de eserinde yer vermiştir.

Eserler arasında kıyas yapılabilmesi için aynı bölümün dört şerhte bulunan kısımlarını burada vermeyi uygun gördük. Burhanpûrî'nin *et-Tuhfetü'l-mürsele*'de “Bu vücûd, bütün mevcûdların hakîkati ve bâtınıdır.” diyerek ifade ettiği vücûd-mevcûd ilişkisi şu şekillerde şerh edilmiştir:

1. Nablusî bu konuyu en tafsilatlı şerh eden mutasavvıftır. Bu nedenle bir kısmını aktaracağız. O şöyle söylemiştir:

Mutlak Varlık, mevcut oluşları açısından bütün mâkul ve mahsûs mâhiyetlerin, bunların sıfat ve hallerinin hâkikatidir. Bu nedenle müellif, onları “mevcutlar” diye isimlendirmiştir. Hak,

⁸¹ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 1b.

öncelikle akıl ve his ile görülmeleri yönünden bütün mevcutların batınıdır. Gerçi mevcutlar, gerçekte batındırlar, çünkü muhakkik âriflerin gözüyle ilk görülen şey varlıktır...

Böyle olmakla birlikte Vücûd-ı Hak'tan başka varlıkları da yoktur. Başka varlıkları olsaydı, bu varlık için şu ihtimaller söz konusu olacaktı: bu varlık, ya Hakk'ın varlığından meydana gelmiştir ki bu imkansızdır, çünkü Hak ne doğurmuş ne de bir şeyden doğmuştur. Veya mahiyetlere ait varlık yokluktan meydana gelmiş, dolayısıyla başka bir varlığa muhtaçtır, çünkü o, yok idi ve mevcut bir varlığa dönüşmüştür.

Veya bu hâdis varlık, araz veya cevherdir. Cevher olması mümkün değildir, çünkü cevher ile ne cevherler ve ne de arazlar nitelenebilir. Söz konusu varlık ise, cevherlerin ve arazların bir niteliğidir. Bu varlık araz da değildir, çünkü araz, ayakta durmasını temin eden bir "kaim kılan"a muhtaçtır ki cevherdir... Bir arazın başka bir arazla kaim olduğunu farz etsek, netice şu olurdu: Bütün arazlar, varlık ile nitelenmeden önce yok idiler, bu durumda, nasıl olur da yok olan şeylerle mevcut bir araz kaim olabilsin ki?

...Şâyet İmam Eşarî ve başka bazı düşünürler gibi bu varlığın bu mahiyetlerin aynısı olduğunu kabul edersek, bu durumda başka birtakım ihtimaller ortaya çıkmaktadır: Buna göre bu hâdis varlık ya cevher veya araz olmalıdır.

Şâyet bu hâdis varlık cevher ise, mâkul ve mahsûs her şeyin cevher olması gerekir, bu durumda ise bütün eşya arasında hiçbir farklılık kalmaz ve bütün âlemler, zât ve sıfatlarıyla birleşik tek bir cevher olurdu... O halde mevcutlar, zât ve sıfatlarıyla birleşik tek bir cevher değillerdir.

... Allah Teâlâ'nın cevher ve araz olmayan bir şeyi yaratabileceğini var sayıp, bu varlığın araz ve cevher olmadığını kabul edebiliriz. Bu durumda hiç kuşkusuz bu varlık önceden yoktu, sonradan olmuş, dolayısıyla hâdistir...

Artık biz de bu halden söz edip deriz ki: acaba bu halin kaynağı kendisi midir, yoksa onu yaratan Hak mıdır?

Bu halin kaynağı hâdis varlığın kendisi ise, yaratıcıdan müstağni kalır, bu ise imkansızdır.

Bu halin kaynağı yaratıcı ise şunu deriz: Acaba bu hal, ona mı yoksa yaratıcısına mı izafe olmuştur?

Bu hal kendisine izafe edilmişse, bu durumda kendisi için varlık Yaratan olmaktadır ki bu da imkansızdır.

Dolayısıyla, bu halin o varlığa değil, yaratıcısı Hakk'a izafe olduğu belli olmuştur.

Bu durumda daha önceki ifademize dönüp deriz ki: Yaratıcı Hak, bütün mevcutların varlığıdır...

İşte bu, gerçek din ve de Kitap ve Sünnetin naslarına uygun doğru görüştür, nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Allah, göklerin ve yerin nûrudur." [Nûr 24/35] Başka bir âyette ise şöyle buyurmaktadır: "Onun vechi müstesna her şey helâk olacaktır." [Kasas 28/88] Burada vech ile kast edilen Hakk'ın zâtıdır...⁸²

2. Kûrânî şerhine başlamadan önce önemli gördüğü konuları uzun uzun izah etmiştir. Bu cümleyi ise şu şekilde şerh etmiştir:

Varid olan bu hadisten dolayı mevcûdatın batını olması açıktır. "Ey Allah'im! Evvel sensin. Senden önce hiçbir şey yoktu." O sırların sırrıdır. O'nun her şeyin hakikati olması ise eğer "hakikat" ile eşyaların batını kast olunursa "batın" sözü atf-1 tefsir olur ve bunun anlamını yukarıda söyledik. Eğer "hakikat" ile kendi aralarındaki terim manası kast olunursa bunun anlamı zahir olmaz. Çünkü her şeyin hakikati Allahu Teâlâ'nın ezeli ilmindeki taayyunun suretidir. Ezeli ilme taayyunatlar zahir olan vücûdun nispetleridir. Taayyunatların vücûdları yoktur. Yani mevcûd değillerdir. Bilakis ilahî ilimde sabit suretlerdir. Hakikatler mevcûd olmadığından vücûd tüm mevcûdatın hakikati olmaz.

Musannıfın burada anlatmak istediğinden anlaşılının şu olduğu söylenebilir: Bir şeyin hakikati, O şey onunla kendisi oluyor. Hakikatler zahir olan vücûdun nispetleri ve i'tibârları olduğundan, vücûdun i'tibârları vücûd ile i'tibâr olduğu bilinen bir şeydir. Vücûd olmazsa i'tibârlar da olmaz. Hakikatler vücûd ile hakikat oluyorlar. Eşyalar hakikatlar ile eşya oluyorlar. Öyleyse eşyalar vücûd ile eşya oluyorlar. Bununla birlikte uygun olan tabir, bu ilim ehlinin kullanmış olduğu terimdir. Çünkü onların kullanımı insanı vehme düşürmüyor. Bu tabir ise

⁸² Nablusî, a.g.e., s. 21-24.

uygun olmayan şeylerin vehmini veriyor ve bu yolun sâlikini ürpertiyor. Ancak Allahu Teâlâ'nın istediği olur. Yardım istenilen Allah'tır.⁸³

3. Hasîrîzâde Elif Efendi bu cümleyi şerh ederken detaylandırma ihtiyacı hissetmemiştir. Cevher ve araz hakkındaki düşüncelerini ise başka yerde tafsilatlı bir biçimde aktarmıştır.⁸⁴ Bu konudaki şerhi ise şöyledir:

Ve biliniz ki o vücûd-i mahz, mahsûse ve ma'küle olan cemî'-i mevcûdâtın hakîkati, ya'nî müstenedün ileyhi ve kendisiyle kâim olduğu aslı ve bâtını ya'nî içyüzüdür ki vücûdât-ı hâriciyyeleri onunla tahakkuk eder.⁸⁵

4. Harîrîzâde de Elif Efendi gibi şerhi kısa tutmakla beraber farklı bir bakışla izahta bulunmuştur. Şöyle demektedir:

Ve tahkîk, mevcûdâtın hakîkati ve bâtını ol vücûd-i zâtiyye-i mahz-ı Hak'tır. Zirâ "hakîkatü'ş-şey", mâ-bihi'ş-şey' huve hû"⁸⁶ dur. Ve cem'i'-i mevcûdât hemân vücûd-i Cenâb-ı Hak'la mevcûdlardır. Kendi nefisleriyle mevcûd değiller. Ama cemî'-i mevcûdât, mâhiyyât-ı muhtelif ve müteaddide oldukları haysiyetten vücûd-i Hak değillerdir. Belki onun mukadderât ve musavvirât ve mezâhiridir. Hakk'ın vücûdundan gayrı vücûdları yoktur. Bu mertebe, makâmü'l-cem'dir.⁸⁷

Görüldüğü gibi Harîrîzâde bu izahında yanlış bir algıyla "mevcutlar Hak'tır." vehmine kapılmayı önlemek için mevcûd ve vücûd arasındaki farkı anlatmıştır. Ancak onun asıl gayesi sâliklere rehberlik etmek olduğu için bahsi geçen bu bilgi seviyesinin seyr u sülûktaki karşılığı olan mertebeyi de söylemiştir.

⁸³ Kara, a.g.e., s. 204.

⁸⁴ Bknz. Elif Efendi, a.g.e., s. 51.

⁸⁵ Elif Efendi, a.g.e., s. 11.

⁸⁶ "Eşyanın hakîkati, onunla kaim olan şeydir. O da O'dur."

⁸⁷ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 3b-4a.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TURFETÜ'L-MÜSTERSELE ALA'T-TUHFETİ'L-MÜRSELE'DE GEÇEN TASAVVUFÎ KAVRAMLAR VE MESELELER

3.1. Vahdet-i Vücûd ile İlgili Kavramlar

Turfetü'l-müstersele vahdet-i vücûd ve esaslarını açıklayan bir eserdir. Bu nedenle içerisindeki tasavvufî kavramlar da vahdet-i vücûdla ilişkili olan kavramlardır. Öncelikle vahdet-i vücûd düşüncesini sonra eser içerisinde bulunan kavramları belirterek, açıkladık.

3.1.1. Vahdet-i Vücûd

Dinler ve felsefeler yüzyıllar boyunca Tanrı ve âlem hakkında birçok şey söylemiş; bazen düşünceler birbirlerinden etkilenmiş bazen de bu düşünceler etrafında büyük tartışmalar yapılmıştır. Bu düşünceler Tanrı'nın sayısı açısından gruplandırıldığında “monizm”, “düalizm” ve “plüralizm” olmak üzere üç grupta, Tanrı-âlem ilişkisi açısından bakıldığında ise “deizm”, “teizm”, “ateizm”, “panteizm” ve “panenteizm” şeklinde beş başlık altında toplanabilir.

Biz burada konumuzla alakası sebebiyle panteizme kısaca yer vereceğiz. Panteizm, diğer bir adıyla vücûdilik; Tanrı ile âlemi bir sayan, O'nun âlemde içkin olduğunu savunan anlayışlardır. Spinoza (ö. 1677) bu düşüncenin başlıca temsilcileri arasındadır. Tanrı-âlem ikiliğini ortadan kaldırmak için Tanrı'yı âlemlerle aynileştirerek O'nu tek bir ilke veya cevher olarak kabul eden genel felsefî ekollere “panteist ekoller” denilir. Bu anlayışa göre Tanrı, her şeyin hür nedenidir ancak O'nun hürriyeti, zorunluluk ile aynı anlama gelir. Kendi tabiatının zorunluluğu olarak, var olan her şeye tesir etmiştir. İrade hürriyeti yoktur. İrade, zorunlu nedendir. Yani Tanrı, tüm varlığı hür iradesi ve dilediği şekilde değil, mutlak tabiatının önceden gerektirdiği şekilde meydana getirir. Her şey zorunludur. Vahdet-i vücûd düşüncesini açıkladıktan sonra bu iki görüşün farklarına değineceğiz.

Vahdet-i vücûd kavramını ilk olarak İbnü'l-Arabî değil, mürîdi Sadreddin Konevî ve onun talebesi Saîduddin el-Fergânî kullanmıştır.⁸⁸ O *Fütûhat*'ta “Vâhide fi'l-vücûd” yani “vücûdda bir” ifadesine yer vermiştir.⁸⁹ Vahdet-i vücûd; Varlık birliği, varlığın birliği, varlığın zorunlu ve mümkün diye bölünmemesi, bir bilme, Allah'tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuruna sahip olmak anlamlarına gelmektedir.⁹⁰ “Lâ mevcûde illâ hû” cümlesiyle özetlenebilen vahdet-i vücûd, “sadece Allah vardır, O'nun dışında bir varlık yoktur” esasına dayanan bir tevhid çeşididir.⁹¹ Hak ve O'nun tecellilerinden başka hiçbir şeyin hakiki bir vücûdu yoktur. Vahdet-i vücûd ehli bu bilgiye yaşayarak ve manevi tecrübe ile ulaşır. Önemli olan varlığın birliği meselesidir ve birlik bilgidir. Bu bilgiyi başka yollardan elde etmenin önemi yoktur. Bu taifeye göre varlık, filozof ve kelamcıların çoğunun anladığı gibi “araz” değildir. Eşya ve varlık O'nun zuhur mahallidir. Eşyanın varlığı gölge gibidir. Ve bu nedenle diğer varlıkların vücûdu Hakk'ın vücûduna nispetle yok hükmündedir. Şu anda da var olan yalnızca O'dur.⁹²

Herhangi bir şey olarak ya da herhangi bir durumda, şartta ya da isimle var olanı düşünmeden önce kendinde varlığı, şartsız ve kayıtsız olarak dikkate almak düşüncesini ilk olarak İbnü'l-Arabî dile getirmemiştir. IX. ve X. yüzyıllarda yaşamış büyük sûfilerden olan Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezid-i Bestâmî, Hallâc-ı Mânsûr gibi kişilerin sözlerinde henüz kavramlaşmamış ve sistemleşmemiş olan vahdet-i vücûd düşüncesinin ilk örneklerini görmekteyiz.⁹³ Her ne kadar vahdet-i vücûd kavramını kullanmasa da düşüneyi sistematize eden kişi İbnü'l-Arabî'dir. Vahdet-i vücûd, “varlık olmak bakımından varlık nedir?” sorusuna İbnü'l-Arabî'nin; “varlık olmak bakımından varlık Hak'tır.” cevabını vermesidir. Her şey Tek Varlık'ın çeşitli mertebelerdeki tecelli ve zuhurundan başka bir şey değildir. Bu durumda mevcut âlem içerisindeki ruhsal varlıklar, felekler, harfler vs. gibi her şey ilahi tecellinin yansımalarıdır ve hepsi Tek Varlık'a dayandıkları için birbirleriyle ilişkilidirler. Onun varlıkla ilgili bu görüşü, filozofların Allah'ı salt olumsuzlamaya dayanan görüşleriyle kelamcılarının cevher-araz görüşlerinin bir nevi eleştirisidir.⁹⁴

İbnü'l-Arabî'nin düşüncesinde gerçek anlamda vücûd Hak olduğu ve diğer varlıklar bu vücûdu yansıtmaları nispetinde var olduklarından dolayı, yokluktan var etme anlamındaki yaratma fikri, Allah'ın ilminde bir eksiklik oluşur endişesiyle reddedilir.⁹⁵ “Halk” (yaratma) kelimesini “takdir

⁸⁸ Mustafa Tahralı, “Fusûsu'l-Hikem, Şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alâkalı Bâzi Meseleler”, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi içinde**, Hz. Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın, İFAV, İstanbul 2014, c.I, s. 47-48; Tahir Uluç, **İbn Arabî'de Sembolizm**, İnsan yayınları, İstanbul 2011, s. 93.

⁸⁹ Uluç, a.g.e., s. 93.

⁹⁰ Abdürrezzak Kâşânî, **Tasavvuf Sözlüğü**, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 583; Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalıcı, İstanbul 2012, s.371; Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, OTTO, Ankara 2014, s.512.

⁹¹ Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s.253.

⁹² H. Kâmil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar, İstanbul 2012, s.285-289.

⁹³ Ahmet Yaşar Ocak, **Kalenderîler**, Timaş, İstanbul 2016, s.209; Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, s.253; Ayrıca örnek söz ve düşünceler için bkn. Abdülkerim Kuşeyri, **Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risalesi**, Hrz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

⁹⁴ Ekrem Demirli, **İslam Düşüncesi Üzerine**, Sufi kitap, İstanbul 2016, s.115; Ekrem Demirli, “Bir Tasavvuf Klasığı Olarak Fusûsu'l-Hikem”, **Fusûsu'l-Hikem içinde**, Çeviri ve şerh: Ekrem Demirli, Kabalıcı, İstanbul 2016, s.13.

⁹⁵ Uluç, a.g.e. s.95.

etmek” olarak tevil eder. Varlıklar zahir olmadan önce Allah’ın ilminde mevcutturlar. İlimde var olma haline “sübût”, dış dünyadaki var olma haline ise “vücûd” ismini vermektedir. Bir “şey”in varlığa getirilmesi için o şeyin var olabilme yeteneğine sahip olması gerekir. Ona göre mümkünler bu yetenekleri sayesinde muhallerden ayrılırlar. Böylelikle varlığa gelmek veya yoklukta kalmak tercihini yapan bizzat “şeyler”dir. Bu tercihe ve yeteneğe göre Allah’ın yaratma iradesi “şey”e yönelir. Yani Allah varlığa yaratmayı empoze etmez.⁹⁶

İbnü’l-Arabî öğretisinde Tanrı’nın âlemle olan ilişki tarzını açıklamak yoluyla tasavvuf ontolojisine büyük bir miras bırakmıştır. O, kelamın yaratılışçı varlık teorisiyle filozofların sudur teorisi arasında bir yaratılış teorisi geliştirmiştir. Buradaki temel kriter Allah’ın “mutlak varlık” olarak kabul edilmesidir. Mutlak varlık tecelli edince âlem var olmuştur.⁹⁷ Vahdet-i vücûd nihayetinde bize şunları söyler:

- 1) Zâtullah beşer aklı ile idrak edilemez. Beşer Allah’ı sadece sıfat mertebesinde idrak edebilir.
- 2) Ârif, kemâl sıfatların tümünü Allah’tan bilir. Tam tevhîd (tevhîd-i zât, sıfât ve ef’âl) ile tam ihlas gerçekleşir. Bunun sonucunda kalbi keşifler meydana gelir. Kul kendisinin değil, O’nun övgüye layık olduğunu anlar ve kibre kapılmaz.
- 3) Vahdet-i vücûd inancıyla müteşabih olan ayetler muhkem hale gelir.
- 4) Tüm âlemi Allah’ın tecelligâhı olarak görmek, beraberinde mahluka karşı sevgi, şefkat ve hoşgörüyü de getirir.
- 5) Yaratılışın özünde kötülük yoktur. Asıl olan iyiliktir, kötülük ârızîdir.
- 6) Âlemin hedefi insân-ı kâmilidir. O, âlemin özü olan ideal ve evrensel insandır.
- 7) Vahdet-i vücûda inananlar, Mutlak Varlık’ı ispat etmek için başka bir delile ihtiyaç duymazlar.⁹⁸

Vahdet-i vücûd inancına yöneltmiş çok sayıda eleştirinin yanı sıra onun doğru anlaşılmasını engelleyen konuların başında “panteizm” gelmektedir. Genellikle vahdet-i vücûd doğru anlaşılmadığında panteizmle karıştırılmakta ve bu ikisine aynı anda karşı çıkılmaktadır. Oysa panteist düşünce mevcut olan her şeyi Tanrı olarak görür. Vahdet-i vücûdu müdafaa eden sûfiler panteizmle aralarındaki farkı ve birinin hak diğerinin ise batıl olduğunu söylemişlerdir. Vahdet-i vücûd bazı Türkmen şeyhlerinde de panteizm olarak yorumlanmıştır. Şems-i Tebrizî ve Mevlânâ’da güzel yorumlar görülürken; Buzağu Baba’da panteist yorumlarla karşılaşmıştır.⁹⁹

Ahmet Avni Konuk *Mesnevî-i Şerîf* şerhine yazmış olduğu mukaddimede vahdet-i vücûd ve panteizm (vücûdîlik) arasındaki farkları sıralamıştır. Konuk, Vahdet-i vücûd ilminin Hak’tan nazil olan bir ilim olduğunu oysa vücûdîlerin ilimlerinin duyularına dayanan sezgiden kaynaklandığını

⁹⁶ Uluç, a.g.e. s.95-100.

⁹⁷ Demirli, *İslam Düşüncesi Üzerine*, s.121-122.

⁹⁸ Yılmaz, a.g.e., s.294.

⁹⁹ Ocak, a.g.e., s.209.

söylemektedir. Vahdet-i vücûd müşâhidlerinin arasında ihtilaf yoktur. Vücûdîler arasında ihtilaf mevcuttur. Müşâhidler Hakk'ın zâtına meçhul-i mutlak derken vücûdîler illet-i ûlâ veya cevher derler. Müşâhidler taayünât ve eşyânın hakikatine Hak derken vücûdîler bunun aksini savunurlar. Müşâhidler vücûd-i hakîkînin her mertebesinin bir hükmü olduğunu ve bu hükme riayet etmek gerektiğini söylerken vücûdîler kendilerini herhangi bir hükümle sorumlu kılmazlar. Vahdet-i vücûd ilmini elde etmenin yolu doğru bir seyr u sülûk eğitimi iken vücûdîliği anlamak için böyle bir usule gerek yoktur. Bu sebeple vahdet-i vücûd ilahi ve şühûdî bir ilim iken vücûdîlik ise nazarî bir ilimdir. Önemli bir fark da şudur ki vahdet-i vücûd müşâhidleri Hakk'ı hem tenzih hem de teşbih ederken vücûdîler Hakk'ı yalnızca teşbih ederler.¹⁰⁰

Burhanpûri'nin eseri olan *Tuhfetü'l-mürsele* ve şerhi olan *Turfetü'l-müstersele*, vücûd, vahdet-i vücûd ve merâtib-i seb'ayı açıklayan eserler olmalarına rağmen her iki eserde de vahdet-i vücûd kavramı sıklıkla geçmemektedir. Geçtiği yerde ise bir başlık veya açıklaması yapılan bir kavram olarak değil zaten anlamı biliniyor olan bir kavram olarak kullanılmıştır.¹⁰¹ Vahdet-i vücûda ait olan kavramları eserlerin ilk satırlarından itibaren görmekteyiz. Bu nedenle *Turfetü'l-müstersele*'de vahdet-i vücûd kavramı demek, eserin tamamının anlaşılması demek olacaktır.

3.1.2. Vücûd

Vücûd; varlık, var olmak, bulmak, buluş anlamlarına gelir. Tasavvufta ise en mükemmel anlamdaki vecd hâli, Hakk'ı bulma, bir şeyin kendisini veya başkasını kendisinde veya başkasında bulmasıdır. “Başkası” bir mahal veya mertebe olabilir. Sâlik beşerî vâsitalardan fânî olunca Hakk'ı bulur. Çünkü Hak tecelli ettiğinde benlikten eser kalmaz. Varlık, insanın kendinde bir varlık görmesi olarak tanımlandığında kibir anlamı taşır. Sûfîler bu durum için “Senin vücûdun öyle bir günahdır ki başka hiçbir günah onunla mukayese edilemez.” derler. Çünkü gerçek vücûd, Hakk'ın vücûdudur. Bizim varlıklarımız hayalidir. Kul için asıl olan vücûd değil fenâdır.¹⁰²

Vahdet-i vücûd sisteminin bir diğer kurucusu olarak tanımlayabileceğimiz Mevlânâ asıl vücûd sahibinin Allah olduğunu eserlerinde farklı şekiller ve örneklerle ifade eder. *Mesnevî*'de yer alan şu satırlar Mevlânâ'nın varlık anlayışını göstermektedir:

Biz ney gibiyiz. Bizdeki ses, sendendir. Biz dağ gibiyiz, bizdeki yankı sendendir. Biz kazanıp kaybetmede satranç gibiyiz. Ey sanatları hoş olan Allah'ım, bizi oynatan sensin. Kazanıp kaybetmemiz sendendir. Ey bizim canımıza can olan Rabbim, biz kim oluyoruz da sana karşı “biziz” diye ortaya çıkâlim. Aslında bizler de bizim varlığımız da birer yoktan ibarettir. Allah'ım fânîyi varmış gibi gösteren Gerçek Varlık senden ibarettir. Görünüşte biz hepimiz de birer aslanız. Ama bayrakların üstündeki aslanlar gibi. O aslanların zaman zaman oynayışı,

¹⁰⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, hzr. Selçuk Eraydın ve Mustafa Tahralı, Kitabevi, İstanbul 2012, C.I, s.50-53; ayrıca bilgi için bkz. Yılmaz, a.g.e., s.297-298.

¹⁰¹ Harîrîzâde, *Turfe*, vr. 17a.

¹⁰² Kâşânî, a.g.e., s.577; Cebecioğlu, a.g.e., s.528; Uludağ, a.g.e., s.383.

saldırışı rüzgârın tesiri ile... Allah'ım bizi hareket ettiren güç de bizim var oluşumuz da senin lütfün, ihsanıdır. Varlığımızın hepsi de sendendir. Senin eserindir, icadındır. Yok olan bizlere varlık lezzetini sen tattırdın. Sonra tuttun var gibi görünen bizleri kendine aşık ettin...¹⁰³

İbnü'l-Arabî ise *Füsûsu'l-Hikem*'in IV. fassında “Allah'ın güzel isimlerinden birisi de el-Alî'dir [Yüce, Üstün]. Kendisinde başkası yokken, Allah kime karşı Yüce'dir?... Veya başkası yokken kimden üstündür?... Onlar O'ndan başkası değildir.”¹⁰⁴ derken aynı ilkeyi anlatmaktadır. Burada vücûd sahibi olmakla kastedilen şey nesnelere veya canlıların vücûd sahibi olmasıyla aynı şey değildir. Mutasavvıflar yaratılmışların da bir bedene, varlığa, vücûda sahip olduklarını inkâr etmemektedirler. Onlar “vücûd” vücûd olma itibariyle, hâricî ve zihnî olan vücûddan başka bir şeydir demektedirler. Çünkü bu ikisi vücûd türlerinden bir türdür. Oysa “vücûd” kayıtsız, şartsız vücûd olmak itibariyle, cüz'î ve küllî, umûmî ve husûsî diye sıfatlanmaksızın düşünülmelidir.¹⁰⁵ Vücûd kavramı bu düşünce sisteminin merkezinde yer alır. İbnü'l-Arabî'nin Tanrı, âlem, insan, bilgi vs. konularda söylediği her söz vücûd kavramına dönmektedir. Bizatihi kaim olan vücûd tek bir hakikattir ve ikiliği imkansızdır. Gerçek anlamda vücûd Tanrı'ya ait olduğu zaman diğer varlıklar yani mümkünler varlıklarını O'ndan almış olacaklardır. Bu durumda onların vücûdu izâfî olmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında halk (yaratılmışlar) öz itibariyle Hak olmaktadır. Ancak O'nun aynı olmadıkları ve kendi vücûdları itibariyle de Hak değildirler. Âlemde mevcut olan her şey vücûdu yansıttığı ölçüde “mevcut” ismini almaktadır. Böylelikle mevcut terimi var olan her şeyi kapsamaktadır. Mevcut şeylerin çok oluşu vücûdun tek oluşunu zedelemeyiz. Mevcutların varlığı gölge gibidir. Nasıl ki eşya olmadan gölge var olamazsa yani gölgenin kendinden kaynaklı bir vücûdu yoksa, âlemin de varlığı Tanrı'ya bağlıdır ve kendinden kaynaklanan bir vücûdu yoktur. Âlem Hakk'ın vücûd denizinin dalgalarıdır. Birlik bilgi ve düşüncedir. Sâlik hakîki varlığın tek olduğunu, onun da Hak ve tecellilerinden ibaret olduğunu bilir. Mevcudun izâfî, gölge bir vücûdu olduğuna inanır. Tüm bu bilgilere de seyr u sülûku sonucunda elde ettiği rûhî tecrübelerle ulaşır.¹⁰⁶

İbnü'l-Arabî'nin vücûda dair bir başka cümlesi şöyledir: “Ey eşyayı kendi nefsinde halk eden! Sen halk ettiğin şeyi câmi'sin. Vücûdu mütenâhi olmayan şeyi sen vücûdunda halk edersin.”¹⁰⁷ Buradan anlaşılacağı üzere varlıklar Hakk'ın vücûdunda zâhir olmuştur ve olmaktadır. Hakk'ın vücûdu dışında bir varlık mevcut olamaz. Bütün bu yaratılmışlar salt yoktan değil Hakk'ın vücûdunun derece derece tenezzülünden zuhura gelerek bir varlık elde etmişlerdir. Bu nedenle Hak mazhariyet itibariyle her mevcudun aynı olması yanı sıra bu mevcutların maddi varlıkları itibariyle onlardan farklıdır.¹⁰⁸

¹⁰³ Şefik Can, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, Ötüken, İstanbul 2016, C.I, s. 48-49.

¹⁰⁴ İbnü'l-Arabî, *Füsûsu'l-Hikem*, çev. ve şerh Ekrem Demirli, s.74.

¹⁰⁵ İsmail Rusûhî Ankaravî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi (Makâsıd-ı aliyye fî şerhi't-tâiyye)*, Hz. Mehmet Demirci, Vefa Yayınları, İstanbul 2008, s.28.

¹⁰⁶ Yılmaz, a.g.e., s.285-286; Konuk, *Fusûs*, C.I, s.237, 274.

¹⁰⁷ Konuk, *Fusûs* c.II, s.119-120.

¹⁰⁸ Mustafa Tahralı, “Füsûsu'l-Hikemde Tezadı İfâdeler ve Vahdet-i Vücûd”, *Fusûs içinde*, c.II. s.16-17.

Vahdet-i vücûd düşüncesi içindeki anlamıyla olmasa bile vücûd kavramını önceki dönem sûfilerinde de görmekteyiz. Örneğin Kuşeyrî (ö. 465/1072) vücûdu “tevâcüd ve vecd” kavramlarıyla birlikte izah etmiştir. “Vücûd, vecd hâlinde yükselenlerin ulaştığı mertebedir. Hakk’ı bulmak ancak beşerî his ve sıfatlar söndükten ve kaybolduktan sonra mümkün olur. Hakikat sultanı zuhur ettiği zaman beşerî varlık için beka tasavvur edilemez.” şeklinde izah ettiği vücûdu nihayet olarak tanımlar. Ona göre tevâcüd bidâyet, vecd ise bidâyet ve nihâyet arasında bir vasıta¹⁰⁹ Kuşeyrî ile aynı dönemde yaşamış olan Hücvirî (ö. 470/1077) de vücûd kavramını aynı kavramlarla birlikte açıklama yoluna gitmiştir. Eserinde vücûdu “gönülden gamı izale etmek ve kalbin muradı ile müsadakasını ve buluşmasını sağlamaktır.” diye tarif eder.¹¹⁰ Şihâbüddin Sühreverdî (ö. 632/1234)’de vücûdu sûfi halleri içinde bir hâl olarak tanımlamakta ve “Bu da nefsin vicdan fezasına çıkmasıyla vecd aralığının genişlemesidir... Vücûd hâlin sâbit olmasıyla sabittir.” demektedir.¹¹¹ Elbette bu tür tanımlar İbnü’l-Arabî’nin vücûd tanımından farklıdır. Ancak ortak bir nokta olarak her iki tür tanımda sûfinin kendi benliğinde yok olmasından bahsedildiğini söyleyebiliriz.

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi Burhanpûrî’nin eserinin besmele, hamdele, salvele ve dua kısmından sonra ilk kurduğu cümlesi olan “Hak Sübhânehû ve Teâlâ vücûddur”¹¹² şeklindeki açıklamasında, vücûddan kastının ne olduğunu izah eder. Hakk’ın zâtı ayn-ı vücûddur. Bu haliyle esmâsından da ber-i vücûddur. Hak; zât-ı sırftır. Zât-ı sırf da vâhidiyyetü’l-cem’dir.¹¹³ Kemâleddin Efendi şerhinde “vâhidiyyetü’l-cem’”, “cem’u’l-cem’” gibi makamları, vücûdun mertebelerinin açıklanmasında kullanmıştır. Vücûd açıklanırken daha sonra detaylı bir biçimde bahsedilecek olan tecelli ve mertebelerden de bahsedilmiş ve bu şekilde başlangıçta vücûd hakkında toplu bilgi verilmiştir. Cem’ kavramı klâsik tasavvufî eserlerde¹¹⁴ de izâh edilmiştir. Cem’ ittisaldır, sahibi ancak Hakk’ı görür. Ne zaman gayri görse cem’ etmemiştir.¹¹⁵ Çünkü cem’, Hakk’ı halksız temaşa etme, her şeyi Allah’tan görme hâlidir.¹¹⁶

Zâtın sırf vücûdu mahiyet bildiren her türlü kayıttan uzaktır. Hissedilemez ve akledilemez. Ve yine bu vücûd için herhangi bir şekil, had ve sınırlama yoktur. Mekân ve zamâna da hasredilemez.¹¹⁷ Buraya kadar zât-ı sırfın özellikleri açıklandıktan sonra vücûdun tecelli ve zuhur sonrası mahiyeti açıklanmaktadır. Tenzih kaydından dahi tenzih edilen vücûd esmâ ve sıfâtıyla tecelli eder ve münkeşif olur. Ancak yine tagayyür yoktur. Çünkü şekil yahut sınır yoktur. Zâid herhangi bir şey de yoktur. Buna vücûdun mertebe-i vahdeti denir ki cem’u’l-cem makamıdır.¹¹⁸ Tasavvufta Allah’ta

¹⁰⁹ Abdülkerim Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmîne Dâir Kuşeyrî Risâlesi**, hzr. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 156.

¹¹⁰ Hücvirî, **Hakikat Bilgisi Keşfu’l-Mahcûb**, hzr. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 467.

¹¹¹ Şihâbüddin Sühreverdî, **Avârifü’l-Meârif**, Çev. Abdülvehhab Öztürk, Saadet Yayınevi, İstanbul 2010, s. 684.

¹¹² Fazlullah el-Hindî, “et-Tuhfetü’l-mürsele” **Turfetü’l-mürsele ala’t-tuhfeti’l-mürsele içinde** vr. 3b.

¹¹³ Harîrîzâde, **Turfe** vr. 3b.

¹¹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Kuşeyrî, a.g.e., s. 158; Hücvirî, a.g.e., s. 315; Sühreverdî, a.g.e., s. 680.

¹¹⁵ Sühreverdî, a.g.e., s. 681.

¹¹⁶ Uludağ, a.g.e., s. 85.

¹¹⁷ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 4a.

¹¹⁸ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 4a.

bütünüyle silinmek, halkta Hakk'ı görmek, birliği çoklukta, çokluğu birlikte görmek¹¹⁹ gibi anlamlara gelen cem'u'l-cem makamı hakkında Kuşeyrî şöyle demektedir: “Cem' hâlinin üstünde bir derecedir. Bu konuda sûfilerin bazıları hem kendini hem de Hakk'ı isbât eder, var bilir. Fakat her şeyin Hak ile kaim olduğunu görür. Buna cem' hâli denir. Kul, bir çarpılma ve koparılma hâli ile Allah'tan başka bütün varlıklar ile ilgili duyarlılığını kaybetmiş, sadece hakikat sultanından gelen ve kendisini istila eden tecelliler ile meşgul bir halde ise buna cem'u'l-cem' denir.”¹²⁰ Burada tekrar belirtmek gerekir ki Kuşeyrî vahdet-i vücûdla ilgili bir kavramı değil tasavvufî bir hâli açıklamaktadır. Benzer şekilde Sühreverdî de cem'u'l-cem' için “tam fânî olmaktır.” dedikten sonra fiilleri görmek tefrika, sıfatları görmek cem', zâtı görmek cem'u'l-cem'dir, demektedir.¹²¹

Turfe'de vücûd kavramı izah edilirken mertebeler detaylı açıklanmadan (ancak onların üzerinden) vücûdun bir olduğu vurgulanmaktadır. Çünkü anlatılmak istenen temel mesele çokluk gibi görünen âlemin hakikatte nasıl “bir” olduğudur. Bunun için eserde “elbâs” kelimesi geçmektedir. Elbâs giyilen şey anlamındadır. Vücûdun zuhur ederken büründüğü kisveleri ifade eder. Vücûdda asıl itibariyle çoğalma söz konusu değilken çoğalan şey varlığın suretleridir. Bu suretler ezeli ve ebedî olarak buldukları hâldedirler. Akıl sahiplerine göre Vücûd ile gizlenip zuhûr ederlerken, âriflere göre bu suret ve ölçülerle vücûd tecellî eder ve gizlenir. Bu mertebeye de hazretü'l-cem'dir.¹²² Vücûd mevcûdâtın bâtınıdır. Tüm mevcûdât ancak Hakk'ın vücûduyla vardır. Bizâtihi kendi nefisleriyle değil. Ancak mahiyetleri açısından farklı ve sayıca çok olduklarından vücûd-i Hak değıllerdir. Bu mertebeye ise makâmü'l-cem'dir. Ehl-i fenânın malumudur ki kâinâtın her zerresi Hak'ın tecellî ve inkişafıdır. Vücûd bu manayla husule gelmiş olan varlık için kullanılmaz. *Tuhfe*'de ve *Turfe*'de ve de vahdet-i vücûdda kastedilen; hariçte O'nun vücûdu dışındakilerin vücûdunun olmadığı yani bunlarla sıfatlanmış olan hakîki vücûddur.¹²³

Burada şârih bu hakîkatin anlaşılması için mürşid-i kâmilin sâlike tevhd-i ef'âl, sıfât ve zâtı telkin etmesi gerektiğini ifade eder. Sâlik bu şekilde Allah'tan başka mevsûf ve mevcûd olmadığını bilir. Vücûd açıklanırken herhangi bir şekilde yanlış bir itikat oluşmaması için vücûdun künhü itibariyle kimseye inkişaf etmeyeceği, akıl ve hissiyatla O'nun kavranamayacağı vurgulanmaktadır. Çünkü yaratılan ancak yaratılanı kavrayabilir. İdrak olunan vücûd, zuhur eden Hakk'ın vücûdudur, zatının künhü değildir. Kim de bunu yani künhünü ve hakikatini bilmek için çaba sarf ederse boş bir iş yapmış olur.¹²⁴

¹¹⁹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 189.

¹²⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s. 159.

¹²¹ Sühreverdî, a.g.e., s. 682; Cem'u'l-cem' için ayrıca bknz. Hücvirî, a.g.e., s. 321.

¹²² Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 4a.

¹²³ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 4a, 4b.

¹²⁴ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 5a,5b.

3.1.3. Vâcibü'l-vücûd

Vâcibü'l-vücûd; varlığı vacip, gerekli olan anlamında bir tamlamadır. Varlığı kendi zâtı sebebiyle olan, başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan demektir ki bu da Allah'tır.¹²⁵

Vahdet-i vücûd düşünce sisteminde Hak Teâlâ'nın vücûdu açıklanırken, vücûdun vasfını daha belirgin ve anlaşılır olarak ortaya koymak için vâcibü'l-vücûd terkibi kullanılır. Bu haliyle O'nun vücûdu mahlûkâtın vücûdundan tefrik edilir. Kâim bi-nefsihî olan sadece Allah'tır.

Harîrîzâde a'yân-ı sâbiteleri izah ederken gerçek anlamda vücûd sahibinin yalnızca Allah olduğunu vâcibü'l-vücûd kavramını kullanarak açıklar. A'yân-ı sâbiteler vücûda sahip varlıklar değildir. Hakîkatte vücûd, vâcibü'l-vücûdudur. Hakîkat erbabı yokluk hükmünde olan vücûd-i imkânîyi vücûd sahibi olarak nitelemeyiz.¹²⁶ Aslında vâcibü'l-vücûd ve mümkün varlık kavramları filozofların ve kelamcılarının kullandıkları kavramlardır. Tasavvufta bunların yerine “vücûd-i mutlak”, “vücûd-i baht”, “vücûd-i mukayyed” kavramları kullanılır. Ancak Harîrîzâde vahdet-i vücûdun temel doktrinini daha iyi ifade eden Hakk'ın vücûdunu “vâcibü'l-vücûd” kavramıyla, mahlûkâtın vücûdunu ise “vücûd-i imkânî” kavramıyla izah etmiştir.

3.1.4. Lâ-vücûde ille'l-vücûd

Kelime-i tevhîdde bulunan ve olumsuzluk edatı olan “lâ” ve ispat için olan “illâ”nın kullanıldığı lâ-vücûde ille'l-vücûd kavramı; “yoktur vücûd, vücûd vardır ancak” anlamına gelmektedir. Lâ (yok) edatı ile mâsivâyâ ait olan vasıflar kastedilerek onların gerçek anlamda olmadıkları, yok hükmünde oldukları kastedilirken, illâ (ancak/vardır) ifadesi ile de hakikatte var olanın Allah olduğu, sadece O'nun varlığını ifade eden kavramlar kullanılmak suretiyle dile getirilir. Dervişler bu tarz ibareleri okurken manaya dikkat ederek, doğru vurgulamalar yapmaya özen gösterirler.¹²⁷

Vahdet-i vücûd temelde mutasavvıfların tevhid anlayışıdır. Cüneyd-i Bağdâdî (ö 297/909) tevhidi; “Allah ezeliyetinde tektir, O'nunla birlikte bir ikincisi yoktur, O'nun fiilini vücûda getiren başka bir şey mevcûd değildir, diyebilmen ve ikrar etmendir.” şeklinde tarif etmiştir.¹²⁸ Sûfî ıstılahta kelime-i tevhidin mertebelere göre farklı şekilleri bulunmaktadır. Ârif ve siddik olanlar sadece Allah'ı görür, mahlûkâtı görmezler. Onlar için tevhid, “lâ mevcûde illâ hû” (O'ndan başka varlık yoktur) veya “leyse fi'l-vücûdi illallah” (vücûdda Allah'tan başka hiçbir şey yoktur) şeklinde de

¹²⁵ Cebecioğlu, a.g.e., s. 511.

¹²⁶ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 14b.

¹²⁷ Uludağ, a.g.e., s. 226.

¹²⁸ Kuşeyrî, a.g.e., s. 85.

ifade edilen mutlak varlığı sadece Allah'a ait kılan tevhid anlayışıdır. Ve bu inancı en iyi ifade eden ibare “lâ vücûde ille’l-vücûd”dur. Bu konuyu Mustafa Tahralı;

Vücûd bakımından tevhidde halledilmesi gereken mesele “Hakk’ın vücûdu” ile “mahlukun vücûdu” arasındaki irtibatı belirleyebilmektir... *Fusûs*’un bu konudaki hususiyeti her bir peygambere ayrılan bölümde, hemen hemen bütün mevzuların vahdet-i vücûd terimini kullanmaksızın vücûdun birliği yönünden işlenmesidir. Onun için diyebiliriz ki Arabî’nin bu eserinde getirdiği şey, ele aldığı bütün mevzuları Vahdet-i vücûd doktrini bakımından incelemesi ve bu yönde yorumlaması ve değerlendirmesidir... Hakk’ın vücûdu ve mahlukun vücûdu arasındaki irtibat ve münasebete gelince, önce şu noktayı göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Eğer iki ayrı müstakil vücûd, yani biri Hakk’ın ve biri mahlukun olmak üzere iki vücûd olsaydı, nasıl ki iki mabud ve iki fâil mevcûd olması halinde şirk yani ortaklık ortaya çıkarsa, vücûd denilen küllî mevhumda da ortaklık, şirk olması icab ederdi... bu iki vücûdun birbirinden ayrıldığı bir hudud lazımdır. Bu hudud çizildiği ve vücûdun şu kısmı Hakk’a ve şu kısmı da mahluka aittir denildiğinde, Hakk’ın “her şeyi muhit” ve sonsuz olması gereken vücûduna hudud çizilmiş, vücûdunun hududu belirlenmiş olacaktır. Bu ise sonsuz olan Hakk’ın vücûdunu takyîd etmek demek olur. O’nun vücûdu mukayyed değil mutlak olmak gerekir.¹²⁹

şeklinde ifade etmiştir.

Harîrîzâde şerhinde vahdet-i vücûdu; “lâ vücûde ille’l-vücûdü’l-vâhidü’l-Hak Teâlâ” olarak tanımlar. Arzın tamamı Allâh’ındır ve hakîkî mâlik O’dur. Kul yüzünü ve kalbini nereye dönerse dönsün vechullah yani zâtullah yani vücûd-i Hak o yöndedir.¹³⁰ Şârihin kullandığı bu ifade yaygın kullanımı olan bir ifade değildir. Hindî’nin metninde böyle bir ifadeye yer verilmemiştir. O burada genel bir tanım yapmış, vahdet-i vücûdu formüle etmiştir diyebiliriz. Bunun yerine “lâ mevcûde illallah” kullanılır.

3.1.5. Lâ-mevcûde illallah

İbnü’l-Arabî ve benzer sûfilerin özellikle vahdet-i vücûdla ilgili meselelerde kavramları hatta bazen zıt kavramları birbirlerinin yerine kullandıkları görülmektedir. Onların böyle bir üslup seçmelerindeki temel sebep bahsettikleri konularda ulaşılmış oldukları keşfi bilgileri ifade etmedeki zorluktur. Bu durumda özellikle zıt kavramların birbirlerinin yerine kullanılmasında sorun olabilmesi için hakîkî bir zıtlıktan yani aynı düzlemde kavramlar ele alındığında ortaya çıkabilecek bir zıtlıktan söz etmek zorunluluğu vardır. Oysa İbnü’l-Arabî ve sûfilerin eserleri incelendiğinde tezat görünen ifadelerin farklı mertebelere göre söylendiği ortaya çıkmaktadır. Bu zıt görünen kavramların sûfi ıstılahta da pek çok örneği bulunmaktadır. Sahv ve sekr hâli, fark ve cem’ gibi.

Mevcûd kelimesi de genellikle Mutlak Vücûd’un tecellileri sonucu ortaya çıkan mahlûkât için kullanılsa da “mevcûd” bir cihetle Hak olduğu için, “Lâ mevcûde illallah” yani Allah’tan başka mevcûd yoktur denilmiştir. Aksi takdirde mevcut âlemdeki varlıkların müstakil vücûdu inkâr edilmiş

¹²⁹ Tahralı, a.g.e., *Fusûs içinde*, c.I, s. 51.

¹³⁰ Harîrîzâde, *Turfe*, vr. 18b.

olurdu ki vahdet-i vücûdda böyle bir ilke yoktur. Hak sâlike zâtı ile tecelli edince sâlik eşyanın zatını değil, yalnızca mevcut olarak Allah'ı görür ve “lâ mevcûde illallah” der.¹³¹

Vücûd sadece vacibü'l-vücûdudur. A'yân-ı sâbiteler de dahil olmak üzere zât-ı sırf dışında hiçbir varlığın vücûdu olmadığından mevcûd olarak da isimlendirilemezler. Bu nedenle Allah'tan başka mevcûd yoktur.¹³²

3.1.6. Tevhîd-i Ef'âl ve Tevhîd-i Sıfât ve Tevhîd-i Zât

Tevhîd sözlükte birlemek, birlik, birleştirmek anlamlarına gelir. Sûfi literatürde tevhidin anlamı vahdet anlayışlarına göre tanımlanmış ve çeşitli şekillerde tasnifler yapılmıştır. Tevhîd, Allah'ın zâtını aklen tahayyül edilebilecek her şeyden uzak tutmaktır. Tevhîd üç şeyde olur; Allâh'ı rubûbiyyetle tanımak, vahdâniyyetle ikrar etmek, eş ve benzer olanları O'ndan nefyetmek. Bunun dışında tevhîd üç türdür; Hakk'ın Hak için tevhîdi, Hakk'ın halk için tevhîdi ve halkın Hak için tevhîdi. Nitekim Hücvirî bu konuda şöyle der: “Tevhîdin hakîkati ve mâhiyeti, bir şeyin birliğine, o şeyin hakkındaki sıhhatli bir ilimle hükmedilir... Tevhîd üç kısımdır: Biri, Hakk'ın Hak için olan tevhîdi ki Allah'ın, kendi vahdaniyyetini bilmesidir. Diğeri Hakk'ın halk için tevhîdidir. Bu da kulun tevhîdi hakkında Allâh'ın hüküm vermesinden ve onun kalbinde tevhîdi yaratmasından ibarettir. Üçüncüsü halkın Hak için olan tevhîdi ki bu da kulların Ulu ve Yüce olan Allâh'ın vahdâniyyeti hakkında bilgilerinden ibarettir.”¹³³ Bunlardan ilki Allah'ın kendisinin bir ve eşsiz olduğunu bilmesi anlamına gelir ve en mükemmel tevhîd budur. Bu tevhîd anlatılamaz, dile getirilmesi mümkün değildir. İkincisi ise Allah'ın bir ve eşsiz olduğunu insanlara bildirmesidir. Üçüncü tevhîd türü de insanların Allah'ın bir ve eşsiz olduğunu dile getirmeleridir.

Tevhîd Allah'ın bir olduğunu ikrar etmenin ötesinde bir görme ve bilme halidir. Sûfi “Bir” dışında varlık görmez ve bilmez. Hakîkî tevhîde eren “Bir” dışındaki her şeyi unuttur. Kişiler bakımından tevhîd ise üç kısma ayrılır. Bunların ilki avâmın tevhîdidir. Allah'tan başka ilah olmadığına tanıklık etmektir. İkincisi seçkinlerin tevhîdidir. Hak ile birlikte başkasını görmemektir. Üçüncüsü seçkinlerin seçkinlerinin tevhîdidir ve tek zâtan başkasını görmemektir.

Hâl bakımından tevhîd ikiye ayrılır. Kusûdîve şuhûdî tevhîd. Kusûdîtevhîd selefin hâlidir. Burada kişi yalnızca Allah'ın kastettiği ve irade ettiği şeyi irade eder. Kul ile Rabb'in iradesi aynı doğrultudadır. Kul kendi iradesinden fânî olmuştur. Şuhûdî tevhîdde sâlik vecd hâlidir ve Yalnızca Hakk'ı görmekte mâsivâyı görmemektedir. Ancak mâsivâyı inkâr etmezler. Vecd halinden çıktıkları zaman mâsivâyı görürler. Bu da ilk sûfîlerin tevhîdidir. Aynı zamanda “vicdânî” ve “zevkî” tevhîd olarak da adlandırılmıştır.¹³⁴

¹³¹ Uludağ, a.g.e., s. 359.

¹³² Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 14b.

¹³³ Hücvirî, a.g.e., s. 342.

¹³⁴ Kâşânî, a.g.e., s. 166-167; Cebecioğlu, a.g.e., s. 465; Uludağ, a.g.e., s. 358-359.

Tevhîd-i ef'âl, Hakk'ın fiillerinin birlenmesidir. Hakk'ın dışındaki her şeyden fiili soyutlamak anlamındaki fiil tecellisidir. Böylece kişi varlıktaki bütün fiileri Hakk'a ait görür.

Tevhîd-i sıfât, sıfatların birlenmesidir. Hakk'ın dışındaki her şey ve herkesten güç ve idrak araçlarını, onlara nispet edilenleri soyutlamaktır.

Tevhîd-i zât, zâtı birlemektir. Bu tevhîd zâtın tenzihi ve zât tecellisidir. Varlıkta sadece taayyünleriyle birlikte zât görülür.¹³⁵

Turfetü'l-müstersele'de de insan, miracını tamamlayıp, tüm mertebeler kendisinde zuhur ettiği zaman o kimseye insân-ı kâmil denir.¹³⁶ İnsan âlemdeki son tecellidir ve bu nedenle varlığın en alt seviyesinde bulunur. Bununla birlikte tüm mertebelerin de tecelligâhıdır. Eğer doğru kişiden yani mürşid-i kâmilden telkin alır ve dâimi bir zikir içerisinde olursa tevhîd-i ef'âl, sıfât ve zât mertebelerini kat ederek insân-ı kâmil olabilir. Bundan sonra sâlik için sülûk yoktur. Bu kişi için cezbe ile makâmü'l-cem', hazretü'l-cem', vâhidiyyet ve cem'u'l-cem' diğer bir tabirle kâbe kavseyn makamına tenezzül eder. Sonrasında sâlikin mürşidinden aldığı Muhammedî kemâlât mirası ile ev ednâ ve ahadiyyetü'l-cem' makamlarına ulaşır. O zamanda insân-ı kâmil olur.¹³⁷

Burada bahsedilen makamlar ve mertebeler sâlikin miracı için gerekli olan ve kat etmesi gereken menzillerdir. Her biri varlığın bir mertebesine tekâbül eder. Kâbe kavseyn ev ednâ, iki yay aralığı kadar hatta daha da yakın bir mesafeyi ifade eder. Hz. Peygamber'in Miraç gecesi Allâh'a çok yaklaştığını anlatır. Tasavvufta ise varlık dâiresi adı verilen emr-i ilâhîde isimler arasındaki müteakabiliyet itibariyle esmâî yakınlık makamına verilen isimdir. Ev ednâ ise aynu'l-cem'in ahadiyyetinden ibaret olup burada farklılık ve ikilik olmaz. Salt fenâ ve tüm farklılıkların silinmesi halidir. Yani kâbe kavseyn Hak ile ittihat ve ittisâl, ev ednâ ise aynu'l-cem' makamıdır.¹³⁸ Bu iki kavramın vücûb ve imkân dairesine işaret ettiğini düşünenler olmakla birlikte Harîrîzâde'nin kastı makamlardır.

3.2. Merâtib-i Vücûd ile İlgili Kavramlar

Vahdet-i vücûd düşüncesinin temelini oluşturan hakîkî varlığın tek oluşu ve bu çoklu âlemin izafi olsa da vücûda sahip oluşu tecelliler üzerinden izah edilir. Bunun da literatürdeki karşılığı “merâtib-i vücûd”dur. Tecelligâh yerine oturaklar anlamına gelen “minassât” kelimesinin ve hazretler anlamında hazır olmayı ifade eden “hazerât” kelimesinin de yine bu mertebeleri ifade etmek için kullanılageldiklerini görmekteyiz.¹³⁹

¹³⁵ Kâşânî, a.g.e., s. 168.

¹³⁶ Burhanpûrî, *Turfe içinde*, vr. 9a.

¹³⁷ Harîrîzâde, *Turfe*, vr. 9a.

¹³⁸ Uludağ, a.g.e., s. 200.

¹³⁹ Kâşânî, a.g.e., s. 540; Cebecioğlu, a.g.e., s. 203.

İbnü'l-Arabî ve onun gibi düşünen sâfilere göre vücûdun hakikati düşünce veya duyu yoluyla değil sadece keşif yoluyla gerçek anlamda bilinebilir. Bunun da yolu Allah'ın tecellî olunan kişiye zahir olmasıdır. Diğerleri ancak bu kişilerin bildirdiklerini bilebilirler. Bahsi geçen tecellinin de zât tecellisi olması gerekmektedir. Sıfat veya fiillerin tecellisi vücûd hakkındaki gerçekliğe kaynaklık edemezler. Vücûd ve mertebeleriyle ilgili vermiş oldukları bilgi keşif ve tecelli süreçleri sonunda elde etmiş oldukları bilgiler olmaktadır.¹⁴⁰

Merâtib-i vücûdun anlaşılması vahdet-i vücûdun da anlaşılması demektir. Vücûdun mertebeleri anlatılırken farklı tasnifler yapılmıştır. Bunlardan en çok dördlü, beşli ve yedili tasnifler kullanılmaktadır. Dördlü tasnife göre vücûdun mertebeleri: 1.Lâhût veya zât; 2.Ceberût, sıfatlar ve ilâhi isimler; 3. Melekût, ruhlar ve misâl; 4. Nâsût ve şehâdet'tir. Beş mertebe "hazerât-ı hamse" olarak adlandırılmaktadır. Bunlar: 1. Zât-ı sırf, lâ-taayyün, ahadiyyet; 2.Vâhidiyyet; 3. Ervâh; 4. Mîsâl; 5. Şehâdet ve insân-ı kâmil mertebeleridir.¹⁴¹ Yedili tasnif ise "merâtib-i seb'a" olarak bilinmektedir. *Turfetü'l-müstersele*'de yedili tasnif esas alındığı için biz de bu tasnif üzerinden açıklamalarımızı yapacağız. Yedili tasnifin mertebeleri şu şekildedir:

3.2.1. Mertebe-i Ahadiyyet, Lâ-Taayyün

Mutlak birliğin olduğu makam olan ahadiyyet makamı, zâtın hiçbir şey ile arasında ilişki veya hiçbir şeyin kendisine nispetinin olmadığı mertebedir. Burada zât, âlemlerden müstağnidir. Eşya ile arasında herhangi bir ilişki ve bağ yoktur. Bu yönüyle zât, kesinlikle idrak edilemez, ihata edilemez. Çünkü bütün itibarlar bu mertebede düşmüştür.¹⁴² Belirsiz (lâ-taayyün) mertebe olduğundan dolayı vahdetten, vücûb-i vücûddan, başlangıç olmaktan, sūdûrdan, kendini veya bir başkasını bilmekten uzaktır. Çünkü bu hususlar had ve taayyünün gereğidir. Bu mertebe bunlardan uzak olması sebebiyle mutlak meçhuldür. Akıl ve idrak kesinlikle bu mertebeye ulaşamaz.¹⁴³ Hiçbir şekilde isim ve sıfatların düşünülmediği bu mertebe farklı şekillerde isimlendirilmiştir. "Vücûd-i sırf"tır; "zât-sâdic" ve "ayn-ı kâfur"dur; "ezelü'l-âzâl"dir çünkü bundan yukarı vücûdda mertebe yoktur; "gaybü'l-guyûb"dur; "münkata'u'l-işârât"tır; "münkata'u'l-vidcâni"dir çünkü burada vicdani tasavvur dahi yoktur; gayb-i hüviyyet"tır; "aynü'l-mutlaktır. Burada zât-ı sırf tüm cihetlerden mutlaktır hatta mutlaklık kaydından dahi mutlaktır; "zât-ı bilâ-i'tibâr"dir. Bunların haricinde kırka yakın farklı isimlendirme mevcuttur.¹⁴⁴

Lâ-taayyün makamı kesinlikle sınır veya yön kabul etmez. Çünkü herhangi bir had ve cihet kabul ettiği takdirde başka bir vücûda geçilmesi gerekecektir. Bu da "birlik"e aykırı bir durumdur.

¹⁴⁰ Mahmud Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul 2017, s. 214-216.

¹⁴¹ Tahralı, *Fusûs içinde*, C. I, s. 45.

¹⁴² Kaşânî, a.g.e., s. 37.

¹⁴³ Ankaravî, a.g.e., s. 27.

¹⁴⁴ Bu makamların özellikleri ve tanımları için bkz. Konuk, *Fusûs*, c.I, s. 5-6.

Mutlak meçhul oluşu ise zuhurat, mertebeler ve taayyünâttan soyutlanmış olmasından kaynaklanan bilgi eksikliğindedir. Çünkü eşya ile Hakk'ın arasında münasebet yoktur.

Turfetü'l-müstersele'de de gayb-ı mutlak¹⁴⁵ kavramı bu makama işarettir. Burhanpûrî'nin itlâk ve zât-ı baht¹⁴⁶ olarak da adlandırdığı lâ taayyün mertebesini Harîrîzâde: “Bir mertebedir ki esmâ ve sıfât ve nuût ve neseb ve i'tibârât ve ef'âl ve ahkâm ve âsârın hiçbirinin hükmü olmayıp ve mezâhirin hiçbirinde zuhûru olmayıp i'tibârât-ı Hakkiyye ve halkıyye yoktur.”¹⁴⁷ şeklinde tanımlamıştır. Lâ taayyün mertebesinin iyice anlaşılması, vücûdun birliği ilkesinin anlaşılması açısından ve vahdet-i vücûd ile panteizm arasındaki farkın anlaşılması açısından önemlidir. Bu mertebeye şerhte de geniş bir biçimde izah edilmiştir.

Bu mertebeye mertebeye-i itlak veya lâ taayyün şeklinde isim verirken dahi O'nu bir şekilde sıfatlandırmış olmamak için bu isimlerden ve kayıtlarımdan dahi berî olduğu ifade edilir. “Ve dahî her kayddan hattâ itlâk-ı kayddan dahî mukaddes ve mutahhardır.”¹⁴⁸ denilir. Bu makamdaki itlak olma durumu mecâzîdir, hakîki değildir.

Diğer bir ismi ahadiyyet mertebesidir. Çünkü bu mertebenin üzerinde herhangi bir şey yoktur. Tüm mertebeler bunun altında zikrolunurlar. Burada taayyün yoktur. Vücûd açıklanırken bahsi geçen diğer varlıklardan tamamen farklı ve hiçbir yönüyle sonradan var olmuş mümkün varlıklar tarafından bilinemeyecek olan hakîki vücûdun bulunduğu mertebeye de burasıdır. Tüm isimlendirmeler tamamıyla bu halin izahı içindir. Yoksa herhangi bir şekilde tasavvur edilebilmesi veya bir şekilde kayıtlanabilmesi için değildir. Bu mertebeye bir yokluktan değil, mahlûkâtın idrak etmesinin mümkün olmadığı gerçek varlıktan bahsedilmektedir. Bu varlık karşısında başka bir varlığın vücûd iddiasında bulunması olanaksızdır.

3.2.2. Taayyün-i Evvel

Hiçbir taayyün göstermemiş olan Mutlak Varlık, bu mertebeden itibaren tecelliye başlamaktadır. Ahadiyyet makamından “vâhidiyyet” makamına geçilerek isim ve sıfatlar düşünülür. Yani Mutlak Varlık'ın lâ-taayyün mertebesinde zâtında istiğrak halinde bulunan sıfat ve isimlerini bilmesi ilk taayyündür. Ancak bu bilme tafsili bir bilme değil mücmelen bir bilmedir. Herhangi bir şekilde çokluk, sayı, bölünme yoktur.

¹⁴⁵ Harîrîzâde, *Turfe*, vr. 2b.

¹⁴⁶ Burhanpûrî, *Turfe içinde*, vr. 5b.

¹⁴⁷ Harîrîzâde, *Turfe*, vr. 6a.

¹⁴⁸ Harîrîzâde, *Turfe*, vr. 6a.

İlk taayyün mertebesi de lâ-taayyün mertebesi gibi farklı şekillerde isimlendirilmiştir. “Teccellî-i evvel”, “kâbiliyyet-i evvel”, “makâm-ı ev edna”, “berzahu'l-berâzih”, berzâh-ı kübra”, “ahadiyyetü'l-cem”, “ma'den-i kesret”, “menşe'ü's-siva”, kâbiliyyet-i kesret”, “felekü'l-hayat” gibi. Kâbiliyyet-i evvel olması, tüm mahlûkât ve mevcûdâtın maddesi olması ve bunun yanında kabiliyetlerin tümünün ondan zâhir olmasından dolayıdır. Berzahu'l berâzih olması, taayyün ile lâ-taayyün arasında olmasından dolayıdır.¹⁴⁹ Bunların haricinde bu mertebeye hakikat-ı meçhul, lâhût, ulûhiyyet, vâhidiyyet, vahdet-i sırf, vahdet-i hakîkî, âlem-i vahdet, vücûd-i ihmâli, aynü'l-cem ve'l-vücûd, kenzü'l-künûz, ilm-i mutlak, âlem-i icmâl, hazret-i icmâl, âlem-i mânâ, levh-i mahfûz, ümmü'l-kitâb, dürrretü'l-beyzâ, nûru'l-envâr, aşk-ı ekber, muhtasaru'ş-Şerîf, merkez-i dâire, velâyet-i mutlaka, vâsıta-i evvel, halk-ı evvel, akl-ı evvel, akl-ı küll, nûr-ı Muhammedî, hakikat-ı âdem, âdem-i a'zâm, insân-ı ezeli, mertebe-i insân-ı kâmil, halîfe, muaâlim-i evel, ebu'l-ervâh, ruhü'l-kuds, arş-ı mecîd, kalem, kalem-i evvel, kalem-i a'lâ, beytü'l-a'lâ gibi isimler de verilmiştir.¹⁵⁰

Zât'ın kendi zâtını bilmesinden ibaret olan ve bâtın mesabesindeki lâ-taayyün mertebesinin zâhiri olan nûr-ı Muhammedî mertebesi, Zât'ın irâdî olarak değil zatının gereği olarak tenezzül ve tecelli ettiği mertebedir. Burası “ceberût âlemi”dir. Bilen, bilinen ve bilgi birdir, ayrılma henüz gerçekleşmemiştir. İbnü'l-Arabî ilk tecelliye şöyle anlatır:

Hak âlemin varolmasını istediği zaman kendi nefsine olan ilmi oranında onu yaptı. İşte bu mukaddes irâdeden tecellî darbeleri infial etti. Bu darbeler, dalgalar tenzihî tecelliyâtta küllî hakikatlere doğru oldu. Bundan da hebâ' adı verilen hakikat infial etti ki o murâd edilenin sûretleri ve şekilleri bunda yer aldı. İşte âlemde ilk mevcûd budur. Sonra Cenâb-ı Hak bu hebâ'ya nûruyla tecellî etti. Âlemde ne varsa bilkuvve olarak bu hebâ'da bulunuyordu. İşte O, bu her bir şeyi de kuvvetleri ve istidatları nisbetinde kabul etti. İşte bu hebâ'da kabulde O'na hakikat-ı Muhammediyye'den daha yakın bir şey olmadı. Bunun bir diğer adı da akıl idi. Âlemin seyyidi idi, vücûda ilk zâhir olan şeydi. Bunun vücûdu nûr-ı İlâhî'den, hebâ'dan ve hakikatü'l-külliyeden ibâretti.¹⁵¹

*Turfe'*de bu makam, cem'u'l-cem', hakikatü'l-hakâyık, hakikatü'l-muhammediyye, kâbe kavseyn ve vahdet şeklinde zikrolunmuştur. Bu meretebe ilk tecellî mertebesidir. Allâhu Teâlâ'nın zâtına, sıfatlarına ve bütün mevcûdâta dair bazısını bazısından ayırmayarak icmâlî ilminden ibârettir.¹⁵²

Taayyün; belirme, belirlenme, belli olma, ortaya çıkma anlamlarına gelir.¹⁵³ Harîrîzâde taayyünü; “bir nesnenin ilimde veya hâriçte ba'zı ahvâl-i evsâfla gayrîden müteayyin ve mütemeyyiz olmasına derler.”¹⁵⁴ şeklinde tarif eder. Taayyünlerin ne olduğu açıklanırken diğer taraftan da tenzihi ifadeler yer verilir. Hak Teâlâ taayyün ve lâ taayyünden hakîkatte münezzehtir. Ancak meretebe

¹⁴⁹ Konuk, *Fusûs*, s.12.

¹⁵⁰ Erol Kılıç, a.g.e., s. 289.

¹⁵¹ Kılıç, a.g.e., s. 290.

¹⁵² Burhanpûri, *Turfe içinde*, vr. 6b.

¹⁵³ Uludağ, a.g.e., s. 340; Cebecioğlu, a.g.e., s. 468.

¹⁵⁴ Harîrîzâde, *Turfe*, vr. 6b.

itibariyle ilk taayyün hüviyyet-i zâtiyyedir. Kevnî taayyünlerin ilki olan bu mertebe rûh-i Muhammedî olarak isimlendirilmektedir. Rûh-i Muhammedî kavramı vahdet-i vücûd muhaliflerinin en çok tartıştığı kavramlardan birisidir.

Muhammedî rûh, Yüce Kalem'in birlik yönüdür. Bu yön icmâllik ve birlik hükmünün baskın olması nedeniyle, ilk tecelliye nispet edilen rûhânî mazhara tahsis edilmiştir. Bu Muhammedî rûhun zuhur alanı olmasının nedeni, ilâhî tecelliye kabul eden kalp aynasının tam temizliği ve Hakk'ın mertebesine benzerliğidir. Bu benzerlik ve tâbilik, kendisinde zuhur eden Hakk'ın isimlerinin ve hakikatlerinin oldukları gibi kalmalarını sağlar. Böylelikle o kalpte zuhur eden rûhânî-kevnî ve akledilir-nezîh âlemlere mensup hakikatler, ilâhî isim ve hakikatlerin zuhuruna talip hale gelirler. Her şey onda buldukları hâl üzere yani herhangi bir şekilde değişmeden ve başkalaşmadan ortaya çıkar. Bu şekilde Hakk'ın isimlerinin ve rûh hakîkatinin onda zuhuru, ilk ruh ve diğer hakîkat ve isimler için sabit olan nezihlik ve temizliklerine hâlel getirilmeden salt bir taayyün olur.¹⁵⁵

Ve yine bu mertebe hakîkatü'l-hakâyık mertebesi olarak isimlendirilmiştir.¹⁵⁶ Bu itibarla bu mertebe hakîkatler hakîkatidir. Çünkü birliğin batını ilk taayyündür. Bu mertebe her çeşit taayyünün ve itibarın kaynağı olduğu ve ilâhî-kevnî her hakîkatin bâtını olması nedeniyle hakîkatü'l-hakâyıktır. Harîrîzâde bu mertebenin aynı zamanda mertebe-i vahdet-i mutlaka olarak da adlandırıldığını söylemiş ancak bu kavramları bu eserinde detaylı bir biçimde açıklamamıştır.

3.2.3. Taayyün-i Sâni, Mertebe-i Vâhidîyyet

Vücûdun taayyün-i evvele tenezzülünden sonra ikinci tenezzülün gerçekleştiği mertebe vâhidîyyet mertebesidir. Vücûdun tenezzülüdür. İlk tenezzülün aksine burada temeyyüz gerçekleşir. İlk iki taayyünün açıklanmasında genellikle tohum örneği verilir. Tohum tektir, fazlalık kendisinde yoktur. Ancak bu sıradan tohum aslında içinde bi'l-kuvve olarak ağacın kök, dal, gövde, yaprak ve çiçek gibi tüm unsurlarını barındırır. Tohum bu haliyle ilk mertebe gibi temeyyüz etmemiş haldedir. İkinci taayyün ise tohumun içinde potansiyel olarak bulunan ağaca ait kısımları henüz meydana gelmemişlerken bizim bilip kabul etmemiz gibidir.¹⁵⁷

Mertebe-i vâhidîyyet kevnî hakîkatlerden ibarettir ve bu hakikatlerin her birinin kendi zâtlarına ve emsallerine şuuruları yoktur. Çünkü onların vücûd ve temeyyüzleri ilmîdir. Vücûdun bölünmesi de ilmî suretler sebebiyledir. Bu ilmî suretlere Zât'tan gelen feyze “feyz-i akdes” denilir ki bununla a'yân-ı sâbite” ve a'yân-ı sâbitenin istidâtları meydana gelir. Bu noktada karşımıza çıkan en önemli kavram mevcûdâtın hakîkatleri demek olan a'yân-ı sâbite” kavramıdır.

¹⁵⁵ Kâşânî, a.g.e., s. 276.

¹⁵⁶ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 7a.

¹⁵⁷ Ankaravî, a.g.e., s. 33; Tahralı, a.g.e., **Fusûs içinde**, c. I, s. 33; Erol Kılıç, a.g.e., s. 265.

İçinde bulunduğumuz çokluk âleminin ikinci kaynağı olan bu mertebedeki a'yân-ı sâbiteler varlık âleminde zuhur etmesi mümkün olan şeylerin Allah'ın bilgisindeki hakikatlerinden ibarettir. Bunların hariçte bir vücûdları yoktur. *Füsûs*'ta geçen "A'yân-ı sâbite dış varlığın kokusunu duymamıştır"¹⁵⁸ cümlesiyle kastedilen bu gerçekliklerin ilâhi ilimde sabit olup asla değişime uğramadıkları ve Allah'ın bilgisinden ayrılıp dışta bir varlığa sahip olmadıklarıdır. Varlık tecellisi a'yân-ı sâbiteler yani sabit özler üzerinde gerçekleşir. Bunlar Hakk'ın ilminin suretleridirler. Yapılarak meydana getirilmemişlerdir. Çünkü hâriçte vücûdları yoktur. Bu nedenle Zât ile birlikte kadimdirler. Aslî yokluk üzere sabittirler. Dış varlıkta görünen her şey a'yânın hükümleri ve eserleridir.¹⁵⁹

A'yân-ı sâbite iki şekilde değerlendirilmektedir. İlkine göre a'yân Hakk'ın varlığının aynası, isim ve sıfatların görüldüğü yerdir. İkinci görüşe göre ise Hakk'ın varlığı a'yân-ı sâbitenin aynasıdır. A'yân Zât aynasında görünen surettir. Birinci durumda Hakk'ın varlığı çeşitli a'yân aynalarında görünücü ve tecelli edicidir. Zâhirde Hak'tan başka bir şey yoktur ve a'yân gizlidir. A'yânlar ikinci şekilde ele alındıklarında varlıkta zâhir olanlar onlar olmaktadır ve Hakk'ın vücûdu gizli olmaktadır. Kâmil olanlar bu iki mertebeyi de şahsında birlemiştir. Hakk'ın ilmi a'yân-ı sâbiteler olan mâluma tâbidir. Allah'ın ezeli ilminde var olan bir şeyin a'yân-ı sâbitede yani ma'lûmunda olmaması mümkün olmadığı gibi yok olan bir şeyin de var olması düşünülemez. Ma'lûmun bu ilme uygunluğuna ise kaza ve kader denilir.

Eşyanın hakikatleri, Mutlak Vücûd'un ilim mertebesinde belirlenmesi; eşyanın varlıkları ise ayn mertebesinde belirlenmesidir. Bunların aralarında taayyün itibariyle farklılık bulunmaktadır. Mutlak Vücûd'dan farklı olmaları ise kendilerine özgü taayyünleri sebebiyledir.¹⁶⁰ Tüm bu anlatılan mertebe ve taayyünler itibârîdir. Bildiğimiz anlamda zamanlı veya cihetli bir sıralama gibi değildir. Bu durum deniz örneğiyle açıklanır. Mesela deniz çırpınıp hareketli bir hal aldığına ona dalga denir. Rüzgâr çıkıp köpüklenince ona habab denir. Hava çok sıcak olup hararet arttığına o buhar adını alır. Buhar birikip yükselince bulut olur. Bulut damla damla yağdığı zaman yağmur diye isimlendirilir. Yağmur suyu çok olunca sel olur. Sel nihayet denize aktığında yine deniz olur. Tüm bu isimler aslı "su" olan tek hakikattir.

Nihayetinde şunu diyebiliriz ki a'yân-ı sâbiteler her ne kadar hariçte zuhûr ediyor iseler de Hakk'ın vücûdundan mümkün bir vücûd olarak ayrılmamışlardır. Bu eşyanın sabit hakikatleri vücûd kokusunu koklamadıklarından umûr-ı ademiyyedendirler. Sâbitelerin bulunduğu âlem bu nedenle ilm-i ilâhî olarak isimlendirilmiştir. Bu mertebe orta bir mertebedir. Bir yönü Gayb-ı Mutlak'a

¹⁵⁸ İbnü'l-Arabî, *Füsûsu'l-Hikem*, s. 74.

¹⁵⁹ Ankaravî, a.g.e., s. 34; Konuk, a.g.e., c. I, s. 17.

¹⁶⁰ Ankaravî, a.g.e., s. 35.

dönükken bir yönü şehâdet âlemine bakmaktadır. İsimler¹⁶¹ bunlar üzerinde belirleyicidirler ve bu aynlar da o ilâhî isimlerin muktezalarıdır.

A'yân-ı sâbiteler zâtî gereklilikleri olan isti'dâd¹⁶² ve kabiliyetleri kadar Hak'tan zuhur talep ederler. Bu talep lafzî değil hâlîdir. Yaşamak için balığın vücûdunun suya, insan ve diğer kara canlılarının hava gereksinim duymaları bu hâlî talebe örnektir. Bu canlıların isti'dâdları böyledir. İşte bu şekilde her bir ayn, zâtlarının gerekliliklerine göre tecellî talebinde bulunur. Hak için bu talep malum olduğundan dolayı onların tekvinlerini yani varlık âlemine çıkışlarını irade eder. İşte onların kabiliyetleri doğrultusunda Hak'tan hâlî talepte bulunması ve bu talebe cevap verilmesine “kaza” denilir. Burada bir zorlama yoktur.¹⁶³

Turfetü'l-müstersele' de ikinci tecellî mahalli olan mertebe-i vâhidîyyet aynı zamanda hakikat-i insâniyye mertebesidir. Bu mertebenin bir önceki mertebeden farkı, burada Hakk'ın zâtını, sıfatlarını ve bütün yarattıklarını tafsîli olarak bilmesidir. Harîrîzâde mertebe-i taayyün-i sâninin esmâ olduğunu söyler. Yine bu mertebeyi “Ol Hüdâ-i Teâlâ'nın bi-nefsihî kâime olan zâtına ve cemî'-i sıfatına ve cemî'-i hakâyık-i mevcûdât-ı ilmiyye-i icmâliyyeye alâ tariki't-tafsîl ve ba'zısını ba'zısından imtiyâz ederek ilminden ibârettir.”¹⁶⁴ diye açıklar. Mertebe-i vâhidîyyet olması, taayyünleri her yönüyle kapsayıcı olması itibariyledir. Ve yine bu mertebenin hakikat-i insâniyye olması, zâtî isim ve ilâhî sıfatlara küllî bir emir ile müstehak olmasındandır.¹⁶⁵

Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız ilk üç mertebe uluhiyyet kavramı içinde kaldıklarından dolayı birlikte değerlendirilirler ve cem'îyyet-i İlâhiyye diye adlandırılırlar. Meratib itibariyle ilâhî taayyünlerin ilki “hüviyyet-i zâtiyye”, sonuncusu ise “kelâm”dır. Bunlar arasında her ne kadar bir tasnif yapabilmek için sıralama yapmış olsak da aralarında bir önceleme veya sonralama yoktur. Sıralama zamanî değil aklîdir. İlk üç mertebe ezelen ve ebeden sabittir. Bu üç mertebe kadîm ve ezelîdir.

3.2.4. Mertebe-i Ervâh

Mertebe-i ervâh ruhlar mertebesidir. Vücûd üçüncü taayyün mertebesi olan mertebe-i ervaha a'yân-ı sâbitelerdeki durumlarına göre tenezzül eder. Bir önceki mertebede birer ilmî sûret olan varlıklar bu mertebede basit cevherler olarak zâhir olurlar. Bu basit cevherlerin renk, şekil gibi

¹⁶¹ Allah'ın sıfat ve isimleri konusu a'yân-ı sâbitelerin anlaşılması için önemlidir. Vücûdun nesnelere başlangıcı olabilmesi için hareket sahibi olması, hareket edebilmesi için de hayat sahibi olması gerekmektedir. Tüm bunlar devamında Zât'ta zorunlu olarak bulunan hayat, ilim gibi birçok sıfatın ve bu sıfatların da zorunlu neticesi olan isimlerin var olmasını gerektirmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Konuk, a.g.e., c. I, s. 15-17; Ankaravî, a.g.e., s. 30-33.

¹⁶² Bir şeyin kabulüne, kazanılmasına olan tabii meyil.

¹⁶³ Konuk, a.g.e., c. I, s. 21; Kaza ve kaderin vahdet-i vücûdda a'yân-ı sâbiteler üzerinden açıklanmasının detayları için bkz. aynı yer s. 21-24.

¹⁶⁴ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 7a.

¹⁶⁵ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 7a, 7b.

nitelikleri olmadığı gibi zaman ve mekanla da kayıtlı ve sınırlı değildir. Bu vasıflar cisimlerle ilgilidir. Oysa ruhlar cisim değildirler. Bu nedenle de bölünme ve birleşme kabul etmezler. Bu âlem insanî duyularla idrâk edilemez. Ancak ruhlar kendilerini, kendi benzerlerini ve Rab'lerini bilirler.¹⁶⁶

Bu âlem, “emr âlemi”, “gayb âlemi”, ulvî âlem”, “melekût âlemi”, “rûh-i a'zâm”, “âdem-i kebîr”, “halîfe-i ûlâ”, “tercümân-ı ilâhî”, “kalem-i i'câd” olarak da bilinir. Bu mertebe zâtı itibariyle tek, görünüş itibariyle çoktur.

Turfetü'l-müstersele'de mertebe-i ervâh yani ruhlar mertebesi, zâtları ve misalleri üzerine zuhur eden basit mücerred kevnî eşyaların bulunduğu mertebedir. Bu mertebe mertebe-i imkâniyyenin başladığı yerdir ve iki kısma ayrılır. Bunların ilki âlem-i ervâh-ı âliye-i melekiyye, ikincisi ise ervâh-ı mücerrede-i beşeriyyedir. Harîrîzâde bu kavramlara şerhinde yer vermekte ancak tafsilatlı bir izahatta bulunmamaktadır. Sadece bir hadis ve ayeti mertebe-i ervahın varlığına delil olarak göstermekle yetinmiştir.¹⁶⁷

3.2.5. Mertebe-i Âlem-i Mîsâl

Bu mertebe vücûdun hâriçte latif suret ve şekillerle zuhur ettiği mertebedir. Âlem-i mîsâl olarak isimlendirilmesinin sebebi, âlem-i ervâhtan zâhir olan her bir ferdin, cisimler âleminde bürüneceği surete örnek teşkil eden bir suretin bu âlemde hâsıl olmasıdır. Bazen de bu mertebe “hayal” olarak adlandırılır. Çünkü bu suretleri idrak eden hayal kuvvetidir.¹⁶⁸

Burada meydana gelen suretler bir önceki mertebe olan âlem-i ervaha göre daha kesif; bir sonraki mertebeye göre ise daha latiftir. Bir taraftan bölünme ve parçalanmaya elverişlidirler ancak diğer taraftan suret ve heyuladan soyutlanmışlardır. İki âlem arasında bulunanın iki tarafa da benzerliği vardır.

Yaşadığımız âlemde her ne bulunuyorsa onun bir sureti mîsâl âleminde bulunmaktadır. Bu suret bazen cismin sureti kendisinin aynısı olur. Örneğin suyun misali de sudur. Bazen de farklı olur. Örneğin güzel ahlak ve amellerin misali bahçeler, meyveler, içimi hoş nehirlerdir. İlmin misali süttür. Kötü amellerin misali zulmet, karanlık yılan gibi vahşi hayvanlardır. Bu hâli tüm insanlar rüyada müşahede ederler.¹⁶⁹

Turfetü'l-müstersele'de mîsâl âlemi dördüncü taayyün mertebesidir. Mürekkep ve latif kevnî şeylerden ibârettir. Bu şeyler bölünme, parçalanma, ayrışma ve birleşme kabul etmezler. Bu mertebe

¹⁶⁶ Tahralı, a.g.e., *Fusûs içinde*, c.II, s. 30-31, Konuk, a.g.e., c. I, s. 24-25.

¹⁶⁷ Harîrîzâde, *Turfe*, vr. 7b.

¹⁶⁸ Konuk, a.g.e., C. I, s. 33.

¹⁶⁹ Ankaravî, a.g.e., s. 36.

ilâhî hakikatlerin tamamının sureti ile zuhurundan dolayı misâl âlemi olarak tesmiye olunur. Bölünme kabul etmemelerinin sebebi latîf ve hayâlî eşya olmalarındandır. Bu mertebeye âlem-i hayâlî mutlak da denir. Bu âlemin arz-ı hakikat ve insanın hafızasında bulunan kuvvet-i rûhâniyyeden hâsıl olduğunu ifade eden Harîrîzâde, isimlendirmedeki mutlaklık kaydının uyku ve insilâhla¹⁷⁰ kayıtlanmış olan hayal ve misalden dolayı olduğunu söyler.¹⁷¹

Yine bu âlemin bir diğer ismi mertebe-i levhiyye-i nefsiyyedir. Çünkü ruhlar âleminden sonra taayyün bulmuştur. Misâl âleminin iki yönü vardır. Birisi mertebe-i ervâh-ı basîta ve diğeri de mertebe-i ecsâm-ı mürekkebedir. Bu ikisinin arasında bir ilişki olmadığından Allâhu Teâlâ aralarında âlem-i misâli yarattı. Bu âlem bir yönüyle cevher-i cismâniyyeye bir yönüyle de cevher-i rûhaniyyeye benzer. Âlem-i ervâhtan belli bir anlam taşıyan işaretler önce âlem-i misâle oradan da kesifleşerek hissiyata inerler.¹⁷²

3.2.6. Âlem-i Mülk veya Âlem-i Şehâdet

Suver-i âlem, âlem-i kevn ü fesad, âlem-i ecsâm gibi isimlerle de bilinen bu mertebede vücûd bir önceki latîf ve mürekkep halinden zâhire doğru inerek kesîf ve mürekkep hâle gelir. Burada yırtılma ve yapışma kabul eder. Yani eflâk, erkân ve müvelledât âlemdir ve göze görünür.¹⁷³

Cisimler âlemi iki kısma ayrılır. Birincisi ulvî olan cisimlerdir. Bunlar arş, kürsî, semâlar, sabit yıldızlar ve seyyar yıldızlardır. Arş ve kürsî diğerlerinden farklı olarak kevn ve fesada uygun değildir. Diğer semâlar ise yarıma ve yapışmaya müsaittirler. İkinci tür cisimler süflî olanlardır. Süflî cisimler basit unsurlar ve diğer mürekkep varlıklar olan cansızlar, bitkiler ve hayvanlardır.¹⁷⁴ Bu âlemde her bir oluştan (kevn) sonra bir bozuluş (fesad) olduğu gibi her bozuluşu da bir oluş takip eder.

Beşinci taayyün ve altıncı mertebe olan âlem-i mülk, *Turfetü'l-müstersele*'de âlem-i ecsâm olarak isimlendirilmiştir. Cisimler âlemi anlamına gelen bu mertebede bölünme ve parçalanma kabul eden kesîf, mürekkep, kevnî şeyler vardır. Âlem sözlükte “kendisiyle bilinir olunan şey” anlamına gelir, diyen Harîrîzâde, âlemin zât-ı ecel ve a'lâyı bilmeye vesile olduğunu söyler. Âlem-i şehâdet, son tecellîdir. Bundan sonra tenezzül olunur. Âlem değil ric'at vardır. Bu ric'atin de tasavvufta karşılığı mi'râctır.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Soyulma, sıyrılıp çıkma.

¹⁷¹ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 7b-8a.

¹⁷² Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 8a.

¹⁷³ Erol Kılıç, a.g.e., s. 314.

¹⁷⁴ Ankaravî, a.g.e., 37.

¹⁷⁵ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 8b.

3.2.7. İnsân-ı Kâmil

Kelime anlamı “olgun ve yetkin kişi” olan insân-ı kâmil kavramı tasavvufta önemli bir yere sahiptir. Çünkü onun kâmil olarak nitelenmesi, Allah’ın yeryüzündeki halifesi olduğu için Hakk’ın tüm isim ve sıfatlarına mazhar olan ve tüm mertebe ve hazretleri kendisinde topladığı içindir. İnsân-ı kâmil her şeyi görüp kendisini göremeyen gözbebeğine benzer. O Allah’ın gözüdür. Âlemin nurudur. Allah’ın zât, sıfât ve fiillerinin aynasıdır. Tüm davranış ve huyları iyidir. Simurg, bahr-i muhit, bulut, güneş, Âdem-i mânâ, akl-ı evvel, akl-ı kül, kelime-i câmia, nokta-i kül, nokta-i vahdet, ilk ilke, sırrı ilâhî vs. birçok ismi vardır. Bu isimlerin her biri ona atfedilen bir özelliği ifade içindir. İnsân-ı kâmil Allah’ın sureti, Allah da onun ruhudur. Yine insân-ı kâmil âlemin ruhu, âlem de onun suretidir. Bu nedenle âlem “insân-ı kübrâ”dır. Âlemin varlığını sürdürme sebebi ve onu meydana getirip bu varlığı muhafaza eden ilke de yine insân-ı kâmidir.¹⁷⁶

İnsân-ı kâmil cismânî veya rûhânî bütün bu âlemleri içine aldığı için görünüşte küçük âlemdir ancak manaca büyük âlemdir. Âlem ise görünüşte büyük ancak mana bakımından küçük âlem olmaktadır. Allah’ın kendi sonsuz sıfatları olan Hayat, ilim, irade, sem’, basar, kudret gibi sıfatların her insanın içine bir miktar koymasının sebebi bu azdan çoğu anlayabilsin dıyedir. O âlemin rûhu olduğundan âlem üzerinde tasarruf sahibidir. Tüm bahsi geçen özellikleri taşıyan tek kişi de Hz. Peygamber’dir. Sonrasında da ona kâmil manada varis olan kişidir.¹⁷⁷

Turfetü’l-müstersele’de son mertebe bahsi geçen cismânî ve nûrânî tüm mertebeleri kapsayan hatta vahdet ve vâhidiyyet mertebelerini de kapsayan, son tecellî olan insandır.¹⁷⁸ Harîrîzâde şehadet âlemini son tecelli olarak ifade etmiştir. Bu mertebeyi de son tecelli olarak açıklamıştır.¹⁷⁹ Görünüşte bir tezatlık var gibi ise de bizce, insan ve şehadet âlemi arasında yapısal bir fark olmayışı ve insanın şehadet âlemi içinde yaşıyor olmasından dolayı farklı bir âlem olarak nitelenemeyeceği gerçeğini ifade etmek için bu şekilde açıklama yapmıştır. Bu mertebe miracın başlangıcıdır. Yeni bir âlem değil, zuhurdur.

Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız yedi mertebenin ilki lâ zuhûr mertebesidir ki Harîrîzâde’nin ifâdesiyle gayb-ı mutlak-ı vâhidiyyedir. Hiçbir şekilde bilinemez, idrâk edilemez ve hiss olunamaz. Burada zuhûr, tecellî veya taayyün yoktur. Diğer altı mertebe ise yine Harîrîzâde’nin ifâdesiyle merâtib-i zuhûr-i külliyyedir. Yani bunların tamamı tecellilerin olduğu zuhur mertebeleridir. Bunlardan ilk ikisi vahdet ve vâhidiyyet olarak adlandırılırlar ve vahdet mertebesi hakikat-i Muhammediyye ile zâhir olurken, vâhidiyyet mertebesi hakikat-i insâniyye ile zâhir olur. Ve son dört mertebe bi-nefsihâ yani kendileriyle zâhir olurlar.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Uludağ, a.g.e., s. 188

¹⁷⁷ Ankaravî, a.g.e., s. 38.

¹⁷⁸ Burhanpûrî, a.g.e., *Turfe içinde*, vr. 8b.

¹⁷⁹ Harîrîzâde, *Turfe*, vr. 8b.

¹⁸⁰ Harîrîzâde, *Turfe*, vr. 8b.

İnsanın insân-ı kâmil olabilmesi için sondan ilke doğru mirâcını diğer bir deyişle urûcunu tamamlaması ve tüm mertebelerin kendisinde zuhur edip açılması gerekir. Yükselme anlamına gelen urûc kavramı; “hangi yolla sülûk ederse etsin her sâlik, amacı Hak olması ve Hak’tan belirli bir saadet elde etmesi şartıyla, miraç sahibidir. Bu sâlikin sülûku da bir yükseliştir.”¹⁸¹ şeklinde açıklanmıştır. Eğer insan bu mânevi yükselişini yani mirâcını tamamlarsa ve mertebelerin tamamı kendisinde zâhir olursa işte o vakit insân-ı kâmil olmuş olur. Bu manevî miraç için hakikat üzere olan bir mürşid-i kâminden telkin alarak daimî bir zikir halinde olmak gerekmektedir. Bu tahsilden sonra izahını yukarıda yaptığımız tevhd-i ef’âl, tevhd-i sıfât ve tevhd-i zât makamlarını kat edebilir. Bu noktadan sonra sülûk yoktur.

Artık sâlik cezbe ile, makâmü’l-cem’, hazretü’l-cem’, vâhidiyyet ve kâbe kavseyn olan cem’u’l-cem’ makamlarına tedellâ¹⁸² ve tenezzül eder. Bundan sonra ise kâmil muhammedî miras ile ev ednâ ve ahadiyyetü’l-cem’e nâil olur.¹⁸³ İşte insân-ı kâmil olmak bu sürecin nihâyetidir. Eğer bu makamların bir kısmını kat edip bir kısmını kat edemezse o kişi insân-ı kâmil olarak nitelenemez ancak onun da makamına göre irşâi bulunur. Ehl-i makam olmayıp hâl ehli de olabilir. Bu durumda kişi nâkıstır. Fakat hiçbir makam veya hal sahibi değilse bu kişiyi Harîrîzâde “hayvânî” olarak nitelemiştir.¹⁸⁴

Urûc ve inbisât yani açılma hâli en kâmil şekliyle peygamberimizde gerçekleşmiştir. Son peygamber olması da bu sebeptendir. Nasıl ki tüm sâlikler insân-ı kâmil olamıyorlarsa diğer peygamberler de Hz. Muhammed (s.a.v.)’in makamı olan ahadiyyetü’l-cem’e nâil olamadılar. Fakat onun verâsetiyle bir adım aşağısına nâil oldular. Bunun gibi evliyâdan da en kâmil veraset sahibine hâtimü’l-velâye denir. Nasıl ki Muhammedî nübüvvet son ve kâmil nübüvvet makamıysa, hatm-i nübüvvet makamı da aynı şekilde son ve kemâlat yönünden insân-ı kâmiller içinde en üstün olanıdır.¹⁸⁵ Şârih burada hâtimü’l-velâye konusuyla ilgili detaylı bilgi vermemiş, sadece tanımlama yapmıştır.

Turfetü’l müstersele dört ana bölümden müteşekkil bir şerhtir. Buraya kadar açıklamış olduğumuz ilk iki kısım nüzûl ile ilgili olan bölümlerdir. İnsân son tecellîgâhtır ve insanın insân-ı kâmil olma süreci yani uruc veya miracı bu yolun tekrar yukarıya doğru kat edilmesiyle mümkün olacaktır. Şerhte bundan sonra vahdet-i vücûdla ilgili meseleler açıklanmıştır.

¹⁸¹ Kâşânî, a.g.e., s. 395.

¹⁸² Sarkma, yaklaşma, ruhânî miraç, mukarreblerin miracı, mukarreblerin bu miracdan dönüşleri.

¹⁸³ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 9a.

¹⁸⁴ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 9a.

¹⁸⁵ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 9b.

3.3. Vahdet-i Vücûdla İlgili Meseleler

Vahdet-i vücûd düşüncesinin ortaya çıkışından beri müdâfileri ve muhalifleri arasında tartışmalar her zaman olmuştur. İbn Teymiyye (ö. 1328) İbnü'l-Arabî'yi şeyhu'l-ekfer diye nitelemiş, “vahdet-i vücûd düşüncesi İslâmî midir yoksa şirk unsurları mı ihtiva eder?” sorusu da birçok eserin yazılmasına temel teşkil etmiştir. *Turfetü'l-müstersele*'de vahdet-i vücûda dair tartışılan ve yanlış anlamalara mahal verebileceği düşünülen bazı hususlar açıklanmıştır.

3.3.1. Mertebeler Arası İlişkilerde Esmâ

Esmâ, isim kelimesinin çoğuludur. Ulûhiyyet mertebesine ait olan isimler, mahlûka ait olan mertebeler için kullanılmazlar. Aynı şekilde mahlûka yani kevn ve halka ait mertebelerin isimleri de ulûhiyyet için kullanılmazlar. Meretebe-i ulûhiyyenin doksan dokuz ismi vardır. Her ne kadar mecazen halîm, şekûr ve cemîl gibi isimlerin ulûhiyyet için kullanıldıkları vâkî ise de hakîkî anlamda bu kullanım câiz değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ve Allah için kullanılan yüz, el gibi isimler de hakîkî olmayıp mecâzîdir.¹⁸⁶

3.3.2. Zâtî ve Esmâî Kemâl

Zâtın vücûdu için iki kadîm kemâl vardır. Birisi yüce zâta ait olan kemâldir. Diğeri ise ilâhî isimlere ait olan kemâldir. Zâtî kemâl, Hakk'ın yani zâtın kendi nefsi için kendisiyle kendisinde zuhur etmesidir. Ne bu zuhurda ne de kendisinde başkalık yoktur. Ve yine bu zuhur halkın dışında değildir çünkü zâtî kemâlde halk yoktur. Kendinde zuhuru derken de haricî taayyünatın dışında bir şey kast edilmemektedir. Bu kemâl Hakk'ın zâtî üzerine kendisine gizli kalmayacak şekilde zuhur etmesinden ibârettir.

Mutlak müstağnîlik yani zenginlik zâtî kemâlin şartıdır. Nitekim âyet-i kerimede “Allâh âlemlerden müstağnidir. (Âl-i İmrân 3/97)” denilmiştir. Bu mutlak zenginliğin anlamı, Hakk'ın tek olan kendi nefsinde bütün şe'nleri müşâhede etmesidir. Şuûn kelimesi şe'n'in çoğulu olup Harîrîzâde anlamını evvel emir olarak vermiştir. Allâhu Teâlâ bölünmenin olmadığı vakitte emrinde yani şe'nde zuhur eder. Mutlak müstağnîlikteki bu müşâhede tüm sayıların birin içinde olması gibi, çokluğun da birliğin içinde olmasından dolayı ilâhî itibarları, varlıkları ve bunlara ait tüm hükümleri de içine alır. İşte bu müşâhede âlemin tafsîli olarak müşâhede olmadığından ve bundan dolayı da âleme ihtiyacı olmadığından mutlak zenginlik olarak isimlendirilir. Bütün varlıkların görülmesi herşey Hakk'ın bätınlığında ve vahdetindeyken gerçekleşmiştir. Bu müşâhede gayb ilmine ait meselelerdendir. Çokluğun birlik içinde görünmesinin örnekleri vardır. Bu bir hurma çekirdeğinin içinde hurmanın dallarının, yapraklarının ve diğer parçalarının görünmesi gibidir. Bunlar aslında

¹⁸⁶ Harîrîzâde, *Turfe*, vr. 9b, 10a.

birbirinden ayrı bir şekilde görünmezler ancak onun aslının ne olduğunu bilen bir âlim bu gerçeği çekirdekte görür. Bu örnek konunun iyice anlaşılması için verilmiştir. Yoksa Hakk'ın müşâhedesi böyledir demek için değildir.¹⁸⁷

Esmâî kemâl ise, Hak Teâlâ'nın kendi nefsi üzerine zuhur ve tecellî etmesiyle birlikte hariçî taayyünleri de müşâhede etmesidir. Bu taayyünler âlemde olan mahlûkâttır. Bu müşâhede, mücmelin mufassalda, birin çoklukta, hurma ağacı ve kısımlarının çekirdeğinde görünmesi gibi vücûdî ve açık bir müşâhededir. İsimlere ait bu kemâl, gerçekleşmesi ve ortaya çıkması bakımından âlem ve içindekilere bağlıdır. İzah edilen bu mananın gerçekleşmesi, âlemin tafsîlî bir biçimde zuhur etmesiyle olur.¹⁸⁸

3.3.3. Hulûl ve İttihâd

Vahdet-i vücûda dair önemli bir mesele de tenezzül veya taayyün olarak adlandırılan oluşumların hulûl olarak algılanıp, bu yönden itiraz ediliyor olunmasıdır. Bu nedenle eserde deniliyor ki, vücûd mevcûdâta hulûl etmemiştir. Onunla birleşmemiştir. Çünkü hulûl beraberlik ve çokluk gerektirir. Hakk'ın vücûdu mevcûdâta birleşemez çünkü birleşme kaynaşma gerektirir. Bütün bunların olabilmesi için de iki müstakil vücûd gerekmektedir. Oysa vücûd tektir. Başka bir vücûd yoktur. Muhammedî verâset yoluyla ehlullahtan ahadiyyetü'l-cem' makamına ulaşan âriflerin idrâklarıyla bildirdikleri gibi vücûd için asla çoklukta bahsedilemez. Çokluk sıfatlardadır.¹⁸⁹

Hak Teâlâ'nın fiillerine rıza göstermek demek olan ubûdiyyet, emirler, bu dünya ve ahirete ait rahatlık, azap ve elemelerin tamamı taayyünlere râcîdir. Bu hallerin tamamı kevnîdir. Çünkü zât-ı mukaddes esmâ ve sıfatlarıyla taayyün ettiği için bazen hidayetle bazen de idlâl ile mutlak tasarruf sahibidir.¹⁹⁰

Vücûd, ahadiyyet, lâ taayyün ve zât-ı baht olan ıtlak mertebesi itibariyle eşyanın tümünden münezze ve mukaddestir. Çünkü ıtlak mertebesine nispetle eşyanın vücûdu yoktur. Bu ıtlaklık mertebesindeki vücûd, âlemlerle birleşmekten münezzehtir. Bu âlemlerde hakîkate bir şey mevcut olmadığı için vücûdla birleşme söz konusu değildir. zâtın vücûdu bizim mevcûdât olarak isimlendirdiğimiz tüm varlığı kuşatmıştır. Mevsufun sıfatı, melzumun lazımı kuşatması gibi. Örneğin rengarenk bir cisim düşünelim. Renkler bu cisim üzerine fazlalıktır. Rengin kendisinin bir vücûdu yoktur. Vücûd sahibi olan cisimdir. O cisim ise rengi kapsar. Ancak Hakk'ın vücûdunun mevcûdâtı kapsaması, zarfın içindekini kapsaması gibi değildir. Çünkü bu durumda iki ayrı vücûd gereklidir. Bu tür bir kapsama ittihattır. Hak Teâlâ'nın vücûdu böyle olmaktan münezzehtir. Allâhu

¹⁸⁷ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 10a, 10b.

¹⁸⁸ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 11b.

¹⁸⁹ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 11b.

¹⁹⁰ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 12b.

Teâlâ'nın kapsaması tecellileri demektir. O varlıkları zât, hayat, ilim ve kudret yönüyle kapsar. Vücûd mutlaklığı itibarıyla varlıkların zâtına sirayet eder. O'nun kapsamasından kasıt da bu sirayettir.¹⁹¹

3.3.4. Vücûd ve Mevcûdlar

Vahdet-i vücûd, hakîkî vücûdun bir olduğu ve Hak olduğu düşüncesini açıklarken diğer varlıkların durumunun Hak karşısındaki yerini de izah eder. Şöyle ki; vücûd, bu zâtlar yani mevcûdlar zuhûr etmeden önce kendisinde kendisinin aynı oldukları gibi, mevcûdât da kendisinin aynıdır. Yine bunun gibi zâtın vücûduna ait sıfatların tamamı, mahlûkâtın sıfatlarına nispetle küllî ve herhangi bir şekilde sınırlandırılmış olmadıkları için ve bu itibarlarıyla, mevcûdâtın sıfatlarına sirayet etmişlerdir. Bu kâmil sıfatlar, mevcûdların sıfatlarının zımınında onların sıfatlarının aynı olurlar. Çünkü mevcûdâtın sıfatları, kâmil ilâhî sıfatlarla karşılaştırıldığında yokluktandır. Bütün bu gerçeklikleri müşâhede edenler, fenâ ve beka makamlarına urûc ve nüzûl ve bir kâmil mürşidin telkininden sonra erişilen ârif-i hakîkilerdir.¹⁹²

Vücûd ve mevcûd arasındaki temel farklılıklardan bir tanesi de şudur ki, âlem yani bütün parçaları, zâhir ve bâtınları, mîsâlî, rûhî ve cismânî yönleriyle mahlûkât a'râzdır. A'râz arz kelimesinin çoğuludur. Harîrîzâde a'râzî "iki zamanda veya asla baki olmayan şey" olarak tanımlamıştır. Ma'rûz¹⁹³ ise Hakk'ın vücûdudur.¹⁹⁴

Mevcut âlemin üç mevâtını¹⁹⁵ vardır. İlki, vahdet ve taayyün-i evvel olarak isimlendirilmiş olan mertebedir ki âlem burada şuûnât-ı zâtiyye olarak bilinir. İkincisi a'yân-ı sâbitelerdir. Üçüncüsü, "kün" (ol) emrinden neşet eden a'yân-ı mümkin-i hâriciyye olarak da isimlendirilen hariçteki taayyünlerdir. Kevnî varlıkların hakikatleri olan a'yân-ı sâbiteler vücûd sahibi değillerdir. Çünkü Allah'tan başka mevcûd yoktur. Zâhir olan a'yânın hükümleri ve eserleridir. Varlıkların tamamında ilk idrak edilen şey Hakk'ın vücûdudur. Çünkü varlıkların tamamının vücûdu bir yönüyle Hakk'a

¹⁹¹ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 12b-13b.

¹⁹² Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 13b, 14a.

¹⁹³ Eserde cevher kelimesi değil, ma'rûz kelimesi geçmektedir. Nablusî'nin şerhinin çevirisinde "ma'rûz" kavramı "cevher" olarak karşılanmıştır. Ancak Harîrîzâde şerhinde kavramı değiştirmemiş, Elif Efendi ise özellikle "cevher" kavramının neden "ma'ruz" kavramı yerine kullanılmayacağını şu şekilde izah etmiştir: "Â'râz, arazın cem'idir. Ve araz inde ulemâi'n-nazar vücûdu bi-nefsihi bi-zâtihi kâim olmayıp bir mevzi' bir mahalle muhtaç olan şeydir ki "cevher" in zıddıdır. Çünkü cevher bi-nefsihi bi-zâtihi kâim olup kıyâm-ı vücûdunda bir âhar şeye muhtaç olmayan şeydir. Ancak ehl-i keşf ve şühûd ve erbâb-ı hakikat indinde, ulemâ-i müşarun ileyhimin cevher dedikleri de arazdır. Zîrâ mevcûdât-ı mümkin-i ulemâ ve hukemâ-i resmiyyenin cevher dedikleri şey de onlardan bir kısımdır. Hiç birisi bi-nefsihi bi-zâtihi mevcûd olmayıp kıyâm-ı vücûdları vücûd-i Hak'lardır. Nitekim bu kitabın mevzûu ve ibtidâsından beri yürütülen bahis de budur. Binâenaleyh ulvî, süflî, rûhânî, cismânî, basit, mürekkeb bi'l-cümle eşyâ-i keviyye bi-ecmâihim bi-nefsihi bi-zâtihi mevcûdât-ı müstekille olmayıp vücûdları vücûd-i Hak'la zâhir ve kâim ve ona müftekır bir takım ahdâs-i fâniyye olmakla cümleten a'râzdır. Ve bu a'râz ve ahdâs-ı fâniyyenin umûr-i i'tibâriyye olan vücûdlarını mukavvim kayyûm-i bi'z-zât heman o vücûd-i mahz yani vücûd-i Hak'tır. Allâh lâ ilâhe illâ hüve'l-Hayyü'l-Kayyûm. Müellif kudduse sırrahu işte bu ma'nâ-yı dakik için "ve'l-cevher huve'l-vücûd" demeyip "ve'l-ma'rûz huve'l-vücûd" dedi ki mukavvim ve kayyûm demeyi murâd etti." Elif Efendi, a.g.e., s.51.

¹⁹⁴ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 14a.

¹⁹⁵ Yurtlar, şenlendirilmiş bayındır yerler.

nispet edilir. Bu var edenden var edilene doğru bir delillendirmedi. Bu hakikat erbabının halidir. Ancak nazar ehli var edilenden var edene doğru bir delillendirme yapar. Tarikat erbabı ise Hakk'ın nuru ile bakar ve önce Hakk'ın vücûdunu sonra eşyayı müşâhede ederler. Nasıl ki insanlar önce renkleri görürler ancak asıl olan nûrdur. Bu nûr olmadan renkler görülemezler. Ancak nurun şiddetinden dolayı görünen sadece renklerdir. İşte bunun gibi taayyünün zuhurunun şiddetinden görünmeyip, âlemin görünmesi de bunun gibidir. Ancak havâs yani seçkin olanlar görebilirler. Havâs Tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zâtı kat eden kişilerdir.¹⁹⁶

Hakk'ın vücûduyla zâhir olan tüm varlık, mutlak vücûd yönüyle Hakk'ın aynısıdır. Eşyanın vücûdu izâfet yönüyle mevcuttur. Hepsini Hakk'a râcîdir. Ancak bu mevcûdât kuvvetleri ve şekilleri itibariyle taayyün edilmiş oldukları için de Hakk'ın vücûdunun gayrıdırlar. Yani aynısı değildirler. Ancak bu gayrı olma durumu diğer bir ifadeyle gayriyyet hakîkî değil itibârîdir.¹⁹⁷ Bunun örnekleri vardır. Mesela su kabarcıkları, dalga ve kar. Bunların tamamının aslı sudur. Fakat taayyün yönüyle birbirlerinin gayrı olmaktadır. Yine bunun gibi serap hakîkati açısından hava ile aynıdır. Ancak taayyün yönüyle farklıdır. Serap su şeklinde zâhir olan havadır.¹⁹⁸

3.3.5. Kurbiyyet

Kurbiyyet yakınlık demektir. Kulun Hak Teâlâ'ya yakınlığı iki kısımdır. Birisi kurb-i nevâfildir. Makâmı hazretü'l-cem'dir. Sahibine zü'l-ayn¹⁹⁹ denir. Diğer de kurb-i ferâizdir. Kurb-i ferâizin makâmı makâmü'l-cem'dir ve sahibine zü'l-akl²⁰⁰ denir. İkisine birden de makâm-ı cem'u'l-cem' derler ve zü'l-ayn ve'l-akl sahibidir.²⁰¹

Kurb-i nevâfil, aldatici bir meta olan dünya hayatında kulun, vehimden ibaret olan akıl, duyma ve görme gibi sıfatlarını görmeyip, Hakk'ın sıfatlarının onların yerine geçmesidir. Böylelikle o kul sadece kulağı ve gözü ile duyup görmez. Tüm bedeniyle işitir ve görür. Kulun sıfatları, Allâh'ın sıfatlarında fânî olunca uzaktaki şeyleri de görüp duyar. Tüm bunlar kurb-i nevâfilin semeresidir.²⁰²

Kurb-i ferâiz ise kulun zâhir ve bâtın tüm mevcûdları idrâk ve hissetmekten fânî olmasıdır. Hatta kendi varlığından dahi fânî olmasıdır. Zâhir ve bâtınında Hak dışında hiçbir şey kalmayacak

¹⁹⁶ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 14b, 15a.

¹⁹⁷ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 18a.

¹⁹⁸ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 18a.

¹⁹⁹ Göz sahibi. Hakkı zuhûr edici gören ve halkı görmeyip, onların varlığını bilen kimse. Bu kişi Hakk'ı halkta görür. Bu durumda halk, Hak için bir aynadır. Böylelikle Hak bu zevk sahibi için zahir, halk batındır.

²⁰⁰ Akıl sahibi. Yaratıkların zuhûr ettiğini, Hakk'ın varlığını batın bilen kimse. Bu kişi halkı Hak aynasında görür. Ona göre Hakk'ın batın, halkın zahir olmasının nedeni şudur. Aynanın yüzeyi yansıyan şey nedeniyle gizlenir. Aynaya bir suret yansıdığına, bu suretin aynanın yüzeyine yansması gerekir. Bu nedenle de aynanın yüzeyi gizlenir.

²⁰¹ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 15a, 15b.

²⁰² Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 15b, 16a.

derecede herşeyden fânî olmalıdır. İşte bu fenâfillah derecesidir ki kurb-i ferâizin neticesidir. Cezbe halinde kurb-i ferâiz, kurb-i nevâfilden önce gelir. Harîrîzâde Burhanpûrî'nin nevâfili ferâizden önce zikretmesinin sebebinin urûc tarikinden dolayı olduğunu söyler.²⁰³

3.3.6. Vahdet-i Vücûdu Benimseyenlerin Durumu

Vahdet-i vücûdu benimseyenler birkaç kısımdır. Bunlardan bazıları Hak Teâlâ'nın tüm kevnî varlıkların hakîkati ve bâtını olduğunu aklî ve naklî delillerle ilme'l-yakîn bilirler. Ancak Hakk'ı halkta müşâhede edemezler. Bu hâl fark-ı kable'l-cem' ehlinin mertebesidir.²⁰⁴ Bazıları ise Hakk'ın vücûdunu tüm mahlûkâtta kalp be basîretle müşâhede ederler. Bu mertebe aslında kurb-i ferâiz olsa da müşâhede olduğu için bir önceki mertebeden daha üstündür. Hazretü'l-cem' ehlinin hâlidir. Onların bilmesi hakke'l-yakîn gibi bir bilmedir. Yine bunlardan bir grup daha vardır ki Hakk'ın vücûdunu halkta ve halkı da Hakk'ın vücûdunda müşâhede ederler. Bu iki durum birbirine engel olmaz. Bu son mertebe bahsi geçen diğer iki mertebeden daha üstündür. Bu mertebe, cem'u'l-cem', fark-ı sâni ve fark-ı ba'de'l-cem' ehlinin müşâhedesidir. Buradaki bilme hakke'l-yakîndir. Bu makam, nebîlerin ve onlardan verasetle kutupların ve devâir-i kübrâ-i şühûdiyye ashâbının makamıdır. Bunlar zahir uleması değildirlere. Bundan daha da öte bir makam vardır ki ahadiyyetü'l-cem'dir. Bu yalnızca Hz. Muhammed (s.a.v.)'e mahsustur. Ve ona vâris olanlar bu veraset sebebiyle bir derece altta olarak bu makama varis olurlar. Son bir kısım daha vardır ki onlar Hak'tan başkasını müşâhede edemezler. Vahdet ve kesretten mahcubdurlar. Onlar makâmü'l-cem' ashâbıdır.²⁰⁵

Şerîata ve tarîkata söz, fiil ve halleriyle zâhiren ve bâtinen muhalif olan kişiler halkta Hakk'ı görmek olan bu üç mertebenin orta mertebesini bile tahsil edemezler. Kaldı ki diğer iki mertebeden daha üstün olan son mertebeyi tahsil etmesi imkansızdır.²⁰⁶

3.3.7. Vahdet-i Vücûdun Delillendirilmesi

Turfetü'l-müstersele'de vahdet-i vücûd düşüncesine dair Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerden deliller getirilmiştir. Örneğin “Doğu da batı da Allâh'ındır. Nereye yönelirseniz Allâh'ın vechi oradadır.” (Bakara 2/115) ayeti vahdet-i vücûda delalet eder. Çünkü Allâh'ın yüzü, zâtı demektir. O mülkûn gerçek sahibidir. Bu durumda nereye veya neye dönerseniz o şey, Hakk'ın vücûdunun takdiri ve tasviri olacaktır. Bunun gibi “...çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız.” (Kâf 50/16) ayeti de yine delil olarak kullanılır. Çünkü kişni hayatı Hak ileler. Başka bir sebebe bağlı değildir. Bunların dışında “Biz ona sizden daha yakınız ama siz göremezsiniz.” (Vâkı'a 56/85) ayeti, Allâh'ın eli kavramının geçtiği “Sana yeminle bağıllık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah'a vermiş

²⁰³ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 16a, 16b.

²⁰⁴ Harîrîzâde, **Turfe** vr. 17a.

²⁰⁵ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 17a.

²⁰⁶ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 17a.

oluyorlar. Allah'ın eli onların ellerin üzerindedir..." (Fetih 48/10) âyeti, O'nun zâhir ve bâtın olduğunu ifade eden "O, ilk ve sondur. Zâhir ve bâtıdır. O her şeyi hakkıyla bilendir." (Hadîd 57/3) ayeti de vahdet-i vücûdun delilleri arasında gösterilmiştir. Zâriyat sûresi yirmi birinci ayette geçen "kendi nefislerinizde de birçok deliller vardır" ibaresi ile insanın bizzat kendisinde alemde olan her şeyden olduğu bunun da hakîki vücûdun varlığına delil teşkil ettiği ifade edilmektedir. Vahdet-i vücûdun delillendirilmesinde kullanılan diğer âyetler ise, "Aralarında bir engel vardır. Birbirlerine geçip karışmıyorlar." (Rahman 55/20), "Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O hâlde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler." (Bakara 2/186) ve "(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Mü'minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı.[244] Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." (Enfâl 8/17) âyetleridir.²⁰⁷

Hadislerden delillere gelince öncelikle "Allâh Âdem'i kendi sûretinde yarattı." Hadisi gösterilmektedir. Zira Allâh kendi sıfatları üzere âdem'i yaratmıştır. Kişi bu durumda kendi nefisini ayna edinmeli ve bu ilâhi sıfatları müşâhede edip Hakk'ın olduğunu ispat etmelidir. Bu şekilde tevhid-i sıfat mertebesi tahsil edilmiş olur.²⁰⁸ Bunun dışında yine hadislerden birçok delil gösterilmiştir.²⁰⁹

Eserde âriflerin sözleri zikredilmemiştir. Çünkü bu sözlerin sayılamayacak kadar çok olduğu bu nedenle de bu kısa eserde bahsedilmediği ifade edilmiştir.

²⁰⁷ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 19a, 19b.

²⁰⁸ Harîrîzâde, **Turfe**, vr. 19b.

²⁰⁹ Hadislerden deliller için bkz. **Turfe**, vr .19b-21b.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TURFETÜ'L-MÜSTERSELE ALA'T-TUHFETİ'L-MÜRSELE (ÇEVİRİ YAZILI METİN)

4.1. Turfetü'l-müstersele ala't-tuhfeti'l-mürsele

[1b] Tuhaf-ı hamd ü senâ sâfi-i mütevâlî-i şevk-engîz ve taraf-ı şükr ü senâ-yı vâfi-i mütetâlî-i aşk-âmiz, ahadiyyet-i zâtında müteahhid ve câmiyyet-i esmâ ve sıfâtında mütevahhid olan Aliyy [u] Azîm [u] Ehâd u Hayy [u] Alîm [u] Samed Hazretleri'nin huzûr-i fâizi'n-nûrlarına ki ervâh-ı ârifini tecellî-i sıfâta mazhar ve kulûb-ı âşıkîni tecellî-i zâtıyla enver eyledi. Şerâif-i salâvât, zâkiyât-ı muhabbet-şîâr ve sahâif-i teyyimât, âliyyât-ı sâfiyyât meveddet-nisâr, ahadiyyetü'l-cem'de gayb-ı mutlak ve ayn-ı zât ve cem'u'l-cem'de vech-i Hak ve âyîne-i zât olan Ahmed Mahmûd Muhammed ve emced-i memcûd-i mümecced Hazretleri'nin huzûr [u] saâdet mevfûrlarına ki ümmetini makâmât-ı tevhidde irşâd ve tecelliyât-ı tefridde reşâd eyledi. Ve âl ü evlâd ve ashâb-ı emcâdına ki nücûm-i hüdâ ve kevâkib-i ihtidâ derler.

Ve ba'd, kutbu'l-muhakkıkîn ve gavsü'l-muvahhidîn ârif-i esrâr-ı lâhûtî, câmi'-i hakâyık-ı nâsûtî es-Seyyidü's-Şeyh Muhammed bin Fazlullah el-Hindî²¹⁰ (kaddesellahu sırrahu'l-cehdî) Hazretleri'nin te'lifât-ı aliyye ve tasnîfât-ı seniyyelerinden ilm-i hakikat-i şerîat-i Muhammediyye ve sırr-ı tarikat-i Mustafaviyye'de işbu risâle-i şerîfe ve makâle-i latîfelerin bu fakîr-i bî-mecâl Harîrîzâde Muhammed Kemâl, sâliklere mutâlaası sehl ü âsân ve onunla mertebe ve makâmlarında zevk ü terakkî nümâyân olsun diye lisân-ı azbû'l-beyân-ı Türkî üzere tercüme ve şerhe ibtidâr edip *Turfetü'l-müstersele ala't-Tuhfeti'l-mürsele* nâmıyla ihzâr eyledi ve ²¹¹ *با لله التوفيق و به ازمة التحقيق*

Kâle's-Şeyh müteberriken bi-ismi Rabbihi'l-Kerîm

[2a] *بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ* [Rahman ve Rahim olan Allâh'ın adıyla] Ya'nî icâd ü imdâd olan rahmet-i âmme ile dünyâda ibâdına rahmet ve saâdet-i ebediyyeye tevfik olan rahmet-i hâssa ile mü'minîne rahmet ihsân edici bizzât her kemâli câmi' olan zât-ı vâcibü'l-mevcûdun ism-i şerîfi istiâneyle bed' ederim.

²¹² *كل امر ذي بال لم يبدأ بيسم الله فهو ابتر*

²¹⁰ 16. yüzyılda Burhânpur'da yaşamış meşhur Çiştî şeyhi.

²¹¹ Başarı Allah'tandır ve tahkikîni ipleri (yularları) de (O'nun elindedir.). Bu cümle Hüdai Efendi'deki nüshada yoktur.

²¹² "Allah'ın adıyla başlanmayan her önemli iş bereketsizdir." Söz konusu rivayeti araştırdığımızda aynı anlamı içeren farklı bir metine ulaştık. Söz konusu hadis metni şu şekildedir: "كُلُّ كَلَامٍ، أَوْ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَا يُفْتَحُ بِذِكْرِ اللَّهِ، فَهُوَ أَبْتَرٌ" Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 14: 329 .

Hadîs-i şerîfi mûcîbince emr-i zî-bâle ya'ni sâhib-i şeref olan emre besmele ile bed' olunduğu hâlde nâkıs ve kalîlü'l-bereke kalacağı bedîhiyyedir. Ba'zılar buyurdular ki: “Âriften besmele Hak'tan gün menzilindedir.”

Pes, her şeyin zuhûr-i vücûdu besmeleyledir. Zîrâ ism-i Allâh, ism-i Zât'tır. Cemî'-i esmâ ve sıfât ve ef'âl-i kemâliyye-i Hakkiyyenin meânîsini câmi'dir. Mertebe-i Hakkiyye ve halkiyyede ma'bûd ma'nâsındır ki âbid iktizâ eder. Ve ism-i Rahmân, rahmetten müştâktır. Tefrîc; kerb ma'nâsına. Ya'nî kerb; ketm-i ademden, ferc-i sahrâyı vücûda getirip muktezâ-yı hikmet hasebiyle alâ vechi'l-bidâye cümle üzerine vücûd ve kemâl ifâza edici demektir ki rahmet-i âmme ile merhûm iktizâ eder. Ve ism-i Rahîm, bi-hasebi'n-nihâye nev'-i insânîye mahsûs kemâl-i ma'nevî ya'nî ba'de'l-îcâd imdâdât-ı İlâhiyye ifâza edici demektir ki rahmet-i hâssa ile merhûm iktizâ eder. Fe'fhem.

الحمد لله رب العالمين [Hamd, âlemlerin rabbi Allah'a mahsustur.] Cümle hamd edicilerin senâ ve şükr-i cemîli âlemlerin mûcidi ve mürebbisi ve mâliki ve sâhibi olan Allâh azîmü'ş-şân Hazretleri'ne mahsustur. Ve hamd, mahmûd olan Cenâb-ı Hakk'a kemâlini izhârdır. Ve ol esmâ ve sıfâtın hakâyık u sûrîdir. Sûrdan murâd; ef'âl ü âsârdır. Pes, bu âsâr, kemâlât-ı İlâhiyyeyi müştemildir. Onda asla noksan yoktur.

و لنن شكرتم لازيدنكم²¹³ Kerîmesince bekâ ve devam vücûd-i şükürle hâsıldır. Ve mertebe-i Hak ayne'l-yakînde “hamd” ü “hâmid” ü “mahmûd” birdir.

والعاقبة للمتخلى عن الكونين [Güzel sonuç, iki âlemden hâli olanlarıdır.] Seyr ilallah haysiyetten hüsn-i âkıbet huzûz-i kevneyn; dünyâ ve âhiretten fârig ve mütehallî olan şahsa mahsustur.

والصلوة والسلام على المظهر الاتم سيدنا محمد [Salât ve selâm (Allah'ın isimlerinin) en mükemmel mazharı olan efendimiz Muhammed'e] Salât ü selâm, duâ ve tahiyye hakikat-i zâtîyye [2b] üzerine cemî'-i esmâ ve sıfâtıyla mazhar-ı etemm olan Hazret-i Muhammed (s.a.v.) Efendimiz'e mahsûstur. Mazhar-ı etemm olmaları, gayb-ı mutlaktan evvel taayyünât olan evsa' ve ekmel ve a'lâ-yı tecelliyâta mazhar olduğu içindir. Ondandır i'tibâr olunan merâtib onun tefâsilindedir. İhtisâs-ı İlâhiyye ile bi'l-evveliyye Hz. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) nâil olup enbiyâ ve evliyâ bi't-tab'iyye verâseten nâil olurlar.

و على اله و صحبه اجمعين [ve onun Âl ve ashâbının üzerine olsun.] Dahî salât ü selâm Hazret-i Muhammed'in cemî'-i âl u ashâbı üzerine olsun.

ال محمد كل تقى²¹⁴ Hadîs-i şerîfince her takî, Âl-i Muhammed'dir. Ve berhe mine'z-zemân²¹⁵ rü'yet edip İslâm üzere vefât eden zevât-ı kirâma ashâb itlâk olur.

²¹³ “...andolsun, eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artırırım...” (İbrahim 14/7)

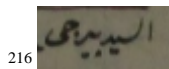
²¹⁴ “Tüm takva sahipleri âl-i Muhammed'dir.” Metni hadis kaynaklarında tespit edemedik.

²¹⁵ Bir müddet için.

اما بعد فيقول العبد المذنب المحتاج الى شفاععة النبي صلى الله عليه وسلم الشيخ محمد ابن فضل الله [Bundan sonra, Nebi (s.a.v.)'in şefaatine muhtaç olan bu günahkâr kul şeyh Muhammed İbn Fazlullah diyor ki:] Besmele ve hamdele ve salveleden sonra abd-ı müznib şefâat-i Hz. Nebî (s.a.v.)'e muhtaç, şeyh Muhammed İbn Fazlullah eydür. Şeyh-i müşârün-ileyh ilm ü amel ü kemâl ü fazl-ı kemâl sahibi olup çok zevât-ı kirâm ile sohbet edip onlardan ahz-ı tarîkat ü hakîkat ü icâzet eylemiştir. Ez-cümle, fazl ü kemâline ilm-i hakâyık-i tevhîdde bu risâle-i şerîfesi kâfidir. Bu fakîr kendilerinden müselsel on iki tarîkten yirmi iki icâze gördüm. Tarîk-i Kâdiriyye'den dört ve Şâzeliyye'den bir ve Rifâiyye'den bir ve Medîniyye'den iki ve Sühreverdiyye'den bir ve Kübreviyye'den iki ve Nakşbendiyye'den bir ve Şuttâriyye'den iki ve Murâdiyye'den bir ve Çeştiyye'den dört ve Şâh-ı Âlemiyye'den üç aded müselsel icâzeleri vardır. Zikrolunan turukun bu tarafta ba'zısı masrûf ve meşhûr değil ise de Arabistan ve Hindistan nevâhîsinde mevcuttur. [3a] Bunlardan mâ-adâ âbâ vü ecdâdından müselsel bir icâzesi dahi vardır ki teberrûken bir mahalle kayd ü imlâ kılındı. Ahz ü telkin ve lebise'l-hırkatü's-Şerîfe es-Seyyid Muhammed bin Fazlullah an vâlidihî es-Seyyidü's-Şerîf Fazlullah an vâlidihî es-Seyyid Pirçe (?)²¹⁶ (an vâlidihî Fazlullah an vâlidihî es-Seyyid Zeynelâbidîn)²¹⁷ an vâlidihî es-Seyyid Ali an vâlidihî es-Seyyid Abdurrahîm an vâlidihî es-Seyyid Ömer an vâlidihî es-Seyyid Muhammed an vâlidihî es-Seyyid Ahmed an vâlidihî es-Seyyid ebi'l-Hasan an vâlidihî es-Seyyid Yahyâ Velîyullah an vâlidihî es-Seyyid Sâbit an vâlidihî es-Seyyid Hâzım an vâlidihî es-Seyyid Ali Müştâkullah an vâlidihî es-Seyyid Hasan Rûhullah an vâlidihî es-Seyyid Muhammed Mehdî an vâlidihî es-Seyyid ebi'l-Kâsım an vâlidihî es-Seyyid Hüseyin an vâlidihî es-Seyyid Ahmed an vâlidihî es-Seyyid (Mûsâ es-sânî an vâlidihî es-Seyyid İbrâhîm an vâlidihî es-Seyyid Mûsâ el-Kâzım an vâlidihî)²¹⁸ es-Seyyid Ca'fer-i Sâdık an vâlidihî es-Seyyid Muhammed Bâkır an vâlidihî es-Seyyid Zeynelâbidîn an vâlidihî es-Seyyidi's-sâdâtî'l-imâm el-Hüseyni's-şehîd an vâlidihî el-İmâm Ali bin Ebî Tâlib an Hz. Fahri'l-kâinât seyyidinâ Muhammed aleyhi ekmeli't-tahiyyat (radiyallu anhum ve kaddesellahu esrâruhum). (و نفعنا بركاتهم امين يا رب العالمين)²¹⁹ *İthâfu'z-zeki'* de²²⁰ târih-i vefâtı sene 1029 ve bu risâle-i latîfeyi te'lîfinden fârig olmaları sene 999 diye muharrerdir.

هذه نبذة من الكلمات في علم الحقايق [Bu kitapçık ilm-i hakâyık'tan bir parçadır.] İşbu risâle; ma'lûmiyyet-i ilmiyyeyi şâmîle, ilm-i hakâyık-i zâtiyye beyânında kelimâttan bir nebze-i cüz'îdir. İlm-i hakâyık; ahvâl-i vücûddan min-haysi hüve ve min-haysi zuhûra fi'l-mezâhir bahseden ilimdir.

جمعتها بمحض فضل الله و كرمه و جعلت ثوابها لروح النبي صلى الله عليه وسلم و سميتها بالتحفة المرسله الى النبي
و سميتها بالتحفة المرسله الى النبي صلى الله عليه وسلم (صلى الله عليه وسلم)²²¹ [Allah'ın fazlı ve keremiyle oluşturduğum (bu kitapçığın) sevâbını Resûlullâh (s.a.v.)'in ruhuna hediye ediyorum ve onu *et-*

216

217 Derkenâr.

218 Derkenâr.

219 Derkenâr. “Ya Rab! Onların bereketlerinden bizi de faydalandır. Âmin.”

220 *et-Tuhfetü'l-mürsele*'ye İbrahim Kûrânî'nin yazmış olduğu şerh eser.

221 Derkenâr.

Tuhfetü'l-mürsele ile'n-nebî olarak isimlendirdim.] Bu risâleyi sâfi ve hâlis mahzallahi Teâlâ'nın fazl ü ihsân ve kerem ü inâyetiyle cem' eyledim. Ve hâsıl olan ecr ü mesûbâtını Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Efendimiz'in rûh-i şerîfine îsâl eyledim. Ve nâmını *Tuhfetü'l-mürsele* [3b] *ile'n-nebî* kodum. Ya'nî Hz. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e irsâl olunmuş bir tuhfe ve hediye ve armağan demektir.

و اسأل الله تعالى ان يبلغ ثوابها اليه صلى الله عليه وسلم انه على كل شئ قدير وبالإجابة جدير [Allahü Teâla'dan isteğim şudur ki bunun sevabını Resûlullâh (s.a.v.)'e ulaştırsın. O, her şeye güç yettiren ve dualara en iyi şekilde karşılık verendir.] Ve Cenâb-ı Hak Teâlâ'dan talep ederim ki bunun sevâbını Resûlullah (s.a.v.)'e îblâğ ü îsâl eylesin. Tahkîk-i Cenâb-ı Hak her şeye kudret-i zâtiyyesiyle kâdirdir. Ve duâ edenlerin duâsını icâbetle kabul edicidir.

اعلموا اخواني اسعدكم الله تعالى و ايانا ان الحق سبحانه و تعالى هو الوجود [Ey kardeşlerim! Allah sizleri ve bizi mutluluğa eriştirebilir; biliniz ki Hak Sübhânehü ve Teâlâ “vücûd”dur.] Ey muâşır-ı muvahhidîn olan ihvânım! Ma'lûmunuz olsun ki Cenâb-ı Allâh sizi ve bizi inâyet-i ezeliyyesiyle saîd eylesin. Tahkîk-i Hak Teâlâ ve Subhânehü vücûddur. Ya'nî Hak Teâlâ'nın zâtı, ayn-ı vücûdudur. Asla mugâyeret yoktur. Zîrâ Hak Teâlâ'nın esmâsı, vâhidiyyeti i'tibâriyle zâtının aynıdır. Ve cümle esmâsından berî-i vücûddur. Hükümde esmâsını evvel izhâr eyledikten Hz. Musannif (k.s.) Hak Teâlâ sâir esmâsıyla beyân etmeyip vücûdla beyân eylediği sıfât-ı zâtiyyedendir. Kuyûd-ı mâhiyâtın cümlesinden, mahsûsâtan ve ma'kulâtan hâlis vücûd-i muhassındır ki zât-ı sarfa vâhidiyyetü'l-cem'dir.

و ان ذلك الوجود ليس له شكل و لا حد و لا حصر و مع هذا ظهر و تجلى بالشكل و الحد و لم يتغير عما كان عليه من
عدم الشكل و الحد بل الان كما كان [Ve bu vücûd için şekil, had ve kısıtlama yoktur. Bununla birlikte bu vücûd şekil ve had ile zuhur ve tecellî etmektedir. O zuhur ve tecellî ile kendisinde herhangi bir değişikliğe uğramamıştır. Bilakis O şimdi de olduğu gibidir.] Ve tahkîk; ol vücûd-i zâtı için mahsûse ve ma'küle sûret ve şekil yoktur. Ve had ve gâyet dahî yoktur. Ve bir mekâna ve zamana [4a] dahî hasr yoktur. Ve bu vücûd, şekil ve had ve hasırdan tenzîhiyye ile beraber sûr ve eşkâl ve hudûdla akıl ve hisse zâhir olup esmâ ve sıfâtıyla tecellî eyler. Ve münkeşif olur. Ve mezâhirde bu zuhûr sebebiyle adem-i şekil ve hadden ezeliyye olduğu şândan asla tagayyür etmez. Belki Hak Teâlâ el'ân ezelde olduğu gibidir. Zâid bir şey' yoktur. Zîrâ Allâhu Teâlâ'ya tagayyür muhaldir. Allâhu Teâlâ her şeyi mugayyirdir. Lâkin kendi nefsinde asla tagayyür etmez.

222 كان الله و لم يكن معه شئ Hadîs-i şerîfi, lisân-ı ilhâm-ı beyân Hz. Cüneyd'den sâdır olan
223 و هو الان على ما عليه كان Tetimme-i münife ile berâber buna şâhid-i âdildir ki mertebe-i vahdet ve cem'u'l-cem'dir.

222 “Allah vardı ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu.” Buhârî, Bedü'l-halk, 1.

223 “Ve O şimdi de olduğu gibidir.”

و ان ذلك الوجود واحد و الالباس مختلفة و متعددة [Ve bu vücûd tek; “elbâs” (giydirme/kisveler) muhtelif ve sayısızdır.] Ve tahkîk, vücûd-i mahz zâtı birdir. Aslâ ve kat’a onda taaddüd ve tahallûf yoktur. Lâkin elbâs ya’nî ol vücûdun nazar-ı agyârden muhtecib ve ehl-i esrâra zâhir olduğu sûr-i ecnâsı ve envâ’ı ve hey’âtı ve eşkâli ihtilâfından muhtelife müteaddidedir. Bu takdirce taaddüd ve tahallûf mezâhir-i haysiyetindedir. Mezâhir, zâhir olan haysiyetten değildir. Fe’fhem. Bu mertebe vâhidîyyet ve hazretü’l-cem’dir.

و ان ذلك الوجود هو حقيقة جميع الموجودات و باطنها [ve bu vücûd bütün mevcûdâtın hakîkati ve bâtınıdır.] Ve tahkîk, mevcûdâtın hakîkati ve bâtını ol vücûd-i zâtiyye-i mahz-ı Hak’tır. Zîrâ “hakîkatü’ş-şey’, mâ-bihi’ş-şey’ huve hû”²²⁴ dur. Ve cem’i’-i mevcûdât hemân vücûd-i Cenâb-ı Hak’la mevcûdlardır. Kendi nefisleriyle mevcûd değildirler. Ama cemî’-i mevcûdât, mâhiyyât-ı [4b] muhtelif ve müteaddide oldukları haysiyetten vücûd-i Hak değildirler. Belki onun mukadderât ve musavvirât ve mezâhiridir. Hakk’ın vücûdundan gayrı vücûdları yoktur. Bu mertebe, makâmü’l-cem’dir.

و ان جميع الكائنات حتى الذرة لا تخلوا عن ذلك الوجود [Bir tek zerreyeye varıncaya kadar bütün kâinât bu vücûddan yoksun değildir.] Ve tahkîk, cemî’-i kâinât-ı mahsûsât ve ma’kûlâtın sagîr ve kebîr hattâ zerre dahî mine’l-ezel ile’l-ebed ol vücûd-i zâtî-i Hakk’a tecellî ve inkişâfla bilâ-tekessür zuhûrundan hâlî olmaz. Vücûd-i vâhid-i Hakk’ı mezâhir-i halkta müşâhede eden ehl-i fenânın ma’lûmudur. Fe’fhem.

و ان ذلك الوجود ليس بمعنى التحقق و الحصول لانها من المعاني المصدرية ليسا بموجودين في الخارج فلا يطلق
الوجود بهذا المعنى على الحق الموجود في الخارج تعالى عن ذلك علوا كبيرا [Bu vücûd tahakkuk ve husûl manasına gelmez. Çünkü tahakkuk ve husûl, mastar anlamından gelmektedir ve bunlar hariçte mevcut değildirler. Vücûd, bu manayla hariçte gerçek mevcûd olan Hak Teâlâ için kullanılmaz. O bundan âlidir.] Ve tahkîk; ol vücûd, tahakkuk ve husûl (ma’nâsına değildir. Zîrâ tahakkuk ve husûl)²²⁵ meânî-i masdariyyededir. Akliyye-i hâriçte ve zâhirde mahsûs değildir. Belki zihinde mütehayyil mevcûd bir ma’nâdır. Bu ma’nâyla vücûd, mükevvinâtından mezâhir-i hâriçte mevcûd olan Hakk’a itlâk olunmaz. Vücûd-i zâtîsi bundan âlî ve münezzehdir.

بل عينيا بذلك الوجود الحقيقية المتصفة بهذه الصفات اعني وجودها بذاتها و وجود سائر الموجودات بها و انتفاء غيرها
في الخارج [Belki bizler bu vücûd ile vücûdu zatından olan, bütün mevcûdâtın vücûdu onunla olan ve hariçte O’nun vücûdu dışındakilerin vücûdunun olmadığı, yani bunlarla sıfatlanmış olan hakîkî vücûdu kastediyoruz.] Belki bu vücûdla biz meâş-ı muvahhidînin murâd ve maksûdu zikr-i âfî üç sıfât ile muttasıf olan hakîkat-i zâtiyyedir. Ol sıfatlarla murâdım; ol vücûdun hakîkati, kendi zâtıyadır. Ve sâir mevcûdâtın vücûdu, ol hakîkat-ı zâtiyyenin [5a] vücûduyla kâimdir. Ve ol hakîkat-

²²⁴ “Eşyanın hakîkati, onunla kaim olan şeydir. O da O’dur.”

²²⁵ Derkenâr.

ı zâtiyyenin gayrının hâriçte vücûdunun intifa' ve adem-i sübûtudur. Zihinde hakikat-i vücûdiyyeye taadüd tasavvur olunduğu vakit, berâhîn-i tevhîdle def' olur. Ama hariçte ol hakikat-i vücûdiyye asla müteaddid olmaz. Zîrâ taaddüd etse ol hakikatle kâim olan sûr-i mevcûdâtın gayrıyla ol hakikate efrâdı temeyyüz eder idi. Ve eğer ol hakikatin efrâdı, onunla kâim olan sûr-i mevcûdâtın gayrıyla temeyyüz etse, bir had ile mahdûd olurdu. Eğer mahdûd olsa, bir fâilin taht-ı hükmüne dâhil olduğundan cümlesi hâdis olurdu. Hâlbuki ol hakikat-i zâtiyyeden gayrı fâil yoktur. Ve lizâ (mürşid-i kâmil evvelâ sâlike tevhîd-i ef'âli telkin edip ba'dehü tevhîd-i sıfâta ve zâta)²²⁶ urûc ettirir. لا موصوف و لا موجود الا الله²²⁷ olduğunu tefhîm edip müşâhede ettirir.

Pes, mahdûdiyyeti müstehil olduğundan hâdis olması dahî müstehildir. Sûr-i mevcûdât, adem-i vücûdlarından efrâdını temeyyüze salâhiyyeti yoktur. Zîrâ onların vücûdu hakikat-i zâtiyye iledir. Kendiliğinden ma'dümdür. Pes, hakikat-i vücûdiyye mutlakadır. Hattâ saffet ıtlâkı kayddan dahî mutlakadır. İtlâk-ı hakîkî ile mutlaka oldukça bilâ-ımkânî't-taaddüd, vahdet ol hakikat içindir.

و ان ذلك الوجود من حيث الكنه لا ينكشف لاحد و لا يدركه العقل و لا الوهم و لا الحواس و لا يتأتى في القياس لان كلهن محدثات و المحدث لا يدرك بالكنه الا المحدث تعالى ذاته و صفاته عن الحدوث علوا كبيرا [Ve bu vücûd künhü itibariyle kimseye inkişaf etmez. Akıl, vehim ve duyular O'nu idrak edemez. Bu konuda kıyasa da yer yoktur. Bunların tümü sonradan var edilmiştir. Yarattıklar O'nun künhünü idrâk edemezler. Yarattıkları ancak yaratılmışı idrak edebilir. O'nun yüce olan zâtı ve sıfatları hudûstan münezzehtir.] Ve tahkîk; ol vücûd-i mahz-ı zâtî künh-i cevher-i [5b] hakikat ve gâyet-i nihâyet ve gayb-ı hüviyet ve ıtlâk-ı hakîk haysiyetinden asla taayyünât-ı mevcûdeden bir ahade ve mutlaka bir ferde delâil-i ilmiyye veya mezâhire zuhûr-i haysiyetten münkeşif ve zâhir olmaz. Ve akıl ve vehim ile tasavvur olunup idrâk olunmaz. Ve havâss-ı hamse-i zâhir ki sem' u basar u zevk u şemm u lems ile dahî bilinmez. Ve hükm-i kıyâs-ı aklî ile dahî keşif ve idrâk mümkün olmaz. Zîrâ cümle-i mezkûrât, muhdesâtıdır. Ve muhdesât hakikat-ı künhü ile idrâk etmez. İllâ kendi mislî muhdes ya'nî sonradan vücûda gelmiş olan şeyi idrâk eder. Cenâb-ı Azîm-i Kibriyâ Hazretleri'nin zâtı, vücûd-i Hakk'ı ve sıfat-ı bi'l-kemâli hüdûstan münezzehtir ve âlî ve kebîrdir. Ama Cenâb-ı Hakk'a mezâhirde zuhûru haysiyetle ma'rifet mümkündür. Ve her mü'mine vâcibdir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) سبحانك ما عرفناك حق معرفتك يا معروف²²⁸ buyurması künh-i zât-ı Hakk'ı ma'rifettir. Ve her şeyde idrak olunan vücûd, zuhûr-i vücûd-i Hak'tır. Künh-i zât-ı vücûd-i Hak değildir. Ve eşyâ, umûr-i ademiyedendir. Zîrâ şuûnât, vücûd-i Hak'tır.

و من اراد معرفته من هذه الوجه و سعى فيه فقد ضيع وقته [O'nu bu açıdan bilmek isteyen ve bu konuda çaba sarf eden sadece vaktini zayi etmiştir.] Ve dahî her kim vücûd-i zât-ı Hakk'ı bu vecihden ya'nî cemî'-i mevcûdâtta zuhûru haysiyetle olan ma'rifete kanâat etmeyip, künh ü hakikat ile ma'rifetini

²²⁶ Derkenâr.

²²⁷ "Allah'tan başka mevsûf ve mevcûd yoktur."

²²⁸ "Ya Ma'rûf! Sen benzersizsin. Seni asla hakkıyla bilemeyiz." Hadis kaynaklarında böyle bir hadis bulunmamakla birlikte Ahmed Avni Konuk *Mesnevî* şerhinde bu metni hadis olarak kullanmıştır.

murâd edip, ol vechi tahsîle sa'y ü ictihâd eden kimse, taleb-i muhâlde ömrünü ve vaktini zâyî' etmiş olur.

و ان لذلك الوجود مراتب كثيرة الاولى مرتبة اللا تعين و الاطلاق و الذات البحث [Ve bu vücûdun pek çok mertebesi vardır. İlki lâ-taayyün ve itlâk ve zât-ı baht mertebesidir.] Ve tahkîk, ol vücûd-i mahz-ı zâtı için merâtib-i kesîre vardır ki ondan yedisi zikrolundu. Evvelkisi; mertebe-i lâ-taayyün [6a] ve mertebe-i itlâk ve mertebe-i zât-ı bahttır. Ya'nî lâ-taayyün, zât-ı mukaddes üzerine itlâk olunur. Bir mertebedir ki esmâ vü sıfât ü nuût u neseb ü i'tibârât ü ef'âl ü ahkâm ü âsârın hiçbirinin hükmü olmayıp ve mezâhirin hiçbirinde zuhûru olmayıp i'tibârât-ı Hakkiyye vü halkiyye yoktur. Ve mertebe-i itlâk tesmiyesi mukayyed ü izâfîyyetten ihtirâzdır. Ve bu mertebe Hz. Ebû Rezîn el-Ukaylî (r.a.)²²⁹ fahr-i âlem (s.a.v.) Efendimiz hazretlerine sual edip: این کان ربنا قبل ان یخلق الخلق: Kâle Resûlullah (s.a.v.) كان في عماء لا فوقه هواء و لا تحته هواء ²³⁰ Hadîs-i şerifiyle zuhûr olan zulmet-i amâiyyeyi tâlî olan mertebe-i zâtıdır.

لا بمعنى ان قيد الاطلاق و مفهوم سلب التعین ثابتان في تلك المرتبة بل بمعنى ان ذلك الوجود في تلك المرتبة منزه عن [Bunun anlamı itlak kaydının ve lâ-taayyünde taayyünsüzlük mefhumunun bu mertebede sabit olması demek değildir. Aksine bunun manası, bu mertebedeki vücûdun na'tlardan ve sıfatlardan münezzehtir olması, her türlü kayıttan hatta itlak kaydından da berî olmasıdır.] “Mertebe-i itlâk” tesmiyesinde “itlâk” kaydı ve “mertebe-i lâ-taayyün” tesmiyesinde “selb-i taayyün” mefhûmu bu mertebede “sâbitler” ma'nâsına değildir. Belki ol vücûd-i mahz-ı zâtı bu mertebede izâfet-i nuût ve sıfâttan münezzehtir. Zîrâ Hz. Ahadiyye'nin vahdeti onda sıfâtın zuhûrunu kahreder. Zîrâ vasıf, her ne kadar mevsûfa âid ise de kendisinde şâibe-i taaddüd olduğundan Hz. Ahâdiyye ondan münezzehtir. Ve dahî her kayddan hattâ itlâk-ı kayddan dahî mukaddes u mutahhardır. Itlâk-ı hakîkî ile mutlaklıktır. Kayd mukâbelesinde olan “itlâk-ı mecâzî” ile mutlak değildir. Zîrâ kayd mukâbelesinde olan itlâk, itlâk olmakla mukayyedir. Ve kezâlik [6b] lâ-taayyünden murâd; lâ-taayyün-i hakîkîdir. Ondan selb-i taayyün mefhûmu olan değildir. Zîrâ ol taayyün mukâbelesinde olan lâ-taayyün mecâzîdir. Ve ol lâ-taayyün olmakla taayyündür.

و هذه المرتبة تسمى بالمرتبة الاحدية و هي كنه الحق سبحانه و تعالى و ليس فوقها مرتبة اخرى بل كل المراتب تحتها [Bu mertebe “ahadiyyet mertebesi” olarak isimlendirilir. Bu mertebe Hakk'ın kühüdür. Bunun üzerinde başka bir mertebe yoktur. Aksine bütün mertebeler bu mertebenin altındadır.] Ve bu mertebeye “mertebe-i ahadiyyet” tesmiye olunur. Ol Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın zât-ı hakîkat-i kühüdür. Ve bu mertebenin fevkinde bir mertebe-i uhrâ yoktur. Belki cümle-i merâtib bunun tahtındadır.

المرتبة الثانية مرتبة التعین الاول و هي عبارة عن علمه تعالى لذاته و صفاته و لجميع الموجودات على وجه الاجمال [İkinci mertebe, taayyün-i evvel

²²⁹ İsmi ashab-ı suffe ehli arasında geçen bir sahâbi.

²³⁰ “Ebû Rezîn sordu: Rabbimiz Mahlûkâtı yaratmadan önce neredeydi? Resûlullah dedi ki: Altında ve üstünde hava olmayan amâda idi.” Tirmizî, Kitâbü't-tefsîr, 12; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, s. 3921 (hadis no: 15755)

mertebedir. Allahü Teâlâ'nın zâtına, sıfatlarına ve bütün mevcûdâta dair bazısını bazısından ayırmayarak icmâlî ilminden ibarettir. Ve bu mertebe “vahdet” ve “hakikat-i muhammediyye” olarak isimlendirilir.] Merâtib-i seb'a-i vücûdun ikinci mertebesi, “bizâtihâ alâ zâtihâ” tecellisi haysiyetinden rüteb-i Zât'ın evveli olan “taayyün-i evvel” mertebesidir. “Taayyün” bir nesnenin ilimde veya hâriçte ba'zı ahvâl-i evsâfla gayrîden müteayyin ve mütemeyyiz olmasına derler. Ve Hak Teâlâ gerçi taayyün ve lâ-taayyünden fi'l-hakîkâ münezzehtir. Velâkin merâtib i'tibâriyle taayyün-i ilâhînin evveli; “hüviyyet-i zâtiyye” ve âhiri “kelâm”ıdır. Nitekim taayyün-i kevnînin evveli; “rûh-i Muhammedî” ve âhiri “mertebe-i insâniyye”dir.

Pes, taayyün-i evvel Hak Teâlâ'nın alâ vechi'l-icmâl-i kemâlât-ı zâtına ve cemî'-i sıfatına gerek zâtiyye ve gerek nefsiyye-i subûtiyye vü selbiyye vü fi'liyye vü bâtın-ı hakikat cemî'-i mevcûdâta ilminden ibârettir. Ba'zısını ba'zısından imtiyâz etmeksizin ya'nî zâtı sıfâttan ve sıfâtı âsâr u mahlûkâtta [7a] ve mahlûkâtı birbirinden temeyyüz etmeksizin tevehhüm olunmasın ki tahkîk-i mahlûkâtın bu mertebede zât-ı Hak'ta veya sıfâta vücûdu ola yâhud mahlûkâtta Hakk'ın zâtının veya sıfâtının vücûdu ola. Zîrâ bu aklen ve naklen sahîh olmaz. İmdi bu mertebe-i mezkûreye “mertebe-i vahdet-i mutlaka” ve “hakikat-i muhammediyye” tesmiye olunur. Pes, ol taayyün ve zuhûr-i taayyün-i Hak bu mertebe ile olduğu i'tibâr ile “hakikatü'l-hakâyık” tesmiye olunur.

و المرتبة الثالثة مرتبة التعيين الثاني و هي عبارة عن علمه تعالى لذاته و صفاته و لجميع الموجودات على طريق التفصيل و امتياز بعضها عن بعض و هذه المرتبة تسمى بالواحدية و الحقيقية الانسانية [Üçüncü mertebe, taayyün-i sâni mertebesidir. Bu mertebe Hakk'ın zâtını, sıfâtlarını ve bütün yarattıklarını tafsilî ve birbirlerinden ayrılmış olarak bilmesidir. Bu mertebe “vâhidiyyet” ve “hakikat-i insâniyye” mertebesi diye de isimlendirilir.] Merâtib-i seb'a-i vücûdun üçüncü mertebesi bi't-tafsil zuhûru ve vahdet-i ilmiyyede şuûnât-ı zâtiyye olan eşyâ-i ilmiyye-i icmâliyyenin temyîzi haysiyetinden rüteb-i zâtın ikincisi olan “taayyün-i sâni” mertebesidir ki esmâdır. Ol Hüdâ-yi Teâlâ'nın bi-nefsihî kâime olan zâtına ve cemî'-i sıfatına ve cemî'-i hakâyık-ı mevcûdât-ı ilmiyye-i icmâliyyeye alâ tarîki't-tafsil ve ba'zısını ba'zısından imtiyâz ederek ilminden ibârettir. Kemâ kâlellâhu Teâlâ:

و كل شيء فصلنا تفصيلا²³¹ Ve bu mertebeye “mertebe-i vâhidiyyet” ya'nî vahdetinde şâmile olduğu taayyünâtı olan mezâhiriyle mevsûfa zât-ı vâhîde mertebesi tesmiye olunur. Ve esmâ-i zâtiyye ve sıfât-ı İlâhiyyeye istihkâk-ı aslî ve emr-i küllî ile müstehak olan hakikat-i insâniyye dahî tesmiye olunur. Ve hakikat-i [7b] insâniyye ile müsemma olan Hz. İlmiyye sûret-i halkla (Hak'la)²³² zuhûr-i Hak (halk)²³³ Hazreti'dir.

²³¹ “... işte biz herşeyi açıkça anlattık.” (İsrâ 17/12)

²³² Müstensih başka bir nüshada halk kelimesinin yerine Hak kelimesi olduğunu bu kelimenin altına “nüsha” yazarak ifade etmiştir. Nitekim Hüdâi Efendi Kütüphanesinde bulunan nüshada bu şekilde yazılmıştır.

²³³ Müstensih başka bir nüshada hak kelimesinin yerine halk kelimesi olduğunu bu kelimenin altına “nüsha” yazarak ifade etmiştir. Hüdâi Efendi Kütüphanesinde bulunan nüshada bu şekilde yazılmıştır.

فهذه ثلاث مراتب كلها قديمت و التقديم و تأخير عقلى لا زمانى [Bu üç mertebenin hepsi de kadimdir. Burada takdim ve te'hîr aklı olup zaman itibariyle öncelik ve sonralık değildir.] Ahadiyyet ve vahdet ve vâhidiyyet ile müsemmâ olan bu üç mertebelerin cümlesi kadîm ve ezeliîlerdir. Ve takdim ve te'hîr i'tibâr-i aklıdır. Zamânî değildir. Zîrâ Allâhu Teâlâ Hazretleri الان على ما عليه كان²³⁴dır. Haysü lâ-zamân ve lâ-mekân Teâlâ ve Tekaddes.

و المرتبة الرابعة مرتبة الارواح و هى عبارة عن الاشياء الكونية المجردة البسيطة التى ظهرت على ذواتها و على امثالها [Dördüncü mertebe, ruhlar mertebesidir. Bu da zâtları ve misalleri üzerine zuhûr eden basit mücerred kevnî eşyalardan ibarettir.] Merâtib-i seb'a-i vücûdun dördüncü mertebesi “mertebe-i ervâh”tır. Ol taallukât-ı tabîyyeden ve avâriz-i cismâniyyeden hâlî ve sâfi mücerrede-i basît olan eşyâ-yı kevnîyyeden ibârettir ki zât-ı mukaddese eşyâ-yı mezkûrenin zevât ve emsâli üzere zâhir ve münkeşif olmuştur. Âlem-i ervâh-ı âliye-i melekiyye ve ervâh-ı mücerrede-i beşeriyye ol zât-ı vücûdiyyenin merâtib-i imkâniyyeye اول ما خلق الله روجي²³⁵ Hadîs-i şerîfince tecelliyâtının evveli olup taht-ı hıyta-i kün emrinde dâhile ve bilâ vâsita meşîyyet-i Hak'la emr-i ilâhîden sâdırıdır ki ويسئلونك و يسئلونك²³⁶ Kavl-i Hazret-i rabbü'l-erbâb şâhid-i âdildir. عن الروح قل الروح امر ربي

و المرتبة الخامسة مرتبة عالم المثال و هى عبارة عن الاشياء الكونية المركبة اللطيفة الى لا تقبل التجزى و التبعض و الالتيام [Beşinci mertebe, âlem-i misâl mertebesidir. Misâl âlemi, mürekkebe ve latîf kevnî şeylerden ibarettir. Bunlar bölünme, parçalanma, ayrışma, birleşme kabul etmeyen şeylerdir.] Merâtib-i seb'a-yı vücûdun beşinci mertebesi, sûr-i cemî'-i hakâyık-ı İlâhiyye ile zuhûru haysiyetinden zâtın tecelliyâtının sânisî olan “mertebe-i âlem-i misâl”dir. Ol [8a] eczâ-yı hayâliyyeden mürekkebe-i latîfe eşyâ-yı kevnîyyeden ibârettir ki “tecezzî” ya'nî cüzlere taksîm ve “teb'îz” ya'nî bölük bölük olmayı kabul etmez. Ve “hark ve iltiyâm” ya'nî “iftirâk ve ictimâ” ya'nî “açılmak ve toplanmak” kabul etmez. Ve âlem-i misâl, arz-ı hakikat ile mükennâ mukaddem dimağda olan kuvvet-i rûhâniyyeden hâsıladır. Ona “âlem-i hayâl-i mutlak” dahî derler. Mutlak kaydı, nevmle ve insilâhla mukayyed olan hayâl ü misâlden ihtirâzdır. Ve bu âleme “mertebe-i levhiyye-yi nefsiyye” dahî derler. Zîrâ mertebe-i ervâhtan sonra taayyün bulmuştur. Vech-i taayyün budur ki “mertebe-i ervâh-ı basîta” ve “mertebe-i ecsâm-ı mürekkebe”dir. Basit harf ile mürekkebe-i mahz beyninde münâsebet olmayıp ehadehümâdan ifâza vü âherden istifâza müşekkil olduğundan Allâhu Teâlâ mâ-beynlerinde âlem-i misâli halketti ki iki tarafa dahî münâsebeti vardır. Ya'nî mahsûs mikdârı olmakta cevher-i cismâniyye ve nûrânî olmakta cevher-i rûhâniyye şibîhtir. Pes âlem-i ervâhtan bir meânî-i ma'küle tevârüd ile ibtidâ âlem-i misâle mürûr edip (tecevhür eder ondan)²³⁷ tekâsûf edip sûret-i hisse nüzûl eder.

²³⁴ “Şimdi daha önce olduğu hal üzeredir.”

²³⁵ “Allah önce ruhumu yarattı.” Bu haliyle kaynaklarda tespit edemediğimiz ancak **Keşfu'l-Hafâ**'da “Allah önce nurumu yarattı.” şeklinde bulunan hadisin Aclûnî mevzu olduğunu söylemiştir. Detaylı bilgi için bkz. İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ**, 1:303, Dimeşk, 2001. Ayrıca Abdülkâdir Geylânî bu rivayeti “Allah önce ruhumu yarattı, Allah önce nurumu yarattı, Allah önce kalemi yarattı, Allah önce aklı yarattı.” şeklinde aktarmıştır. Bknz. Abdülkâdir Geylânî, **Sırrü'l-Esrar Ötelerden Haber**, çev. Abdülkâdir Akçiçek, Rahmet Yayınları, İstanbul 1964, s.12.

²³⁶ “Sana ruh hakkında soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir...” (İsrâ 17/85)

²³⁷ Derkenâr.

و مرتبة السادسة مرتبة عالم الاجسام و هي عبارة عن الاشياء الكونية المركبة الكثيفة التي تقبل التجزى و التبعض

[Altıncı mertebe, âlem-i ecsâm (cisimler âlemi) mertebesidir. Bu mertebe bölünme ve parçalanma kabul eden kesîf mürekkebe kevnî şeylerden ibârettir.] Merâtib-i seb'a-yı vücûdun altıncı mertebesi, zât-ı İlâhiyyenin tekvîni ve mezâhirde zuhûru cihetinden âlem-i mahsûsa zâtın (sâlis-i tecellîsi)²³⁸ olan mertebe-i âlem-i (ecsâm-ı kesifedir. Ona “âlem-i)²³⁹ mülk” ve “âlem-i şehâdet” dahî derler. Ol tecezzî ve teb'iz kabul [8b] eden, mürekkebe-i kesife olan eşyâ-yı kevnîyeden ibârettir. Ma'lûm ola ki âlem lügatte; ما يعلم به الشيء²⁴⁰ ma'nâsındır. Mevcûdât ki mâ-sivâ-yı İlâhiyyedir. İtlâk-ı mevcûdî olan zât-ı ecel ü a'lâyı bilmeye delâlette vesîle olduğuna mebnîdir. Bu dahî hafî olmaya ki işbu mertebe-i ecsâm-ı kesîfe, zâtın âhir-i tecelliyâtıdır. Bundan sonra tenezzül olunur. Âlem yoktur. Belki ric'at vardır ki meâşir-i muvahhidîn indinde ona “mi'râc” derler. Nitekim zikr-i âtî mertebe-i sâbia onu beyân eder.

و المرتبة السابعة المرتبة الجامعة لجميع المراتب المذكورة الجسمانية و النورانية و الوحدة و الواحدية و هي التجلى

[Yedinci mertebe, zikredilen cismânî ve nûrânî tüm mertebeleri kapsayan, vahdet ve vahidiyyet mertebelerini de kapsayan mertebedir. Bu son tecellîdir ve bu tecellî, insandır.] Merâtib-i seb'a-yı vücûdun yedinci mertebesi, cemî'-i merâtib-i mezkûreyi câmia bir mertebedir ki latîfe ve kesîfe, âlem-i misâl ve âlem-i ecsâm olan cismâniyyeyi ve mertebe-i ervâh-ı mücerrede olan nûrâniyyeyi ve mertebe-i hakikat-i Muhammediyye olan vahdeti ve mertebe-i hakikat-i insâniyye olan vâhidiyyeti câmia bir mertebedir. Ve ol tecellî-i (ahîrdir. Ya'nî zât-ı İlâhiyyette âher)²⁴¹ zuhurudur ki ol insândır.

فهذه سبع مراتب الاولى منها هي مرتبة اللا ظهور و الستة الباقية منها هي مراتب الظهور الكلية

[İşte bunlar yedi mertebedir. Bunların ilki lâ-zuhûr mertebesidir. Bunun dışındaki altı mertebe ise küllî zuhûr mertebeleridir.] İşbu zikrolunan vücûd-i zât-i İlâhiyye için yedi merâtibdir. Evvelkisi; mertebe-i lâ-zuhûrdur ki gayb-ı mutlak-ı vâhidiyyedir. Ve merâtib-i seb'a-yı mezkûrdan bâkiyye altı mertebe, merâtib-i zuhûr-i külliyyedir. Evvelâ iki mertebe ki vahdet ve vâhidiyyet, hakikat-i Muhammediyye ve hakikat-i insâniyye ile zâhir olurlar. Ve sâniyen dört [9a] mertebe bi-nefsihâ zâhir olurlar.

و الاخيرة منها اعنى الانسان اذا عرج و ظهرت فيه جميع المراتب المذكورة مع انلساطها يقال له الانسان الكامل

[Son mertebe yani insân mertebesini kastediyorum. İnsan miracını tamamlayıp zikredilen bütün mertebeler kendisinde zuhûr ettiğinde ve açıldığında, o kimseye “insân-ı kâmil” denir.] Merâtib-i zuhûr olan merâtib-i sittenin âhirine mürâdim, insândır. Eğer urûc edip zikrolunan cemî'-i merâtib-i vücûdiyye-i külliyye-i cüz'iyâtında inbisât ve ittisâiyle beraber zâhir oldukta ol kimseye insân-ı kâmil denilir. İlm-i şerîfe ma'lûm ola ki mi'râc-ı rûhânî sülûk-i hakikat üzere mürşid-i kâminden ahz-ı telkînle zikr-i dâimî-i vücûd-i zarûrî tahsil eyledikten sonra tevhîd-i ef'âl ve tevhîd-i sıfât ve tevhîd-

²³⁸ Derkenâr.

²³⁹ Derkenâr.

²⁴⁰ “(Herhangi bir) şeyin kendisiyle bilindiği (şey)”

²⁴¹ Derkenâr.

242 و ليس وراء الذات مرمى Zîrâ i zât makâmıların kat'la hâsıl olur. Bundan sonra sülûk yoktur. buyurulmuştur. Pes, cezbe ile makâmü'l-cem' ve hazretü'l-cem' ve vâhidiyyet ve kâbe kavseyin olan cem'u'l-cem' makâmına tedellâ ve tenezzül eder. Ba'dehû verâset-i ekmeliyyet-i Muhammediyye ile makâm-ı ev ednâ ve ahadiyyetü'l-cem'e nâil u vâsıl olur. (Ol vakitte insân-ı kâmil olur. Fe'fhem.)²⁴³ اللهم ارزقنا و يسر لنا بحرمة صاحب ذلك المقام نبيك و اهل بيته امين²⁴⁴

İşte insân-ı kâmil, makâmâtı kat' edip bu makâma vâris olandır. Ve eğer makâmâtın ba'zısını kat' edip ve ba'zısını kat' edemez ise ol insân-ı kâmil değildir. Lâkin makâmına göre irşâdı vardır. Ve eğer ehl-i makâm olmayıp, hâl ehli olur ise nâkîstir. Ve eğer hiçbir makâm kat' etmezse ol insân hayvânîdir. [9b] Makâmâtın tafsîli ba'zı âsârımızda bâ-husûs küllisin *Esmâ ve Feyzü'l-ma'nâ*²⁴⁵ nâm kitâbiyye-i celîliyyede mezkûrdur. Tâlib olan ihvân-ı ârifândan dirîğ değildir.

[Urûc ve açılma و العروج و الانبساط على وجه الاكمل كان في نبينا صلى الله عليه و سلم و لهذا كان خاتم النبيين en kâmil tarzda bizim peygamberimizde gerçekleşmiştir. Bundan dolayı nebîlerin sonuncusu olmuştur.] Ve dahî mi'râc-ı mezkûr, umûr-i külliyenin cüz'iyâtı üzere inbisât-ı ekmeliyyet vechi üzere peygamberimiz Hz. Muhammedü'l-Mustafa (s.a.v.) Efendimiz'de (nüsha olur)²⁴⁶ oldu. Bundan ötürü hâtimü'n-nebiyyîn oldu. Pes, cemî'-i enbiyâ kümmel-i evliyâ onun makâmı olan ahadiyyetü'l-cem'e nâil olmadılar. İllâ onun verâsetiyle ondan bir kadem-i müteahhir oldukları hâlde nâil oldular. Hz. Mûsâ (s.a.v.) bi'l-isâle ol makâmı talep eyleyip ارني انظر اليك²⁴⁷ dedikte sen bi'l-isâle nâil olmazsa deyip لن تراني²⁴⁸ buyuruldu. و لا تقربوا مال اليتيم الا بالتي هي احسن²⁴⁹ kerîmesinde bi'l-verâse nâil olmaklığa işâretü'r-rabbiye vardır. Zîrâ muhakkıka-yı izâm hazretîne ez-cümle Hz. Ömer İbnü'l-Fârız²⁵⁰ (k.s.) tefsîri üzere “mâl-i yetîm”den murâd “makâm-ı muhammediyye”dir. Kâle (k.s.) beyt:

251 و لا تقربوا مال اليتيم اشارة لكف يد صدت له اذ تصدت. Ve dahî evliyâdan alâ-vechi'l-ekmeliyye vâris olan hâtimü'l-velâyedir. Makâm-ı nübüvvet-i Muhammediyye, makâm-ı hatm-i nübüvvet ve makâm-ı nübüvvette makâmü'l-ekmeliyyet olduğu gibi makâm-ı hatm-i velâyet dahî mertebe-i insân-ı kâmilde ekmeliyyettir.

و انه اسماء مرتبة الالوهية لا يجوز اطلاقها على مراتب الكون و الخلق وكذا لا يجوز اطلاق اسماء مراتب الكون على مرتبة الالوهية [Ulûhiyyet mertebelerinin isimlerini kevn ve halk mertebeleri için kullanmak caiz olmadığı gibi kevn ve halk mertebelerinin isimleri de ulûhiyyet mertebesi için kullanılamaz.] Ve dahî

242 “Zâtın sonra hedef/amaç yoktur.”

243 Derkenâr.

244 “Allahım! Nebînin bu makamının ve ehl-i beytinin hürmetine bizi rızıklandırdı ve bize kolaylaştırdı. Âmin.”

245 Kendisine ait olduğunu ifade ettiği bu eseri, onun hayatıyla ilgili bilgi veren kaynaklarda tespit edemedik.

246 Derkenâr. Elimizdeki nüshalarda kelime “oldu” şeklindedir.

247 “...Rabbim! Bana (kendini) göster...” (A'râf 7/143)

248 “...beni (dünyada) katiyen göremezsin...” (A'râf 7/143)

249 “Yetim malına, erginlik çağına erişene kadar en iyi şekilde dışında yaklaşmayın...” (En'âm 6/152)

250 Sultânü'l-âşîkin olarak tanınan mutasavvıf, şair. (ö. 632/1235).

251 “Yetimin malına yaklaşmayın” emri işâret eder; Bir ele, isterse uzanmak onu men eder.” Ömer İbnü'l-Fârız, “Kasîde-i Tâiyye”, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi içinde*, s. 243.

meretebe-i ulûhiyyenin alâ-vechi'l-hakîka doksan dokuz esmâsı merâtib-i kevn ve halka itlâkı câiz olmaz. [10a] Her ne kadar mecâzen halîm u şekûr u cemîl ü emsâli itlâk olunur ise de ve kezâlik cism u rûh u emsâli merâtib-i kevnin esmâsı alâ-vechi'l-hakîka meretebe-i ulûhiyyeye itlâk-ı câiz olmaz. Her ne kadar kitâb ve sünnette vârid olan ²⁵² فاینما تولوا فثم وجه الله ve dahî ²⁵³ يد الله فوق ايديهم kerîmeleriyle ve emsâli âyât ve ehâdis ile vech ü yedd ü emsâli itlâkı câiz ise de.

و ان لذلك الوجود كمالين احدهما كمال ذاتي و ثانيهما كمال اسماني [Bu vücûdun iki kemâli vardır. Birisi zâtî kemâl, ikincisi ise esmâî kemâldir.] Ve dahî ol vücûd-i mahz-ı zâtî için iki kemâl-i kadîm i'tibâr olunur. Biri zât-i aliyyeye mensûb kemâldir. Ve diğeri esmâ-i İlâhiyyeye mensûb kemâldir.

اما الكمال الذاتي فهو عبارة عن ظهوره تعالى على نفسه بنفسه في نفسه لنفسه بلا اعتبار الغير و الغيرية [Zâtî kemâl, Hak Teâlâ'nın kendisinde kendisiyle kendi nefsi için zuhûrudur. Burada ne başkası ve ne de başkalık itibarı söz konusudur.] Ammâ vücûd-i Hak kemâl-i zâtîyyesi alâ-nefsihî fi-nefsihî li-nefsihî Allâhu Teâlâ'nın zuhûrundan ibârettir ki ol zuhûrda gayr ü nefsinde gayra nisbet-i i'tibâr olunmayarak ya'nî alâ nefsihî zuhûru halktan gayrı üzere değil demektir. Zîrâ kemâl-i zâtîyyede halk yoktur. Ve dahî bi-nefsihî zuhûru gayrıyla değil demektir. Ve fi- nefsihî zuhûru taayyünât-ı hâriciyyeden gayrısında değil demektir. Ve li-nefsihî zuhûru gayrısının değil demektir.

و الغناء المطلق لازم لهذا الكمال الذاتي و معنى الغناء المطلق مشاهدته في نفسه جميع الشئون [Mutlak müstağnilik, bu zâtî kemâlin şartıdır. Bunun manası, Hakk'ın kendi nefsinde bütün şe'nleri müşâhade etmesidir.] Ve mâ-sivâsından [10b] adem ihtiyâcı müş'ir olan gınâ-yı mutlak kendisinden ezelen ve ebeden münfekk olmaz. Haysiyetle ayn-ı vücûd-i Hak olan işbu kemâl-i zâtî için lâzımdır. Zîrâ Hak Teâlâ bu zuhûrda ²⁵⁴ الله غني عن العالمي kerîmesince cümle-i âlemden ganîdir. Ve dahî gınâ-yı mutlakın ma'nâsı; Hak Teâlâ kendi nefsinde vahdet-i zât-ı aliyyesinde bâtına olan cemî'-i şüûni [müşâhede]²⁵⁵ etmesidir. ²⁵⁶ كل يوم هو في شأن kerîmesi buna delâlet eder ki şüûn, şe'nin cem'idir. Evvel emirdir. Ya'nî Allah Teâlâ ân-gayr-ı münkasımada emrinde zâhirdir. Ve Hakk'ın emri وما امرنا الا واحدة كلمج ve dahî ²⁵⁷ بالبصر kerîmesinde buyurduğudur ki Kur'ân-ı Âzîm'in ba'zısı ba'zısını tefsîr eder. Muktezeyâtühâ

و الاعتبارات الهيئة و الكونيات مع احكامها و لوازمها و مقتضياتها على وجه جملي لاندرج الكل في بطون الذات و واحدته كاتدرج جميع الاعداد في الواحد العددي [(Mutlak müstağnilik manası) tüm sayıların birin içinde olması gibi küllün vahdetin ve zâtın içinde olmasından dolayı ilâhî itibarları, varlıkları ve bunların hükümlerini, levâzımlarını ve ihtiyaçlarını (da müşâhade etmesidir.)] Ve dahî vâhidîyyette zâhire cemî'-i i'tibârât-ı İlâhiyyeyi ve halka mensûba cemî'-i i'tibârât-ı kevnîyyeyi ahkâmı ve levâzımı ve

²⁵² "...nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır..." (Bakara 2/115)

²⁵³ "...Allah'ın eli onların eli üzerindedir..." (Fetih 48/10)

²⁵⁴ "...Allâh âlemlerden müstağnidir." (Âl-i İmrân 3/97)

²⁵⁵ "Müşâhede" kelimesi bu nüshada olmayıp, diğeri nüshalarda mevcuttur. Yazılmadığı takdirde cümlede maksat tam anlaşılmadığı ve anlam bozukluğu olduğu için kelimeyi buraya eklemeyi uygun gördük.

²⁵⁶ "...O, her an yeni bir ilâhî tasarruftadır." (Rahmân 55/29)

²⁵⁷ "Emrimiz ancak bir tek emirdir. Göz kırpması gibidir. (Anında gerçekleşir.)" (Kamer 54/50)

muktezeyâtıyla berâber küllî ve cümelî vech üzere ya'nî alâ-vechi't-tafsîl olmayarak mâ-adâ-yı zât-ı İlâhiyye küllisi i'tibârât-ı mahzâ olarak butûn-i gayb-ı zât-ı İlâhiyyede ve vahdetinde indirâcından ötürü müşâhedesi gınâ-yı mutlakın ma'nâsıdır. Cemî'-i a'dâdın, vâhid-i adîde indirâcı

عن ظهور العالم على وجه التفصيل لاحاجة له في [11a] و انما سميت غنى مطلقا لانه تعالى بهذه المشاهدة مستغنى
حصول المشاهدة الى العالم و ما فيه [Allâhu Teâlâ bu müşâhede ile âlemin tafsîli olarak zuhurundan müstağnî olduğundan “Mutlak Zenginlik” olarak isimlendirilmiştir. Müşâhedenin olması için âleme ve içindekilere ihtiyacı yoktur.] Hemân bu müşâhede-i cem'iyye-i Hakkiyyeye “gınâ-yı mutlak” tesmiye olunmak, Cenâb-ı Hak Teâlâ bu müşâhede sebebiyle âlemin alâ-vechi't-tafsîl zuhûrundan müstağnî olduğu içindir. Hak Teâlâ için bu müşâhede-yi husûlde âleme ve âlemde olan mümkünâta hâceti ve zarûreti yoktur.

لان مشاهدة جميع الموجودات حاصله له تعالى عند اندراج الكل في بطونه و وحدته و هذه المشاهدة تكون شهودا غيبيا
علميا [Çünkü bütün varlıkların müşahadesi, herşey Hakk'ın bâtınlığında ve vahdetinde mündemiç iken Hak için gerçekleşmiştir.] Zirâ cemî'-i mevcûdâtı müşâhede zât-ı İlâhiyyeye taalluku haysiyetinden Hak Teâlâ için hükm-i küllün mertebe-i butûn-i gayb-ı zâtta ve vahdetinde indirâcı i'tibâr olduğunda hâsılâdır. Ve Hakk'ın cemî'-i şüünü ve i'tibârât-ı mezkûreyi kendi nefsinde bu müşâhedesi gayb-ı ilmî olur. Ya'nî vücûdî-i hâzırî ve aynî-i mer'î olmayarak olur. Pes, bu mücmeli tafsîle ve a'yânda izhâra hikmet ba'zısı ba'zısına şâhid olsun içindir. Onunla Cenâb-ı Hak'a fazlı ve adli halkında zâhir olup ehl-i fazlı dâr-ı fazl olan cennete ve ehl-i adli dârü'l-adl olan cehenneme idhâl eder.

كشهود المفصل في المجل و الكثير في الواحد و النخلة مع الاغصان و توابعها في النواة الواحدة [Mufassalın mücmel içinde görünmesi, çoğun birde, hurma ağacının dalları, yaprakları ve tâbileriyle birlikte bir çekirdeğin içinde görünmesi gibidir.] Şey-i mufassal şey-i mücmelde ve şey-i kesîri şey-i vâhidde ve hurma ağacını dallarıyla tevâbi'yle beraber nevât-ı vâhidde müşâhede gibidir. Zirâ mufassal nefsinde ol mücmelde mütemeyyiz değildir. (Kezâlik kesîr-i nefsinde şey-i vâhidde mütemeyyiz değildir. Ve kezâ kendi nefsinde nahle-i nevât-ı vâhidde mütemeyyiz değildir.)²⁵⁸ Hemân ona mütemeyyizâne âlimin ilmi onu âlimedir. Hz. Müellif Şeyh (k.s.) bu misâli bizlere nisbetle tefhîm içindir. [11b] Ammâ Cenâb-ı Hak'a şuhûdu bu vecihle değildir. Belki mufassal tafsîlde müşâhede gibi mütemeyyizdir.

و اما الكمال الاسمائى فهو عبارة عن ظهوره تعالى على نفسه و شهوده ذاته في التعينات الخارجية اعنى العالم و ما
فيه [Hakk'ın esmâi kemâlî ise, Allâhu Teâlâ'nın kendi nefsi üzerinde zuhûru ve hâricî taayyünâtlarda yani âlem ve âlemin içinde olan şeylerde kendi zâtını müşâhade etmesinden ibarettir.] Ammâ esmâ-i İlâhiyyeye mensûb olan kemâl-i Hak Teâlâ'nın nefsi üzerine zuhûr u tecellî ve inkişâfından ve dahî

²⁵⁸ Derkenâr.

zât-ı aliyyesini taayyünât-ı hâriciyyede şuhûdundan ibârettir. Ve taayyünât-ı mezkûre ile mürâdim-i âlem ve âlemde olan mahlûkâtır.

و هذا الشهود يكون شهودا عيانيا عينيا وجوديا كشهود المجمل في المفصل و الواحد في الكثير و النواة في النخلة و
توابعها [Bu müşahade, mücmelin mufassalda, birin çoklukta, hurma ağacı ve tevabilerinde çekirdeğin görünmesi gibi vücûdî gerçek ve apaçık bir müşahadedir.] Ve bu şühûd-i Hakk-ı mezkûr-i ayn ile ıyânı taayyün ile aynî ve vücûdî müşâhede olur. Şey-i mücmeli mufassalda ve şey-i vâhidi şey-i kesîrde ve nevât-ı nahle ve tevâbi'inde müşâhededesi gibi.

و هذا الكمال الاسمانى من حيث التحقق و الظهور موقوف على وجود العالم و ما فيه لان معناه السابق لا يحصل الا
بظهور العالم على وجه التفصيل [İsimplere ait bu kemâl, tahakkuk ve zuhûr açısından âlem ve içindeki şeylerin varlığına bağlıdır. Çünkü bu kemâlin belirtilen manası, ancak âlemin tafsîli zuhûruyla gerçekleşebilir.] Ve bu kemâl-i esmâ-i mezkûr zât-i İlâhiyyeye sübûtî ve tahkîkî ve âlem-i imkânda zuhûrî haysiyetinden vücûd-i âleme ve âlemde olan mahlûkâtın vücûduna mevkûftur. Zîrâ kemâl-i esmâiyenin sâbık ve karîban mezkûr olan ma'nâsı hâsıl olmaz. İllâ âlemin alâ-vechî't-tafsîl zuhûruyla olur. ²⁵⁹ كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف hadîs-i kudsî mûcibince Cenâb-ı Hak, kemâl-i zâtisinde kenz-i mahfî olup hubb-i zâtîsi kendisinin ma'rifetini diledikte kemâl-i esmâsıyla izhâr edip halkı halkeyledi. [12a] Eğer suâl olunur ise ki “Hakk’ın kemâl-i esmâisi vücûd-i âleme mevkûftur” demekle Hakk’ın vücûdu gayrla istikmâl lâzım gelir.” Cevâb; “Zât-ı Hak Teâlâ kendi nefsinde vücûd-i gayrdan kat’-ı nazar-ı kâmilelidir. Ve kemâliyyet-i esmâsı dahî mukayyedâtın vücûdundan mukaddem hâsıladır. Hemân vücûd-i âleme vukûf-i halk üzere kemâliyyet-i esmânın zuhûrudur. Bu dahî esmâ-i İlâhiyyenin gayr ile istikmâlini mûcib değildir.” Fe’fhem.

و ان ذلك الوجود ليس بحل في الموجودات و لا متحد بها لان الحلول و الاتحاد لا بد لهما من وجودين حتى يحل احدهما
في الاخر او يتحد احدهما بالآخر [Ayrıca bu vücûd, mevcûdâta hulûl etmemiş ve onunla birleşmemiştir. Çünkü hulûl ve ittihat için iki vücûd olmalıdır ki biri diğere hulûl etsin veya biri diğeriyle ittihat edebilmiş olsun.] Ve tahkîk, ol vücûd-i mahz-ı zâtî-i Hak, mevcûdât-ı mümkünâttan bir şeyde hulûl etmez. Zîrâ hulûl, maiyyet ve teaddüd iktizâ eder. Ve dahî ol vücûd-i Hak, mevcûdât-ı mezkûre ile müttehid olmaz. Zîrâ ittihâd, imtizâc iktizâ eder. Zîrâ hulûl ve ittihâda iki vücûd-i müstekilden lâbüdd ve lâzımdır ki ehadühümâ âherde hallola. Vücûd-i hâl ve vücûd-i mahall-i semenin lübbünde hallolması gibi, yâhûd ehadühümâ âherle müttehid ola. Ve vücûd-i müttehid ve vücûd-i müttehid bihî; mâ-i hâr, mâ-i bârid ile ihtilâd olunup bir mizâc-ı âherde su olması gibi.

²⁵⁹ İbnü'l-Arabî, **el-Fütûhâtü'l-mekkiyye**, nşr. Emir Abdülkâdir Cezâirî, Mısır, Dârü'l-Kütübü'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, c.2, s.112; **Keşfü'l-Hafâ**, II: 173; el-Gazzi, **el-Ceddü'l-hasis fi beyâni ma leysi bi'l-hadis**, I, 175. Gazzi bu hadisin sufiler arasında meşhur ve itibar edilen bir hadis olduğunu, onunla usullerini temellendirdiklerini ancak İbn Teymiyye, Zerkeşî, İbn Hacer, Suyûtî ve diğelerinin bu hadisi inkâr ettiklerini not etmiştir.

[Vücûd ise وجود واحد لا تعدد له اصلا و انما التعدد في الصفات على ما يشهد به ذوق العارفين و وجدانهم] birdir. Onda hiçbir şekilde çokluk yoktur. Taaddüt âriflerin zevkinin ve vicdanlarının şahitlik ettiği gibi sıfatlardadır.] Pes, vücûd-i Hak, vâhiddir. Gayr yoktur. Verâset-i Muhammediyye ile tarîk-i ehlullahtan makâm-ı ahadiyyetü'l-cem'e vâsıl olan âriflerin zevk ve vicdân ve idrâkları şehâdet ettiği üzere ol vücûd için aslâ teaddüd yoktur. Ve hemân teaddüd sıfâta vâkı'dır.

[12b] [Ubûdiyyet, teklifler, rahat, و ان العبودية و التكليف و الراحة و العذاب و الالام كلها راجعة الى التعينات] azap, elemeler, bütün bunlar taayyünlere râcîdir.] Tahkîk, Hak Teâlâ'nın ef'âline rızâ olan ubûdiyyet ü emir ü nevâhiden olan tekâlîf-i vâidin dünyâ ve âhirette bulduğu rahat ü azâb ü eziyet ü elemeler cümlesi taayünât-ı zâtiyyeye râcî'dir. Ve taayünât-ı cümle-i ahvâl, i'tibârât-ı kevnîyyedendir. Zîrâ zât-ı mukaddes esmâ vü sıfâtıyla taayyünâtı haysiyetinden kevnîde gâh hidâyetle ve gâh idlâl ile mutlaka mutasarrıfadır. Fe-li-hâzâ umûr-i halâik-i esmâ ve sıfât-ı İlâhiyye muktezâsı üzere câriyedir. Ve onların üzerine ahkâm-ı saâdet ü şekâvetle kâdiyyedir.

[Bu vücûd, itlak mertebesi itibariyle و ان ذلك الوجود باعتبار مرتبة الاطلاق منزه عن هذه الاشياء كلها] eşyaların tümünden münezzehtir.] Ve tahkîk, ol vücûd-i mahz-ı zâtî ahadiyyet ve lâ-taayyün ü zât-ı baht olan meretebe-i itlâk i'tibâriyle cemî'-i eşyânın cümlesinden münezzehtir ve mukaddestir. Zîrâ meretebe-i itlâka nisbet, eşyânın vücûdu yoktur. Ve bu meretebe-i itlâk, i'tibârât-ı kevnîyye olan cemî'-i avâlimin küllîsiyle ittisâftan münezzehtir ü mukaddestir. Ve kezâ, i'tibârât-ı kevnîyye olan avâlimin küllîsi dahî vücûdla muttasıf olmaktan münezzehtir. Pes, avâlimden bir şey mevcûd değildir ki vücûdla muttasıf ola. Ve ol vücûd dahî i'tibârât-ı kevnîyyeden bir şey ile muttasıf ola. (و الله غني عن)²⁶⁰ kerîmesi bu meretebeye işârettir.

[و ان ذلك الوجود محيط بجميع الموجودات كاحادة الملزوم باللوازم والموصوف بالصفات (لا) 261 كاحاطة الظرف] [بالمظروف او الكل بالجزء تعالى عن ذلك علوا كبيرا] [Mevsûfun sıfâtları, melzumun lazımları kuşatması gibi bu vücûd bütün mevcûdâtı kuşatmıştır. Zarfın mazrûfu, küllün cüzü kuşatması gibi değil. Allahü Teâlâ bundan âlîdir.] Ve tahkîk, ol vücûd-i mahz-ı zâtî [13a] min-cemî'i'l-vücûh hiss u akılda "mevcûdât" tesmiye olunan avâlimin küllisini muhîttir. Melzûmun levâzımını ihâtâsı gibi. Vallâhi'l-mislü'l-a'lâ. Mesela gayrısına sûret ve kendisine mâh olan cism-i mürekkeb ki bir kıt'a şem'i dilediğin sûrette tasvîr edersin. Ol sûret şem'e lâzımdır. Ve şem', ol sûrete melzûhtur ve muhîttir. Hâricde şem'den gayrı yoktur. Ve dahî vücûd-i Hakk'ın cemî'-i mevcûdâtı muhît olması, mevsûfun sıfâtı muhît olması gibidir. Meselâ elvân-ı muhtelifle ile mütelevvin olan cisim ki elvân, cisim üzerine keyfiyyât-ı zâidedir. Nefsinde vücûd yoktur. Vücûd cisimdir. Ve cisim ol keyfiyyât-ı ma'dûmeyi muhîttir. Ve vücûd-i Hak, mevcûdâtı muhît olması, zarfın mazrûfu ihâtâsı gibi değildir. Zîrâ iki vücûd-i müstakil iktizâ eder ki ol hulûldur. Vücûd-i zarf ve vücûd-i mazrûf meselâ ananın içinde olan şeyi ihâtâsı gibi ve dahî küllün cüz'i ihâtâsı gibi değildir ki ol dahî iki vücûd-i müstakil iktizâ

²⁶⁰ "...Allâh âlemlerden müstağnidir." (Âl-i İmrân 3/97)

²⁶¹ Olumsuzluk bildiren "Lâ" edatı bu nüshada olmayıp diğer iki nüshada bulunmaktadır. Yazılmadığı takdirde anlam farklılaştığından buraya eklemeyi uygun gördük.

eder ki ol ittihâddır. Pes, Hak Teâlâ'nın vücûdu bu zikrolunanlardan münezze ve âlî vü kebîrdir. Ve ihâta bir nesne ne künh ü nihâyeti bilmekte dakîka fevt eylemeyip vücûh ile bilmektir. Ve mevcûdâtın küllisini Allah Teâlâ'nın ihâtası mevcûdâtın sûriyle tecellisinden ibârettir. Pes, Hak Teâlâ mevcûdâtın küllisini zâten ve hayâten ve ilmen ve kudreten muhîttir.

و ان ذلك الوجود كما انه باعتبار محض اطلاقه سار في جميع ذوات الموجودات [Bu vücûd, mutlaklığı itibarıyla bütün mevcûdların zâtına sirayet eder.] Ve tahkîk, ol vücûd-i mahz-ı zâtî-i Hak, cemî'-i kuyûddan hattâ itlâk kaydından dahî itlâk-ı mahz i'tibâr olduğu gibi zevât-ı mevcûdât-ı mümkünenin **[13b]** cemî'inde sârî ya'nî hükmü zâhirdir. Ve Hakk'ın ihâtasından murâd bu sirayettir ki semâvât ve arzda onda bir zerre kaybolmaz. Ve her şey ki kaybolur ademe lâhik olur. Bu bahs *Virdü's-settâr*²⁶² şerhimizde dahî mezkûrdur.

بحيث ان يكون ذلك الوجود في تلك الذوات عين تلك الذوات كما كانت تلك الذوات قبل الظهور في ذلك الوجود عين ذلك الوجود [Bu vücûd, bu zâtlar zuhûr etmeden önce kendisinde kendisinin aynı oldukları gibi, bu zâtlar da bu zâtların aynıdır.] Ol vücûd-i sârî i'tibâr ve takdîr eylediği zevât-ı mevcûdâtta ol zevât-ı mevcûdâtın aynı olmak haysiyetiyle. Nitekim ol zevât-ı mevcûdât-ı kevniyye kable'z-zuhûr ol vücûd-i mezkûrda ol vücûd-i mezkûrun aynı olduğu gibi. Zîrâ zevât-ı mevcûdât, vücûd-i Hakk'a a'yân-ı ademiyyedir. Murâd eylediği a'yânla muayyen ve mekâdir ile mukadder eyledi. Ve ma'dûmât-ı mukaddere vücûd-i Hak olduğundan tagayyür etmez.

كذلك الصفات الكاملة لذلك الوجود باعتبار كليتها و اطلاقها سارية في جميع صفات الموجودات [Aynı şekilde bu vücûda ait kâmil sıfatlar da küllîlikleri ve mutlaklıkları itibarıyla mevcûdların bütün sıfatlarına sirâyet etmiştir.] Kezâlik, ol vücûd-i mahz-ı zâtın, cemî'-i sıfât-ı kâmileleri dahî husûs-i cüz'ıyyât-ı sıfât-ı mahlûkâta nisbeten umûr-i külliyyeden olduğu ve envâ'-ı takayyüdât-ı kevniyyeden bir şey ile mukayyed olmaktan itlâkı i'tibâriyle sıfât-ı vücûd-i mezkûr, cemî'-i sıfât-ı mevcûdâtta sâriyyedir.

بحيث تكون تلك الصفات الكاملة في ضمن صفات الموجودات عين صفات الموجودات كما كانت صفات الموجودات قبل الظهور في تلك الصفات الكاملة عين تلك الصفات الكاملة [Öyle ki bu kâmil sıfâtlar mevcûdların sıfatlarının zımınında onların sıfatlarının aynı olurlar. Mevcutların sıfatları da zuhur etmeden önce, bu ilahî sıfatların içinde bu ilahî kâmil sıfatların aynı idiler.] Ol sıfât-ı İlâhiyye-i kâmile, vücûddan hâlî mücerred i'tibâr-ı mahz olan mevcûdâtın **[14a]** sıfâtı zımınında ol sıfât-ı mevcûdâtın aynı olmak haysiyetiyledir. Nitekim sıfât-ı mevcûdât, vücûd-i Hakk-ı mezkûr ile zuhûrundan mukaddem, sıfât-ı İlâhiyye-i kâmilede ol sıfât-ı İlâhiyye-i kâmilenin aynı olduğu gibi. Zîrâ sıfât-ı mevcûdât, sıfât-ı İlâhiyye-i kâmilede umûr-i i'tibâriyye-i ademiyyedir. Vücûdu müstehildir. Hemân vücûd-i mevcûdât i'tibâriyye-i ademiyye ile zâhir olandır. Ve sıfât, kezâlik sıfât-ı i'tibâriyye-i ademiyye ile zâhire

²⁶² Yahyâ eş-Şirvânî'nin eseridir. Harîrîzâde bu virde Türkçe bir şerh yazmıştır.

olandır ki âriflerin zevki, hakikat-i Hakk'ı mübeyyenden kâşiftir. Bu zevk ü şühûd, makâmât-ı fenâ ve bekâya urûc ve nüzûl ile mürşid-i kâmilin telkîn ü teslikinden hâsıl olur. ²⁶³ من ذاق عرف

وان العالم بجميع اجزائه اعراض والمعروض هو الوجود [Âlem, bütün cüzleriyle birlikte a'râzlardır; ma'rûz ise Vücûd'dur.] Ve tahkîk, âlem ya'nî mahlûkâtın cümlesi cemî'-i eczâ-i zâhire ve bâtına rûhiyye vü misâliyye vü cismâniyyesiyle ihdâs-ı fâniyye, gayrısıyla kaime-i zâile-i a'râzdır. A'râz, arzın cemî'idir. İki zaman yâhûd asla bâkî olmayan şeydir. Belki vücûdun ona nisbeti zamânî vücûdun ondan selb olduğu vakte mukarrendir. Ve onun bi-nefsihî kıyâmı yoktur. Belki kendi nefsinde vücûdu gayrısında vücûdîdir. Emri bu a'râzı ya'nî cemî'-i âlemi eczâsıyla ma'rûz u kayyûm u mukavvim vücûd-i Hak, kadîm-i mezkûrdur.

وان للعالم ثلاثة مواطن احدها التعيين الاول و يسمى فيه شئونا و ثانيها التعيين الثاني و يسمى فيه اعيانا ثابتة و ثالثها فى الخارج و يسمى فيه اعيانا خارجية [Âlemin üç mertebesi vardır. İlki taayyün-i evveldir ve şuun (şe'nler) olarak isimlendirilir. Ve ikincisi taayyün-i sânidir ve a'yân-ı sâbite diye isimlendirilir. Ve üçüncüsü hâriçteki taayyündür ve âlem bunda a'yân-ı hârici diye isimlendirilir.] Ve tahkîk, âlem için üç mevâtın u muhallât vardır. Ya'nî cemî'-i mahlûkât için bu vücûd-i Hak i'tibâriyle üç i'tibâr vardır. Birisi vahdet ile müsemmâ mukaddem-i mezkûr olan "taayyün-i evvel"dir. Âleme bu mevtinde "şuûnât-ı zâtiyye" tesmiye olunur. [14b] Sâlisi, emr-i künden nâşiye vücûd-i hâric-i mümkünde zâhire olandır. Âlem bu mevtinde vücûd-i ilmî-i zâtiyyeden emr-i kün vâsıtasıyla âlem-i halkta vücûd-i aynîye hurûcu sebebiyle "a'yân-ı mümkine-i hâriciyye" tesmiye olunur.

وان الاعيان الثابتة ما شمت رائحة الوجود و انما الظاهر احكامها و اثارها [A'yân-ı sâbite vücûd kokusunu koklamadı. Zâhir olan bunların hükümleri ve eserleridir.] Ve tahkîk, âlemin mevtin-i sânisinde zikrolunan hakâyık-ı mümkünât-ı kevnîyye olan a'yân-ı sâbite aslâ râyiha-i vücûdu hissedip koklamadı. Aslâ koklamaklığı dahî mümkün değildir. Zîrâ hakikatte lâ-mevcûd illallâhtır. Vücûd, vâcibü'l-vücûdudur. Ademîn meyânında olan vücûd-i imkânîye, erbâb-ı hakikat mevcûd i'tibâr etmezler. Ol ecilden ²⁶⁴ الاعيان ما شمت رائحة الوجود denmiştir. Bu bahis, *Küll-i Semen-i Esmâ* veya *Semen-i Müsemma*²⁶⁵ nâm-eserimizde mufassaldır. Ve hemân el-ân zâhir olan ol a'yân-ı sabitenin ahkâmıdır ki ba'zısı ba'zısından onunla temeyyüz olunur ve zâhirde olan a'yân-ı mezkûreden müteessire âsârdır.

وان المدرك اولاً فى كل شئ هو الوجود و بواسطته يدرك ذلك الشئ كالنور مثلاً بالنسبة الى سائر الالوان و الاشكال و لاجل دوام الظهور و شدته لا يعلم هذا الادراك الا الخواص [Herşeyde idrâk edilen öncelikle vücûddur. Onun vasıtasıyla o şey idrâk edilir. Buna örnek olarak, bütün diğer renk ve şekillere nispetle nûr verilebilir. Zuhûrun sürekliliği ve şiddetinden dolayı bu idrâke havas (seçkinler) varabilir.] Ve tahkîk, âlemden her şeyde evvelâ havâsla idrâk matlûb olan esmâ vü sıfât haysiyetinden ol vücûd-i mahz-ı zâtiyyedir.

²⁶³ "Tadan bilir."

²⁶⁴ "A'yân, vücûd kokusunu koklamadı."

²⁶⁵ Harîrîzâde'nin günümüzde bu isimle bilinen bir eserini tespit edemedik.

Zîrâ eşyânın küllisinde vücûd-i Hakk'a nisbeti, nisbet-i hakîkiyyedir. Ve ol vücûd-i Hakk'ı idrâk vâsıtasıyla [15a] ol şey-i matlûb idrâk olunur ki müessirden esere istidlâldir. Erbâb-ı hakikat hâfîdir. Ammâ ehl-i nazar, eserden müessire istidlâl eder. ²⁶⁶ اتقوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَانَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ وَيَنْطِقُ بِتَوْفِيقِ اللَّهِ hadîs-i şerîfi erbâb-ı tarîkat hakkında vârid olmuştur ki onlar nûr-i Hüdâ ile nazar ederler. Evvelâ vücûd-i Hakk'ı müşâhede edip ba'dehû eşyâyı müşâhede ederler. ²⁶⁷ مَا رَأَيْتَ شَيْئًا إِلَّا وَرَأَيْتَ اللَّهَ قَبْلَهُ kelâm-ı Hz. Sıddîk (r.a.) buna şâhiddir. Pes, mü'min; i'tikâdından nûr-i Hüdâ ile nazar edendir. Ve gâfil; i'tikâdında bi-nefsihî nazar edendir. Ve nefsü'l-emrde ikisi dahî nûrullah ile nazar eder. Lâkin mü'min hâdî ve gâfil dâldir. Meselâ; sâir elvân ve eşkâl-i muhtelifeyi idrâk nisbetiyle nûr gibi. Zîrâ evvelâ sâir elvân ve eşkâlî, nûr keşfeder. Sâniyen, onunla basar keşfeder. Eğer evvelâ nûr keşfetmese basar keşfetmeye muktedir olmaz. Pes; keşf-i nûr, keşf-i basara şarttır. Eğer şart bulunmaz ise meşrût dahî bulunmaz. Lâkin ol vücûdun her taayyün ile müteayyin-i zuhûru devâm-ı ebediyyeti ve kuvvet ve şiddet-i zuhûru eclinden bu idrâki herkes bilemez. İllâ ibâdullâh-ı muhlisînden havâss bilir. Havâss diye makâmât-ı tevhîd-i selâseyi ya'nî tevhîd-i ef'âl ü tevhîd-i sıfât ü tevhîd-i zâtı kat'eden kimseye derler.

و ان القرب قربان قرب النوافل و قرب الفرائض [Kurbîyyet (yakınlık) iki türdür: kurb-i nevâfil ve kurb-i ferâiz.] Ve tahkîk, abdim Hak Teâlâ'ya kurbu iki kısımdır. Biri, “kurb-i nevâfil”dir ki makâm-ı hazretü'l-cem'dir. Bunun sâhibine “zi'l-ayn” derler. Ve biri, “kurb-i ferâiz”dir ki makâmü'l-cem'dir. Bunun sâhibine “zi'l-akl” derler. İkisine bile “makâm-ı cem'u'l-cem” derler ki onun [15b] sâhibi “zü'l-ayn ve'l-akl”dır. Şeyh-i Ekber (kuddüse sırrahü'l-athar) onları bir kıt'a-ı zîbâde beyân edip buyurur.

Kıtâ:²⁶⁸

ففي الخلق عين الحق ان كنت ذا عين
و في الحق عين الخلق ان كنت ذا عقل
و ان كنت ذا عقل و عين فما ترى
سوى عين شئ واحد فيه بالشكل

اما قرب النوافل فهو زوال صفات البشرية و ظهور صفاته عليه بان يحيى و يميت باذنه تعالى و يبصر من جميع
جسده لامن الاذن و العين فقط [Kurb-i nevâfil, beşerî sıfâtların ortadan kalkması ve Allah Teâlâ'nın sıfatlarının onun yerine zuhûr etmesidir. Öyleki kul Hakk'ın izniyle diri kalır ve ölür. O sadece kulağı ve gözünü kullanmadan tüm bedeniyle işitir ve görür.] Amma kurb-i nevâfil و ما الحياة الدنيا الا متاع
لا يقدر على شئ مما كسبوا ²⁷⁰ kerîmesince metâ' u gurûr olan hayât-ı dünyeviyye ²⁶⁹ kerîmesince

²⁶⁶ “Mü'minin firasetinden çekinin. Çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar ve Allah'ın yardımıyla konuşur.” Tirmizî, Kitâbü't-tefsîr, 16. (hadis no: 3127)

²⁶⁷ “Öncesinde Allah'ı görmediğim hiçbir şey görmedim.”

²⁶⁸ “Halkın hakikati (ayn) Hak'tadır eğer sende göz varsa, Hakk'ın hakikati (ayn) halktadır eğer aklın varsa. Eğer hem akıl hem göz sahibiyisen onda bi'l-fil tek bir şeyden başka bir şey görmezsin.” İbnü'l-Arabî, **el-Fütûhâtü'l-mekkiyye**, nşr: Cezairî, C.3, bab: 360.

²⁶⁹ “...Dünyâ hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir.” (Âl-i İmrân 3/185)

²⁷⁰ “...Kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler...” (Bakara 2/264)

و الله يعلم و انتم لا تعلمون (meşiyet-i kahriyye) kerîmesince و ما تشاؤون الا ان يشاء الله²⁷¹ kudret-i vehmiyye²⁷² kerîmesince²⁷³ ilm-i zann لهم قلوب لا يفقهون بها و لهم اعين لا يبصرون بها و لهم اذان لا يسمعون بها²⁷⁴ kerîmesince akl u sem' u basar u emsâli vehmiyye olan sıfât-ı abdın zevâli ve abdın üzerine Hak Teâlâ'nın hayât-ı ezeliyye-i ebediyyesi ve kudret-i hakîkiyyesi ve meşiyet-i İlâhiyye-i kâhire vü sem' u basar u kelâm-ı İlâhiyye zuhûrudur ki abdın sıfât-ı vehmiyyesini muzmahil eder. Şöyle ki ol abd, izn-i ilâhî ile ya'nî kendi kudret ü haşyet ü irâde-i vehmiyyesiyle zuhûra kudret ü haşyet ü irâdet-i İlâhiyye ile dilediğini hayât-ı hissiyye ve yâhud hayât-ı ilmiyye ile ihyâ eder. Ve dilediğini mevt-i hissî yâhud mevt-i ma'neviyye ile ihâta eder. Ve ol abd fakat kulak ve göz ile [16a] işitip görmez. Belki umûm-i letâif-i İlâhiyye ile cemî'-i cesedinden işitir ve görür.

و كذا يسمع المسموعات من بعيد و يبصر المبصرات من بعيد و على هذا القياس و هذا معنى فناء الصفات في صفات
الله تعالى و هو ثمرة النوافل [Bunun gibi o, uzaktaki sesleri işitir, uzaktaki şeyleri görür. İşte bu sıfatların Allâh'ın sıfatlarında fânî olmasının manası ve nâfilelerin neticesidir.] Ve bunun gibi ol abd, mesâfe-i baîde ve müddet-i baîde olan mesmûâtı işitir. Ve baîdden mubassırâtı görür ki muktezâ-yı beşeriyet sebebiyle gayrısı istimâ' edemez ve göremez. Ve bâkî sıfât dahî bu kıyâs üzeredir. Ve bu zikrolunan kurb-i nevâfil ile muabber olan sıfât-ı beşeriyeyi, sıfât-ı Hüdâ Teâlâ'ya efnâ etmenin ma'nâsıdır. Ol hâl, semere-i netîce-i nevâfildir. والذي سمع به و بصر الذي يبصر به الحديث ²⁷⁵ bu makâma işârettir. Tafsîli zîrâ gelir.

و اما قرب الفرائض فهو فناء العبد بالكلية عن شعور جميع الموجودات حتى عن نفسه ايضا بحيث لم يبق في نظره الا
وجود الحق سبحانه و تعالى و هذا معنى فناء العبد في الله تعالى و هو ثمرة الفرائض [Kurb-i ferâiz ise kulun bütün mevcûdları hatta kendi nefsinin bile idrak etmekten fânî olmasıdır. Artık kulun gözünde sadece Vücûd-i Hak Sübhânehu ve Teâlâ kalır. Bu, kulun Allah'ta fânî olmasının anlamıdır ve bu, kurb-i ferâizin neticesidir.] Ammâ kurb-i ferâiz abdın zâhîren ve bâtînen bi'l-küllîye cemî'-i mevcûdât-ı mahsûse vü ma'küleyi şuûr u idrâktan fenâ vü izmihlâl ü zevâlidir. Hattâ kendi nefsinin dahî fânî olup, eş'âr u idrâk eylemeye. Şol haysiyetle ki nazar-ı zâhîrî ve nazar-ı bâtînîsinde bir şey kalmaya. İllâ vücûd-i Hak Sübhânehû ve Teâlâ: ان الباطل كان زهوقا ²⁷⁶ كل شيء هالك الا وجهه ²⁷⁷ meâlî zâhîr olur. [16b] Ve bu zikrolunan kurb-i ferâiz ile muabber olan makâm-ı abdla ehlullâh indinde ma'rûf olan fenâ fi'llah mertebesidir. Ve bu makâm, semer-i netîce-i ferâizdir. Zamîr-i münîre hafî olmaya ki makâmât-ı cezbde kurb-i ferâiz kurb-i nevâfilden mukaddemdir ki evvelki cem', ikinci hazretü'l-cem'dir. Lâkin müellif (k.s.) kurb-i nevâfili evvel zikredip kurb-i ferâizi sonra zikrelediği denû ve urûc tarîki üzeredir. Fe'fhem.

²⁷¹ "...Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz." (Tekvîr 81/29)

²⁷² "...Allâh bilir, siz bilmezsiniz." (Bakara 2/216)

²⁷³ Derkenâr.

²⁷⁴ "...kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen..." (A'râf 7/179)

²⁷⁵ "Kulum bana nâfilelerle yaklaşır. Hatta onu sevinceye kadar. Onu sevince benimle görür, benimle işitir..." Buhârî, Kitâbu'r-rikâk, 36; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, s. 6612. (hadis no: 25660)

²⁷⁶ "...O'nun zatından başka her şey yok olacaktır..." (Kasas 28/88)

²⁷⁷ "...Şüphesiz bâtil, yok olmaya mahkûmdur." (İsrâ 17/81)

و ان من القائلين بوحدة الوجود من يعلم ان الحق سبحانه و تعالى حقيقة جميع الموجودات و باطنها علما يقينيا و لكن
لا يشاهد الحق سبحانه و تعالى فى الخلق [Vahdet-i vücûdu benimseyenlerin bazıları Hak Sübhânehu ve Teâlâ'nın tüm mevcûdâtın hakîkati ve bâtını olduğunu, ilme'l-yakîn bilirler. Ancak mahlûkâtta bunu müşâhade edemezler.] Ve tahkîk, vahdet-i vücûda kâil olanlar birkaç kısım üzeredir. Onlardan ba'zısı tahkîk-i Hak Sübhânehu ve Teâlâ cemî'-i mevcûdât-ı kevniyyenin hakîkati ve bâtını olduğunu delil-i aklî ve naklîden vâkıa mutâbık cezm olan ilm-i yakîn ile bilirler. Lâkin Hak Sübhânehu ve Teâlâ'yı halkta müşâhade edemez. Bu mertebe, fark-ı kable'l-cem' ehlinin hâlîdir.

[Bunlardan و منهم من يشاهد الحق فى الخلق شهودا حاليا بالقلب و هذه المرتبة اعلى و اولى من المرتبة الاولى bazıları da hâlî olarak kalpleriyle mahlûkâtta Hakk'ı müşâhade ediyorlar. Bu mertebe diğer mertebelerden daha yüce ve evlâdır.] Ve vahdet-i vücûda kâil olanlardan ba'zısı, vahdet-i vücûd-i vâhid-i Hakk'ı cemî'-i mahlûkâtta kalb u basîretle şühûd-i hâlî olarak müşâhade eder. Ve bu mertebe kurb-i ferâiz ise de şühûd ve muâyene olduğundan evvelki mertebeden a'lâ vü erfa' u evlâ vü ehaktır. Bu mertebe, hazretü'l-cem' ehlinin hâlîdir ki ayn-ı hakke'l-yakîndir.

و منهم من يشاهد الحق فى الخلق و الخلق فى الحق بحيث لا يكون احدهما ماتعا عن الاخر فهذه المرتبة الاخيره [17a] اولى و اعلا من المرتبتين السابقتين و هى مقام الانبياء و الاقطاب بمتابعتهم [Bunlardan bazıları da birbirlerine engel olmaksızın Hakk'ı halkta ve halkı Hak'ta müşâhade ediyorlar. Bu mertebe ise önceki iki mertebeden daha yüce ve evlâdır. Bu makam enbiyanın ve onlara tâbî olan aktâbın makamıdır.] Ve vahdet-i vücûda kâil olanlardan ba'zısı, vücûd-i vâhid-i Hakk'ı halkta ve halkı vücûd-i vâhid-i Hak'ta müşâhade eder. Şol haysiyetle ki ehadehumâ âhiri şühûddan mâni' olmaz. Pes, bu mertebe-i âhire sâbikan zikrolunan iki mertebeden ehakk u evlâ vü erfa' u a'lâdır. Bu mertebe, cem'u'l-cem' ve fark-ı sâni ve fark-ı ba'de'l-cem' ehlinin şühûdudur ki Hak, hakke'l-yakîndir. Ve enbiyâ-i aleyhimü's-selâm ve onlara mütâbiatle vereseşi aktâb ve ashâb-ı devâir-i kübrâ-i şühûdiyye makâmıdır. العلماء ²⁷⁸ و رثة الانبياء hadîs-i şerîfinin ma'nâsı bu makâma nâzırdır. Ehl-i nazarın zanneyledikleri gibi ulemâ-i zâhir değildir. Bundan öte bir makâm dahî vardır ki "ahadiyyetü'l-cem'" derler. Hakîkat, hakke'l-yakîndir. Hz. Fahr-i kâinat (a.e.t.) Efendimiz'e mahsûstur. Vâris-i Muhammedî olan kümmel-i mütâbiatıyla bi'l-verâse nâil olurlar. Ondandır bir kıdem-i müteahhir oldukları halde. Fe-efhem. ترشد ²⁷⁹ اللهم يسر لنا بحرمة نبيك محمد و اهل بيته Ve bir kavm dahî vardır ki onlar Hak'tan gayrıyı müşâhade etmezler. Vahdetle kesretten mahcûbdurlar. Onlar "ashâb-ı makâmü'l-cem'"dir.

و من المحال ان تحصيل المرتبة الوسطى من تلك المراتب الثلاث لمن خالف الشريعة و الطريقة فضلا عن المرتبة
الاخيرة التى هى اعلا مما سواها المرتبتين [Şerîata ve tarîkata muhalefet eden biri için bu üç makamın orta mertebesini dahi tahsil etmek imkansızdır. Kaldı ki ilk iki mertebeden daha üstün olan son mertebeyi asla tahsil edemez.] [17b] Şerîat-i Ahmediyye ve tarîkat-i Muhammediyye'ye akvâl ü ef'âl ü ahvâlinde zâhiren ve bâtınen muhalefet eden kimse bu üç merâtıbden şühûdül-Hak fi'l-halk olan

²⁷⁸ "Âlimler nebîlerin mirasçılardır." Tirmizî, Kitâbü'l-ilm, 19; Ebû Davûd, Kitâbü'l-ilm, 1; İbn Mâce, Fedâilü's-sahâbe, 27.

²⁷⁹ "Allah'ım! Bizi doğru yola ilet ve Nebin Muhammet ve ehli beytinin hürmetine bize kolaylaştır."

mertebe-i vasatiyyeyi tahsil etmecliği aklen ve şer'an müstehilldir. Fazlen mâ-sivâsı olan iki mertebe-i mezkûreden a'lâ ve cem'u'l-cem' olan mertebe-i ahîreyi tahsil etmek hiç mümkün değildir.

[Bütün mevcûdlar vücûd açısından Hak Sübhânehu ve Teâlâ'nın aynısıdır.] Ve tahkîk, vücûd-i vâhid-i Hak'la zâhire olan cemî'-i mevcûdât vücûd-i mutlak haysiyetinden ayn-ı zât ve vücûd-i vâhid-i Hak Sübhânehu ve Teâlâ'dır. Zîrâ mevcûdât ve a'yân-ı mevcûdât ve vücûd-i mutlak vâhidîyyetü'l-cem' ile muabber olan vahdet-i zâtiyye haysiyetinden şûûnât ve i'tibârât-ı İlâhiyye-i zâtiyyedir. Ol haysiyetten gayrının vücûdu yoktur. Vücûd-i gayr mecâzî olup i'tibâr ve izâfet hasebiyle mevcûd ve bi-i'tibârî'l-hakîka ma'dûm ve nâ-bûddur. Mevcûd-i hakîkî, zât-ı Hak olan vechidir. Kemâ kâle'llâhu Teâlâ; كل شىء هالك الا وجهه; ²⁸⁰efnâ-yı zevât ve iskât-ı izâfât hasebiyle bir fehvâ-yı (²⁸¹له الحكم واليه ترجعون) Cemî'-i eşyâ Hakk'a râci'dir. Ve dahî cemî'-i mevcûdât makâdîr ve tasâvîr ile taayyün haysiyetinden vücûd-i vâhid-i Hak Sübhânehu ve Teâlâ'nın gayrıdır. Ve ol gayriyet, i'tibârîyyedir, hakîkiyye değildir. Ammâ ârif tahakkuk eder ki tevehhümât-ı akliyye ve hissiyye ba'de'z-zevâl hakikat-i emr ve nefsü'l-emr haysiyetinden mahsûs ve ma'kûl her şey [18a] vücûd-i vâhid-i Hak Sübhânehu ve Teâlâ'dır. Zîrâ mahsûsât ve ma'kûlâtın küllisi maa'l-havâss ve'l-ukûl hemân taayünât-ı ademiyye ve ma'rûzât ve mukadderât-ı vehmiyyedir. Kemâ kâle'n-nebî (s.a.v.) كان الله ولا شىء معه وهو الان على ما عليه كان ²⁸² ve ²⁸³قل الله ثم نرهم في خوضهم يلعبون kerîmesiyle işâret eyledi.

[Bunun örneği] و مثاله الحباب و الموج و ثلج فان كلهن من حيث الحقيقة عين الماء و من حيث التعين غير الماء su kabarcıkları, dalga ve kardır. Bunların hepsi hakikat açısından suyun aynı, taayyün yönüyle sudan farklıdır.] Vücûd-i mahlûkât ve vücûd-i Hak olduğuna misâli, “habâb” ya'nî su yüzünde olan köpük ve “mevc” ya'nî dalga ve “selc” ya'nî kardır. Zîrâ bunların cümlesi min haysü'l-hakîka mâ'nın aynıdır. Ve taayyün haysiyetinden mâ'nın gayrıdır. Nitekim İmâm Ali (r.a.) Hazretleri bu ma'nâya buyururlar.

Şiir;²⁸⁴

ما الخلق في التمثال الا كتلجة | و انت لها الماء الذي هو نابع
ما الثلج في التحقيق غير المائه | و غير ان في حكم دعتة الشرايع
لكن يذوب الثلج يرفع حكمه | و يوضع حكم الماء و الامر واقع

²⁸⁰ “...O'nun zatından başka her şey yok olacaktır...” (Kasas 28/88)

²⁸¹ “...Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz.” (Kasas 28/88)

²⁸² “Allah vardı ve O'nunla beraber hiçbir şey yoktu. O şimdi de olduğu gibidir.” Metni hadis kaynaklarında bulamadık.

²⁸³ “...Allah (indirdi) de, sonra bırak onları, içine daldıkları bataktaki oynadursunlar.” (En'âm 6/91)

²⁸⁴ “Halk temsilde kar gibidir, sen o karın içindeki su gibisin. Hakikatte kar, sudan başka bir şey değildir.

Kar ile su arasındaki gayriyyet, şerâ'yiin muktezeyât-ı ahkâmına tâbi'dir;

Fakat eriyince karlık hükmü mürtefi' olur, yerine su hükmü vâki' olur.

Sen bahâ (güzellik) ve hüsn-i tecelliyât-ı vâhidîyyesinde ezdâdı hem cem' ettin;

Hem de o ezdâddan teferruk suretiyle neşr-i nûr eyledin.”

Abdülkerim el-Cîlî, **İnsân-ı Kâmil**, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 94.

تجمعت الاضداد في واحد ابيها | و فيه تلاشت فهو عنهن ساطع

و كذا السراب من حيث الحقيقة عين الهواء و من حيث التعين غير الهواء و التراب في الحقيقة هواء ظهر بصورة المياه

[Ve serap hakikati bakımından hava ile aynı, taayyün bakımından ise farklıdır. Serap hakikatte su sûretinde ortaya çıkan havadır.] Ve serâb ya'nî eyyâm-ı hârede çorâk mahallidir. Vasati'n-nehârda su gibi görünen buhâr ve sis ve hava dahî bunun gibidir ki min haysü'l-hakîka havanın aynıdır. Ve taayyün haysiyetinden havanın gayrıdır. Ve fi'l-hakîka serâb, su sûretinde zâhir olan havadır.

اما من القرآن فقولہ عز و جل و لله المشرق و المغرب فاينما تولوا [18b] و الدلائل الدالة على وحدة الوجود كثيرة

فتم وجه الله [Vahdet-i vücûdun delilleri çoktur. Kur'ân'da Allâh Azze ve Celle şöyle buyuruyor: “Doğu da batı da Allâh'ındır. Nereye yönelirseniz Allah'ın vechi oradadır.”]²⁸⁵ Vahdet-i vücûda ya'nî lâ vücûde ille'l-vücûdü'l-vâhidü'l-Hak Teâlâ olduğuna delâlet eder. Delâil ve berâhîn-i kesîre ve lâ-tühsâdır. Ve ammâ Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da olandan biri bu âyet-i kerimedir ki arzın küllîsi Allâhu Teâlâ'nındır. Mâlik-i hakîkî oldur. Mülkü bir mekâna muhtass olup bir mekândan müntefî değildir. Herhangi cihete kalbiniz veya vechiniz ile istikbâl ederseniz, vechullâha ya'nî zâtullâh ki vücûd-i Hak ol cihettedir. Her şey ki ona istikbâl ederseniz hemân ol şey' ol vücûd-i Hakk'ın takdîri ve tasvîridir. Ve vahdet-i vücûda delâlet eden âyet-i kerîmelerden biri dahî budur.

و نحن اقرب اليه من حبل الوريد [...Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız.]²⁸⁶ Bizim insana kurbumuz, sebab-i hayâtî olan şâh damarının kurbundan ziyâdedir. Zîrâ nefsü'l-emirde hayâtî bizimledir. Diğer bir şey sebebiyle değildir. Ba'zı müfessiriyye (rahimehum erhamü'r-râhimîn) buyurdular ki “bizim insâna ilmimiz, şah damarının ona olan kurbundan ziyâdedir. Zîrâ ki insanın eb'âz ve eczâsı ba'zı ba'zına hicâb olur. Ammâ ki bizim ilmimize hiçbir şey' hicâb olmaz.” Ve kâle Teâlâ eyzan:

و نحن اقرب اليه منكم و لكن لا تبصرون [Biz ise ona sizden daha yakınız. Fakat siz göremezsiniz.]²⁸⁷

Biz muhtezârın ya'nî ölümün derecesine gelmiş olan hastanın hâline sizden akrebiz. Lâkin bizim ona kurbumuzu siz idrâk edemezsiniz. Ve kâle Teâlâ eyzan:

ان الذين يبايعونك انما يبايعون الله يد الله فوق ايديهم [Sana bîat edenler ancak Allâh'a bîat etmiş olurlar.

Allâh'ın eli onların ellerinin üzerindedir...]²⁸⁸ Yâ Muhammed! Şunlar ki dîn ve şerâyi'-i ahkâm üzerine sana bîat ettiler. Fî-nefsi'l-emr ve fi'l-hakîka hemân onlar Allâhu Teâlâ'ya bîat etmişlerdir. Zîrâ ki bîatle [19a] asıl maksûd oldur. Bîatle mahdûd olan yedullah ki ol sûret-i ademiyeye-i mefrûza-i mukaddera haysiyetinden yedd-i Resûlullâh (s.a.v.) ve min haysü'l-vücûdü'l-vâhid yedullâhtır. Onların yeddlerinin üzerindedir. Ve kâle Teâlâ eyzan:

²⁸⁵ Bakara 2/115.

²⁸⁶ Kâf 50/16.

²⁸⁷ Vâkı'a 56/85.

²⁸⁸ Fetih 48/10.

هو الاول و الاخر و الظاهر و الباطن و هو بكل شئ عليم [O ilk ve sondur. Zâhir ve bâtıdır. O her şeyi bilendir.]²⁸⁹ Ol Allahü Teâlâ evveldir, herşeyden evvel ibtidâsı yoktur. Cemî'-i mevcûdât üzerine bi'z-zât ve's-sıfât sâbıktır. كان الله و لم يكن معه شيء ve dahî âhirdir. Herşeyin fenâsından sonra intihâsı yoktur. Herşeyi efnâ eder. Kendisi bâkî kalır ve zâhirdir. Herşey üzerine gâlib-i âlîdir ki vücûd-i kesret, delâil-i vâzıhasıdır. Ve hakikat-i zâtî bâtıdır. Hiçbir kimsenin akli onun künhünü idrâk edemez. لا يعرف الله الا الله Ve ol herşeye alîmdir. İndinde zâhir ve hafî müsâvîdir. Ba'zı kümmel buyururlar ki اول نزولا بدا السير i'tibâriyle evveldir. و عروجا ختم السير i'tibâriyle âhirdir. Vücûd-i Hakk'a nazar hasebiyle zâhirdir ve vücûd-i halka nazar hasebiyle bâtıdır. Ve bu zâhir-i Hak, bâtın-ı halktır. Ve bâtın-ı halk, zâhir-i Hak'tır. Zîrâ hüviyyet لا يبغيان dır. Hak Teâlâ'ya nazarla hüviyyet-i İlâhiyyedir. Ve halka nazarla hüviyyet-i kevniiyedir. Ve bu mertebe "kâbe kavseyn" mertebesidir ki makâm-ı cem'u'l-cem'dir. Bunun fevkinde "ev ednâ" mertebesi vardır ki "ahadiyyetü'l-cem" makâmıdır. Ve kâle'llâhu Teâlâ eyzan:

و في انفسكم افلا تبصرون [Kendi nefislerinizde de (birçok alametler vardır.) Hâlâ görmüyor musunuz?]²⁹⁵ Dahî kendinizde Allâhu Teâlâ'nın [19b] vahdet-i vücûduna alâmet ve delâil vardır. Zîrâ âlemde bir şey yoktur illâ insânda onun nazîri vardır ki ol delâlette onun gınâsın verir. Ve maa-zâlik insânda bir nice hey'ât-ı nâfia ve münâzara-i behiyye ve terkibât-ı acîbe ve ef'âl-i garîbeye temekkünde ve sanâi'-i muhtelifeyi istinbâtla ve kemâl-i mütenevvia ve isticmâ'da menfûrdur. Nazar-ı i'tibâr ile nazar etmezmişiz ki sun'undan sâni'a istidlâl edesiz.

ان الله خلق ادم على صورته ²⁹⁶ Hadîs-i şerîfince Cenâb-ı Hak Âdem'i esmâ vü sıfâtı sûreti üzerine halketmişdir ki ümmühât-ı sıfâtı olan olan kudret, irâdet, hayât, ilim, sem', basar, kelâm, tekvîn sıfâtları üzerine halketmiştir. Pes, sâlike lâzımdır ki kendi nefisini mir'ât edip onda iş bu sıfât-ı İlâhiyye-i subûtiyyeyi müşâhede edip Hakk'ın olduğunu isbât eyleye. Teşbîh ve tenzîhi câmi' olarak (Muhammedü'l-meşreb) tevhîd-i sıfât mertebesini tahsîl eder. Ve kâle Teâlâ eyzan:

و اذا سألك عبادي عني فاني قريب [Kullarım beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki) gerçekten ben (onlara çok) yakınım...]²⁹⁷ Yâ Muhammed! Kaçan ibâdım sana benden suâl ederler ise, ben onlara onlardan karîbim. Amellerini bilirim. Ve kavllerini istimâ' ederim. Ve hâllerine muttali' olurum. Zîrâ vücûd-i vâhid-i Hak benim. Onlara kendilerinden zâhirim. Ve onları muhîtim. Lâkin bilmezler. Ve li-hâzâ suâl ederler. Ve kâle Teâlâ eyzan:

²⁸⁹ Hadîd 57/3.

²⁹⁰ Allah vardı ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu.

²⁹¹ "Allah'ın (zâtını) Allah'tan başkası bilemez."

²⁹² "Nüzûlün ilki seyrin başlangıcıdır."

²⁹³ "Urûc da seyrin nihayetidir."

²⁹⁴ "(Fakat) aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar." (Rahmân 55/20)

²⁹⁵ Zâriyât 51/21

²⁹⁶ "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı." Buhârî, el-Edebü'l-müfred, 71.

²⁹⁷ Bakara 2/186

و ما رميت اذ رميت و لكن الله رمى [...]298 Yâ Muhammed! Sen bizim takdîr ve tasvîrimiz olan sûretinle attığın vakit, kendi kuvvet-i vücûdunla atmadın. Zîrâ senin için bizim vücûdumuzdan gayrı vücûd yoktur. Ve bizim kuvvetimizden gayrı kuvvet yoktur. [20a] Velâkin Allâhu Teâlâ kendi vücûd-i vâhidinin kuvvetiyle attı.

kerîmesi şâhid-i adldir. Ve kâle Teâlâ eyzan: وان القوة لله جميعا

و كان الله بكل شيء محيطا [...]300 Ve Allâhu Teâlâ'nın vücûdu ve ilmi ve kudreti herşeyi muhîttir. Arz ve semâda miskâl-i zerre hiçbir şey azbetmez.

[Bu âyet-i kerîmelerden başka Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözleri şöyledir:] Bu zikrolunan âyet-i kerîmelerden mâ-adâ vahdet-i vücûda delâlet eder nice âyet-i kerîmeler vardır. Ammâ Hz. Fahr-i kâinât (a.e.t.) Efendimiz'in vahdet-i vücûda delâlet eder akvâlinde biri işbu hadîs-i şerîftir.

اصدق كلمة قالتها العرب لبيد الا كل شيء ما خل الله باطل [Arapların söylediği en doğru söz, şâir Lebîd'in şu sözüdür: "Allâh'ın dışındaki her şey batıldır."]³⁰¹ Arab'ın en sâdık ve en doğru söylediği kelime câhiliyyette meşhûr şâir Lebîd'in³⁰² işbu kelimesidir. Ma'nâsı âgâh olan Allâhu Teâlâ'nın vücûd-i hakikisinden mâ-adâ mevcûd olan herşey bâtıldır ki adem-i sarftır. Takdîr-i ilâhî ile mukadder ve tasvîr-i Rabbânî ile musavverdir. Vücûdu yoktur. Hemân vücûd-i vâhid-i Hakk'ın vahdet-i vücûdudur. Ve kavlihî (s.a.v.):

ان احدكم اذا اقام الى الصلوة فانما يناجي ربه فان ربه بينه وبين القبلة [Herhangi biriniz namaza kalktığı anda rabbine münâcat eder. Çünkü Rabbi kendisiyle kıblesi arasındadır.]³⁰³ Ve dahî Hz. Resûl (a.s.)'in bu kavli ki tahkîk, sizin biriniz namaza kalksa, onda senâ ve medh üzerine müştemile ve hitâba delâlet eder elfâzî zikretmekle hemân Rab Teâlâ'ya münâcât ve hitâb etmese olur. Zîrâ keyf ve eynden müteâlî olan Rabbi'si kendiyile kıblenin beynindedir. Zîrâ hadîs-i âherde: لا صلوات لمن لم يكن الله في قبلته³⁰⁴ vârid olmuştur.

فاذا احببته كنت سمعه [20b] وقوله صلى الله عليه وسلم عن الله تعالى ولا يزال عبدى يتقرب الى بالنوافل حتى احبه [Bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur: "Kulum bana nafilelerle yaklaşılmaya devam eder tâ onu sevinceye kadar. Onu sevince

²⁹⁸ Enfâl 8/17

²⁹⁹ "...bütün kuvvetin Allâh'ın olduğunu..." (Bakara 2/165)

³⁰⁰ Nisâ 4/126

³⁰¹ Müslim, Kitâbü'ş-şî'r, 1; Tirmizî, Edeb, 70; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, s. 2363 (Hadis no: 9444).

³⁰² Lebîd b. Rebîa, câhiliyye devrinde de yaşamış olan (muhadram) muallaka sahibi İslam şairi.

³⁰³ Buhârî, Salat 34-36,39, Ezan 94, el-Amel fi's-salat 12, Edeb 75; Müslim, Mesacid 50-53, Zühd 74.

³⁰⁴ "Kıblesinde Allah olmayanın namazı yoktur." Metni hadis kaynaklarında tespit edemedik.

onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum.]³⁰⁵ Ve biri dahî Cenâb-ı Resûlullah (s.a.v.)'in Rab Teâlâ'dan rivâyet eylediği işbu hadîs-i kudsîdir.

Ef'âl-i İlâhiyyece râzı olup sıfat-i ubûdiyyetle muttasıf olan kulum lâ-yezâl devâm ü sebât üzere ibâdât-ı nevâfil ü tâat ü tevhîd ile bana takarrub eder. Tâ zât-ı İlâhiyyem onu sevinceye dek. Pes, sıfât-ı halkiyyeyi selb ü sıfât-ı Hakkiyye ile ta'vîz ile kendime takarrub ile sevdiğimde onunla işittiği sem'i olurum. Ve onunla gördüğü basarı olurum. Ve onunla kavrayıp tuttuğu yeddi olurum. Ve onunla yürüdüğü ricli olurum. Pes, sâir cevârih ü a'zâ vü sûret-i zâhiriyye vü bâtınıyyesi dahî tekâdîr u tasâvîr vücûd-i vâhid-i Hak olur. Bu hadîs-i kudsî bâlâda mürûr eden kurb-i nevâfil ile muabber hazretü'l-cem' makâmına işârettir ki sâhibi “zevâ'l-ayn”dır. Halk zâhir, Hak bâtın olur ki sıfât-ı nâ-mütenâhiyye zâhir ve zât-ı İlâhiyye bâtındır.

[Başka bir kudsî hadiste و قوله صلى الله عليه وسلم ان الله يقول مرضت فلم تعذني وجعت فلم تطعنني الى اخره şöyle buyurmuştur: “Hastalandım ama beni ziyaret etmedin. Acıktım ama beni doyumadın...”]³⁰⁶ ve biri dahî Cenâb-ı Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Efendimiz'in işbu hadîs-i kudsîleridir ki bir hadîs-i tavîldir. Hz. Müslim (r.a.) *Câmi'-i Sahîh*'inde Hz. Ebî Hureyre (r.a.)'dan rivâyet eder ki Allâhu Teâlâ Hazretleri buyurur ki “Ey ibn-i Âdem! Ben hasta oldum. Beni iâde edip hâlimi sormadın.” Abd dedi ki “Yâ Rabb! Sen Rabbü'l-âlemîn'sin. Ben sana nice iâde ederim?” Cenâb-ı Hak buyurur ki “Felân kulum hasta oldu. Sen onun hâlini [21a] sorup iâde etmedin. Bilmedin mi ki eğer sen ona iâde etmiş olsaydın beni onda bulurdun. Ey ibn-i Âdem! Ben acıktım; beni doyumadın.” “Yâ Rabb! Sen Rabbü'l-âlemîn'sin. Ben seni nice doyururum?” Cenâb-ı Hak buyurur ki “Felân kulum acıktı. Sen onu doyumadın. Bilmedin mi ki eğer sen onu doyururun beni onda bulurdun.” İşbu hadîs-i şerîfin mâ-ba'dı dahî vardır. Lâkin tayy olundu. Ma'lûm ola ki Hak Teâlâ'nın bu hadîs-i şerîfte ve emsâlinde kendini vafsettiği hakîkat-i zâtına müstehill olan şeydendir. Hemân bu makûle evsâf kendisiyle müncelî olan mazharındır. Yoksa ol mezâhirde zâhir olan Hakk'ın değildir. Kezâlik bunun aksi olarak abdın *سبحاني ما اعظم شاني و امثالي انا الحق* ³⁰⁷ ve gayrı kelâm söylemek, mazhar haysiyetiyle olmayıp ol mazharda zâhir olan Hak haysiyetindedir. Fe'fhem. Şeyhü'l-Ekber (kuddüse sırrahü'l-ethar) *Ahadiyyetü'l-Vücûd*³⁰⁸ nâm risâlesinde buyurur ki “Bu hadîste işâret vardır ki merîzin vücûdu ve câi'in vücûdu ve sâilin vücûdu ol mezâhirde zuhûr haysiyetinden Hakk'ın vücûdudur. Bu sûrette merîzin ve sâilin vücûdu, vücûdullâh olacağı gibi senin vücûdun ve cemî'-i eşyânın vücûdu ve a'râz u cevherden her ne var ise cemî'-i mükevvenâtın vücûdu, vücûdullâhtır.

و روي الترمذي في حديث طويل و الذي نفس محمد بيده لو انكم اذا دليتم بحبل الى الارض السفلى لهبط على الله ثم قرأ
[Ve Tirmizî'den rivayet edilen uzun bir hadîs te şöyle dir:
“Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin ederim ki, şayet sizler yerin dibine bir iplik

³⁰⁵ Buhârî, rikak, 38.

³⁰⁶ Müslim, Birr, 43.

³⁰⁷ “Sübhan benim, benim şanı ve sırrım yücedir, ben Hakk'ım.”

³⁰⁸ Muhtemelen İbnü'l-Arabî'nin *el-Ahadiyye* risalesini kast ediyor.

sarkıtsanız o Allah'a ulaşır." Sonra şu ayeti okudu: "O evvel, âhir, zâhir ve bâtın olandır. Ve O her şeyi bilendir." (Hadid 57/3)]³⁰⁹ İmâm Ebû İsâ et-Tirmizî (r.a.) *Câmi'-i Sünen*'de Hz. Ebû Hureyre (r.a.)'dan bir hadîs-i tavîlde rivâyet eder.

Nihâyeti budur ki Hz. Muhammed'in rûhu [21b] yerinde olup irâdeti üzere kudretiyle tasarruf eden şol zât-ı bâriye kâsem ederim ki eğer siz bir habl ile arz-ı süflîye sarkıtılmış olsanız, Allâhu Teâlâ üzerine inerdiniz. Ya'nî Allâhu Teâlâ'nın zuhûru orada olur. Burada olacağı gibi ikisi birdir. Zîrâ vücûd-i vâhid-i Hak herşey'i muhîttir. Hangi şey cihât-ı âlemden ne mahalde olursa, ol şeyle nisbeti, vücûd-i vâhid-i Hak'tır ki ol vücûdun takdîr ve tasvîridir. Sonra Resûl (a.s.) kelâmını işbu âyet-i kerîme ile te'yîd edip kırâat buyurdular. Tefsîri bâlâda mürûr eyledi.

الى غير ذلك من الاحاديث الصحيحة [Bunların dışında birçok sahih hadis vardır.] Bu zikrolunanlardan mâ-adâ vahdet-i vücûda delâlet eder vâride nice ehâdîs-i sahîha vardır ki mahallinde mestûrdur. Murâd eden mütâlâa ede.

Ez-cümle İmâm-ı Buhârî (r.a.) el-Bârî Hazretleri'nin *Câmi'-i Sahîh*'inin nihâyetinde mezkûr-i küttâbü't-tevhîdi mütâlâa ede. Ve gayr-ı zâlik kütüb-i ehâdîs lâ-yuadd ve lâ-yuhsâdır.

واما اقوال الائمة العارفين بالله الدالة على وحدة الوجود فكثيرة بحيث لا تتأتى في العدد والحصر ولذا لم اذكرها وان شئت فعليك بمطالعة نسخهم تجده ان شاء الله تعالى [Ârif-i billah olanların ileri gelenlerinin vahdet-i vücûda delalet eden sözleri pek çoktur. Bunlar sayılamayacak ve sınırlanamayacak kadar çok olduklarından zikretmedim. Şayet bunları öğrenmek istersen, onların eserlerini mütâlâa edersen. Böylece söylediğimiz şeyi Allâh'ın izni ile orada bulursun.] Ve ammâ vahdet-i vücûda delâlet eder eimme-i ârifinin akvâli çoktur. Şöyle ki lâ-yuadd ve lâ-yuhsâdır. Ve-lizâ bu risâle-i muhtasarada zikrolunmadı. Eğer murâd edersen onların mu'teber nüsha ve kitaplarını mütâlâa üzerine mülâzım ol. İnşâAllâhu Teâlâ dediğimizi musarrahan bulursun.

ايها الطالب ان ارادت الوصول الى الله تعالى فالتزم متابعة النبي صلى الله عليه وسلم اولاً قولاً و فعلاً ظاهراً و [22a] باطناً [Ey talip! Allâh'a ulaşmak istersen, sözünde, fiilinde, zâhirde ve bâtında Nebî (s.a.v.)'e uymalısın.] Ey ilm-i hakîkate ve ma'rifetullâh ma'rifet-i enbiyâ ve mürselîn ve evliyâ-yı vârisîn olan ma'rifet-i zevkiyye-i keşfiyye ile tâlip olan sâlik-i aşk! Eğer sen Allâhu Teâlâ'ya zikrolunan tarîk-i akreb ile vusûl dilersen evvelâ ibtidâ-yı şürû'unda Hz. Muhammed (s.a.v.) Efendimiz'in sünnetiyle amel ederek ittibâ' etmeliği iltizâm edesin. Şöyle ki kavlinde bir şey söyleme illâ Resûl (a.s.)'ın söylediğini de. Ve bir şey işleme illâ Resûl (a.s.)'ın işlediğini işle. ³¹⁰ الشريعة اقولى والطريقة افعالى hadîs-i şerîfince akvâl ve ef'âl-i Muhammediyye olan şerîat ü tarîkata ittibâ' et. Ve ol ittibâ' zâhir-i

³⁰⁹ Tirmizî, Tefsir, 57.

³¹⁰ "Şeriat sözlerimdir, tarikat fiillerimdir." Metni hadis kaynaklarında tespit edemedik.

cevâhirinde ve bâtn-ı kalbinde ve niyetinde ola. Tâ ki ve'l-hakîka hâli meâlince ahvâl-i muhammediyye kendisinde zuhûr ede.

ثم افعل مراقبة وحدة الوجود ثانيا التي هي عين معنى كلمة الطيبة من غير اشتراط الوضوء و ان وجد فهو اولى و لا
مراقبة [Sonra vahdet-i vücûdu murakābe edersin. Vahdet-i vücûd kelime-i tayyibenin manasının aynıdır. Vahdet-i vücûdu murakābe ederken abdest almak gerekmez fakat bulunursa daha iyidir. Murakābeye girerken veya çıkarken herhangi bir vakitte olman gerekmez.] Bundan sonra bu risâlede zikrolunan vecih üzere vahdet-i vücûd mürâkabesini sâniyen kalbini herşeyden infirâg ve Allâhu Teâlâ üzerine ikbâl eyle. Şöyle ki ol vahdet-i vücûd kelime-i tayyibe-i lâ-ilâhe illallahın ma'nâsının aynıdır. Zîrâ ol kelimenin ma'nâsı لا ³¹¹ غني عن كل سواه و مفتقر اليه كل ما عداه الا الله i vücûd-i vâhid-i Hak sûr-i âlem ve mekâdirinden cümle mâ-sivâsından müstağnî ve cemî'-i mâ-adâsı [22b] ona müftekidir.

Pes, bu mürâkabe ref'-i harç için vudû' şart değildir. Eğer abdest bulunur ise evlâ ve emr-i müstehâbdır. Ve dahî leyl ü nehârdan bir vakt-i muayyen bir vakitten âhir mâ-adâ tahsîs olunmak şart değildir. Ve nefsin duhûlü ve hurûcu dahî şart değildir.

و لا من ملاحظة حروف الكلمة الطيبة بل لا تلاحظ الا المعنى فقط في كل حال فانما او قاعدا ما شيا او مضطجعا متحرکا
او ساكنا شاربا او اكلا [Kelime-i tayyibenin harflerini düşünmek de gerekmez. Aksine her halde, ayakta iken, otururken, yürürken, uzanırken, hareket ederken ve dururken, içerken ve yerken sadece anlamını düşünmen gerekir.] Ve dahî ol kelime-i tayyibenin harflerini ya'nî tecvîd ve i'râbına mürâât edeyim diye kalbini meşgûl etmekle mülâhaza etmek şart değildir. Belki mülâhaza olunmaz illâ ma'nâ olur. Fakat ve ol mürâkabe her halde kıyâmda olduğun hâlde yâhûd oturduğun hâlde ve dahî yürürken hâlde yâhûd yattığın hâlde ve hareket eder olduğun hâlde yâhûd sâkin olduğun hâlde ve içtiğin hâlde yâhûd yediğin hâlde murâkabe olunur ki bunların hakkında Cenâb-ı Hak ³¹² رجال لا تلهيهم Lâkin işbu murâkabeyi musannif (k.s.) beyân buyurdular ise de kitâb ve risâle mütâlaasıyla hâsıl olmaz. Mürşid-i kâminden evvelâ zikr-i dâim-i vücûd-i ba'dehû makâmât-ı tevhdî tedennî ve tedellî ile telakkun ederek âşığa hâsıl olur. Fe'fhem.

و طريق المراقبة ان تنفى انيتك اولا و الانية عبارة عن ان يكون حقيقتك و باطنك غير الحق سبحانه و تعالى
[Murâkabenin yöntemi, öncelikle sâlikin kendi eniyetini yok etmesidir. Eniyet sâlikin hakikat ve bâtınının Hak'tan başka bir şey olması demektir.] Ey tâlib! Kalbinle maksûdu mülâhazaya devâmdan [23a] ibâret olan mürâkabenin tarîki evvelâ eniyetini nefyettir. Ya'nî nisbeti ve izâfeti kendine olan şeyleri nefyedersin. Ve eniyet senin hakikat-ı zâtın ve hakikat-i bâtının vücûd-i vâhid-i Hakk'ın gayrı olmaktan ibârettir.

³¹¹ "O'nun dışında, başka hiçbir varlığa ihtiyaç duymayan yoktur ve haricindekiler Allah'a muhtaçtırlar."

³¹² "Bunları ne ticaret ve ne de alışveriş Allâh'ı anmaktan alıkoymaz..." (Nûr 24/37)

و لا تنفى الا هذه الاتية و هو عين معنى لا اله الا الله

[Bu eniyetin fânî olması gerekir. Bu lâ-ilâhe'nin anlamıdır. Sonra Vücûd-i Hakk'ı ispat edersin. Bu da illallâh'm anlamıdır.] Ve ey tâlib! Gayriyeti müş'ir olan eniyeti nefyden mâ-adâ bir şey nefyetmeğe muhtâc olmazsın. Ve ol nefy kelime-i tayyibenin şadr-ı evveli olan "lâ ilâhe"nin aynı ma'nâsıdır. Ba'dehû ya'nî mâ-adâsını nefyettikten sonra vücûd-i vâhid-i Hak Teâlâ'yı bâtınında sâniyen isbât edersin. Ve ol isbât kelime-i tayyibenin şadr-ı sâniyi olan "illallah"ın ayn-ı ma'nâsıdır.

فان قلت اذا كان الوجود واحد او غيره ليس بوجود فاي شئ تنفى و اى شئ تثبت [Eğer dersen ki: Varlık bir ise veya O'nun dışında bir şey mevcûd değilse bu durumda neyi nefyedip neyi ispat edeceğiz.] Ey tâlib! Eğer sen dersen ki vücûd-i vâhid-i Hakk olup ve gayrısı cemî'-i mevcûdât-ı hakîkatte mevcûd olmakta hangi şey'i (nefy ve hangi şeyi)³¹³ isbât edersin.

قلت وهم الغيرية و الاتينية نشاء للخلق و هذا الوهم باطل فعليك ان تنفى هذا الوهم اولاً ثم تثبت الحق سبحانه فى بانك

ثانيا [Derim ki: gayrilik ve ikilik vehmini ortadan kaldırmak gerekir. Bu durum yaratıklara zâhir olmuş bir haldir ve bu vehim batıldır. Senin önce bu vehmi nefyetmen gerekir. Sonra Hakk'ı bâtınında ispat etmelisin.] Ey tâlib-i sâdık! Sana cevâbında derim ki hemân halk için nâşî vü zâhir olup nefsü'l-emre mutâbık olmayan gayriyyet ü isneyniyyet vehmini nefyedersin. Ve bu vehm-i mezkûr batıldır. Hakîkati yoktur. Pes, şer'an ve aklen senin üzerine lâzımdır ki kendinden bu vehm-i mezkûru evvelân nefyedesin. Sonra vücûd-i vâhid-i Hak Teâlâ'yı isbât edesin. Sâniyen zîrâ tahliye-i hâ-i [23b] (mühmele ile tahliye-i hâ-i mu'ceme ile) den sonradır.

³¹⁴ فاذا فرغت فانصب و الى ربك فارغب kerîmesi meâlî üzere cemî'-i ekvândan ve nefsinden dahî fârig olmaya mücâhede-i şer'iyye ile ittisâb ü ittiâb lâzımdır. Ol vakit vücûd-i vâhid-i Hak ile tahakkuk edersin. Lâ mevcûd sivâhu olduğu sana zâhir olur.

ايها الطالب اذا غلب عليك الحال بفضل الله تعالى لا تقدر على نفى انيتك الوهمية بل لم يبق فيك الا اثبات الحق سبحانه

وتعالى [Ey talip! Hâl Allâh'ın fazlı ile sana galip gelirse, kendi vehminden kaynaklanan eniyetini nefye kâdir olamazsın; aksine sende sadece Hakk'ı ispat etmek kalır.] Ey ma'rifet-i vücûd-i Hakk'ı tâlib! Kalbine vârid-i vehbî gâlib olup şühûd-i vücûd-i vâhid-i Hak'ta istiğrâkıyla Allâhu Teâlâ'nın senin üzerine olan fazl ve mahz-ı minnetiyle hâl galebe eyledikte karîben zikri sebekat eden eniyet-i vehmiyyeni nefyetimeye kâdir olamazsın. Belki senin basar ve basîretinde isbât-ı vücûd-i Hak'tan gayrı bir şey kalmaz. Ve bu hâlet-i makâmât ve aslına işrâk ettiklerinde bidâyet-i ahvâl-i sâlikîndir. Sonra hâl onları lisânın beyânından âciz kaldığı menâzil-i kurba terkeder.

رزقنا الله و اياكم هذا المقام بحرمه النبى صلى الله عليه و سلم [Allâh peygamberimizin hürmeti vesilesiyle bizi ve sizi bu makamla rızıklandırsın.] Ey maâşir-i muvahhidiyye! Allah Teâlâ bizlere ve sizlere Hz.

³¹³ Derkenâr.

³¹⁴ "Öyleyse, bir işi bitirince diğerine koyul. Ancak Rabbine yönel ve yalvar." (İnşirâh 94/7-8)

Peygamber Muhammed Mustafa (s.a.v.) Efendimiz hürmetine bu makāma nâil olmaklığı merzûk eyleye. Musannıf hazretlerinin bizlere demesi tevâzuan ve hazmen li-nefsihîdir. Yoksa kendileri ol makāma vâsıl olmasalar ilm-i hakâyıkta vücûd-i nâdir böyle bir risâleyi te'lîfe kâdir olmazlar idi. Âmîn.

يا معين فانك خير الرازقين و خير الناصرين يا رب العالمين و الحمد لله رب العالمين قد تم هذا الشرح المبارك ان شاء
في يوم السابع في شهر ذي القعدة الحرام سنة الف و مأتين وتسع و ثمانين من [24a] الله تعالى و تبارك في وقت الضحى
هجرة سيد الانام و صلى الله على سيد السادات و منبع السعادات سيدنا محمد و اله و صحبه ذوي الكمالات و التابعين لهم باحسان
الى يوم الدين و الحمد لله رب العالمين³¹⁵

İşbu nüshayı tarîk-i Kâdirî müntesibânından Lofçalı Hasan Tahsin şârih-i risâle Muhammed Kemâleddîn el-Harîrî el-Melâmî (k.s.s.) Hazretleri'nin kendi hatt-ı destiyle muharrer nüshadan istinsâh eyledim. و من الله التوفيق الى طريق التحقيق على ما سلكه المحق.

³¹⁵ “Ey mu’în! Sen rızık verenlerin ve yardım edenlerin en hayırlısısın. Ya Rabbe'l-âlemîn! Âlemlerin rabbine hamd olsun. Bu mübarek şerhi Allahü Teâlâ ve Tebâreke'nin izniyle hicrî haram (aylardan olan) Zi'l-ka'de ayının yedinci gününün kuşluk vaktinde, 1289 yılında tamamladım. Salat ve selam seyyidü'l-enâm ve seyyidü's-saadât ve menbâ'-ı saadet olan Efendimiz Muhammed'in ve onun kemal sahibi olan ashabının ve ve onların ihsanlarıyla kıyamet gününe kadar ona tabî olanların üzerine olsun. Âlemlerin Rabbi'ne hamd olsun.

SONUÇ

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da doğmuş ve otuz iki yıllık kısa ömrünü birkaç seyahat dışında yine İstanbul'da geçirmiş velûd bir mutasavvıftır. Kırka yakın eser telif etmiştir. Bu müellefatın içerisinde kısa risaleler olduğu gibi tarikatlar ansiklopedisi olma özelliği taşıyan *Tibyânü vesâili'l-hakâik fî beyâni selâsili't-tarâik* gibi önemli eserler de bulunmaktadır. Harîrîzâde Arapça ve Farsça dillerini iyi derecede öğrenmiş, bazı eserlerini Arapça yazmıştır. En meşhur eseri *Tibyân* olmakla beraber Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'na yazdığı şerh olan *Fütûhât-ı İlâhiyye* ve Halvetî Tarikatının adab ve erkanını anlattığı *Kenzü'l-Feyz* de önemli eserleri arasındadır. Yine onun dönemin tartışılan ve ilgi gören konularından olan vahdet-i vücûdu konu edinen şerh ve eserleri mevcuttur.

Bizim bu çalışmamızda günümüz harfleriyle yazıp, içeriğini açıklamaya çalıştığımız eseri olan *Turfetü'l-müstersele ala't-tuhfeti'l-mürsele*, Fazlullah el-Hindî el-Burhanpûri'nin vücûdun mertebelerini açıkladığı *et-Tuhfetü'l-mürsele* eserine yazmış olduğu şerhidir.

Fazlullah el-Hindî, Hindistan'ın Gücerât eyaletinin Ahmedâbâd bölgesinde 952/1545 yılında dünyaya gelmiştir. İlk tahsiline babasının yanında başlayan Burhanpûri, babasının ölümünün ardından Şeyh Safiyyüddin Gücerâtî'den hırka giymiştir. On iki yıl kaldığı Hicaz'da Şeyh Ali b. Hüsâmeddin Müttakî el-Hindî'nin sohbetlerinden yararlanmıştır. Şeyh et-Temîmî'nin yanında seyr u sülûkunu tamamlayıp Burhanpûri'ye yerleşmiştir. İlim ve irşadla meşgul olarak burada yaşamış ve bir Çeşti şeyhi olarak yine aynı şehirde 1029/1620 yılında vefat etmiştir.

Burhanpûri'nin vücûd ve vücûdun mertebelerini anlattığı küçük ancak muhteva olarak önemli olan risalesi, o risaleye yazılan şerhlerle tanınmıştır. XIX. yüzyılda İstanbul'da bu şerhlerin diğer vahdet-i vücûda dair eserlerle birlikte okunduğunu görüyoruz. Harîrîzâde'nin kendi ifadelerinden onun da bu eserleri okuduğunu anlıyoruz. Kendisi sadece okumakla iktifa etmeyerek, sâliklere kolaylık olması için Burhanpûri'nin *et-Tuhfetü'l-mürsele*'sine Türkçe bir şerh yazmıştır. Yazılış amacı ve bu amaca uygun muhtevasıyla diğer şerhlerden ayrılan *Turfetü'l-müstersele*, *et-tuhfetü'l-mürsele*'ye yazılan ilk Türkçe şerh olma özelliğine de sahiptir.

Eser dört ana bölümden müteşekkildir. İlk bölüm "Vücûd Hak'tır." şeklinde ifade edilen ve buna bağlı olarak vücûdun mahiyetinin izah edildiği bölümdür. Hakîkî vücûdun Hak olmasıyla, mevcûdâtın vücûduna Hak demenin her zaman aynı anlama gelmediği, halkın bir cihetiyle Hak, Hakk'ın da bir cihetiyle halk olduğu ancak, ikisinin kesinlikle aynı şey olmadığı bu bölümde izah

edilmiştir. Burada ayırıcı unsur, mutlak vücûdun ne olduğunun iyi anlaşılmasıdır. Harîrîzâde selefleri gibi vücûdu açıklarken İbnü'l-Arabî ve Ekberî geleneğin sûfilerinin görüşlerinden faydalanmıştır.

İkinci bölüm vücûdun mertebelerinin açıklandığı bölümdür. Vücûd üçlü, beşli, yedili hatta kırklı tasnif edilmiştir. Bunun sebebi tasniflerde bahsi geçen mertebelerin gerçek anlamda mertebeler olmayıp, varlığın mahiyetinin açıklanmasında ihtiyaç duyulan itibari durumlar olmasıdır. Sûfiler aynı görüş doğrultusunda farklı kategorizasyonlar yapmışlardır. Haliyle bu farklılıklar bir çelişki teşkil etmemişlerdir. Bu tasniflerden yedili olanını tercih eden Burhanpûrî, vücûdun mertebelerini kısa ve öz bir şekilde izah etmiştir. Harîrîzâde de aynı şekilde şerhin bu kısmını uzun tutmamıştır.

Vücûdun; lâ-taayün, taayyün-i evvel, taayyün-i sâni, âlem-i ervâh, âlem-i misâl, âlem-i ecsâm ve insan olmak üzere yedi mertebesi vardır. Bunlardan ilki zât-ı Hak'tır ve asla bilinemez. Diğerleri taayyünler veya tecellilerdir. İlk üç mertebe arasında öncelik ve sonralık olmaksızın kadim ve ezeldirler. Son tecellî olan insandan kasıt insân-ı kâmilidir. İnsan miracını tamamlayıp bu mertebeleri kat ettiğinde insân-ı kâmil olur.

Üçüncü bölüm naslarla vahdet-i vücûdun delillendirilmesidir. Bu sûfilerin üzerinde hassasiyetle durdukları bir konudur. Çünkü vahdet-i vücûd gayr-i İslâmî bir felsefe akımı olmadığı gibi İslâm içerisinde de temelsiz bir düşünce değildir. İşte bunun gösterilmesi, okuyanların veya bu yola girenlerin farklı yollara sapmaması için vahdet-i vücûda dayanak teşkil eden âyet ve hadis ve kavillerin belirtilip yorumlarının net bir şekilde belirtilmesi gerekmektedir. Hadd-i zâtında vahdet-i vücûd, tevhîdin bir yorumundan ibarettir.

Dördüncü ve son bölüm ise buraya kadar bilgi olarak verilmiş hakikatlerin, seyr u sülûkla içselleştirilerek hakke'l-yakîn bilinmesiyle ilgilidir. Çünkü vahdet-i vücûd, tevhidin gerçekleştirilmesi halidir. Kitaplardan okunarak gerçek anlamda bilinemez.

Harîrîzâde şerhinde her mertebeyi sâliklerin kat etmesi gereken merhalelere değinerek izah etmiştir. Bu nedenle eserinde diğer şerhlerde bulunmayan kavramlar mevcuttur. Bunun yanı sıra anlaşılmayı ve kolaylık olmasını murâd ettiği için olsa gerek şerhinde fazla alıntı, beyit veya şiir kullanmamıştır.

Şerhin diğer şerhler içerisinde Türkçe yazılmış ilk şerh olması, yazılma gayesinin farklılığı, içindeki kavram zenginliği ve günümüz harfleriyle yazılıp, konularının incelenerek istifadeye sunulmasıyla bu sahada yerini alarak, katkı sağlamasını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed el- (2001), **Keşfu'l-Hafâ**, Dımeşk.
- Ahmed İbn Hanbel (1416/1995), **Müsned**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- Ankaravî, İsmail Rusûhî (2008), **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi -İbn'ül-Fârız'ın Kasîde-i Tâiyye'si ve Şerhi-**, 2. Basım, Vefâ Yayınları, İstanbul.
- Azamat, Nihat (1995), "ELİF EFENDİ, Hasîrizâde", **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 11 (37-38), TDV Yayınları, İstanbul. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/elif-efendi-hasirizade> (07.05.2019).
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed el- (1410/1990), **el-Edebü'l-müfred**, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut.
- _____ (1992), **el-Kütübü's-sitte ve şuruhu: Sahihü'l-Buhârî**, fihrist Bedreddin Çetiner, 2. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Bilgin, Orhan (1995), "FAHREDDİN-i IRÂKÎ", **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 12 (84-86), TDV Yayınları, İstanbul. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/fahreddin-i-iraki> (7.05.2019)
- Bursalı Mehmet Tahir Efendi (1972), **Osmanlı Müellifleri**, (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul.
- Can, Şefik (2016), **Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi**, 15. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Cebecioğlu, Ethem (2014), **Tasavvuf Terimleri ve Sözlüğü**, 6. Baskı, OTTO Yayınları, Ankara.
- Ceyhan, Semih (2012), "VÂRİDÂT", **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, (520-522), TDV Yayınları, İstanbul, 2012. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/varidat> (07.05.2019).
- Chodkiewicz, Michel (2015), **Sahilsiz Bir Umman Hakikat, Şeriat ve İbn Arabî**, (Çev. Atilla Ataman), Nefes Yayıncılık, İstanbul.
- Cilî, Abdülkerim el- (2002), **İnsân-ı Kâmil**, (çev. Abdülaziz Mecdi Tolun), İz Yayıncılık, İstanbul.
- Çiçek, Yakup (1982), **Harîrizâde Mehmed Kemâleddin Hayatı ve Eserleri ve Tibyânu Vesâilî'l-Hakâik fi Beyâmî Selâsili't-tarâik Muhtevası Kaynakları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü, İstanbul.
- Demirli, Ekrem (2012), "et-Tuhfetü'l-Mürsele", **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 41 (358-359), TDV Yayınları, İstanbul, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/et-tuhfetul-mursele> (7.05.2019)
- _____ (2016), "Bir Tasavvuf Klasiği Olarak Fusûsu'l-Hikem", **Fusûsu'l-Hikem içinde**, (11-17), 2. Basım, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2016), **İslâm Düşüncesi Üzerine**, 1. Baskı, Sûfi Kitap, İstanbul.

- Develiođlu, Ferit (2016), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 32. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Dindar, Bilal (1992) "BEDREDDİN SİMÂVÎ", **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 5 (331-334), TDV Yayınları, İstanbul. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/bedreddin-simavi> (07.05.2019).
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk el-Sicistânî (1992), **Sünenu Ebi Davud**, 2. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Gazzi, Ahmet b. Abdülkerim (1997), **el-Ceddü'l-hasis fî beyâni ma leysi bi'l-hadis**, thk. Ebu Abdurrahman Fevvaz Ahmed Zemerli, Dâru İbn Hazm, Beyrut.
- Geylanî, Abdülkâdir (1964), **Sırr'ül-Esrar Ötelerden Haber**, (çev. Abdülkadir Akçiçek), Rahmet Yayınları, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1992), **Melâmilik ve Melâmiler**, Gri Yayın, İstanbul.
- Harîrîzâde, Kemâleddin Efendi **Turfetü'l-müstersele ala't-tuhfeti'l-mürsele**, Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, nr. 317.
- _____ **Turfetü'l-müstersele ala't-tuhfeti'l-mürsele**, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüdaî Efendi, nr. 391-2.
- _____ **Turfetü'l-müstersele ala't-tuhfeti'l-mürsele**, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 1449.
- Hasîrîzâde, Muhammed Elif b. Ahmed b. Muhtar, **el-Kelimâtü'l-mücmele fî şerhi't-tuhfeti'l-mürsele**, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İ. Hakkı, nr. 1275.
- Hücvirî, (2016), **Hakikat Bilgisi Keşfu'l-Mahcûb**, (haz. Süleyman Uludağ), 5. Baskı, Dergâh, İstanbul.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed (1992), **Sünenu İbn Mâce**, (1992), 2. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l-Arabî, **el-Fütûhâtü'l-mekkiyye**, nşr. Emir Abdülkâdir Cezâirî, Dârü'l-Kütübü'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, Mısır.
- _____ (2016), **Fusûsu'l-Hikem**, 2. Baskı, (çev. ve şerh. Ekrem Demirli), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Kalabak, Ali Yasin (2014), "Osmanlı'nın Son Döneminin Ekonomik Buhranları ve Mali Emperyalizm", **Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 27, (305-325). <https://studylibtr.com/doc/594328/osmanli-nin-son-d%C3%B6nemi%CC%87ni%CC%87n-sosyo-ekonomi%CC%87k>
- Kaplan, Hayri (2016), "Abdurrahman b. Abdullah Süveydî", **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, Ek-2 (547-549), TDV Yayınları, İstanbul. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/suveydi-abdurrahman-b-abdullah> (07.05.2019).

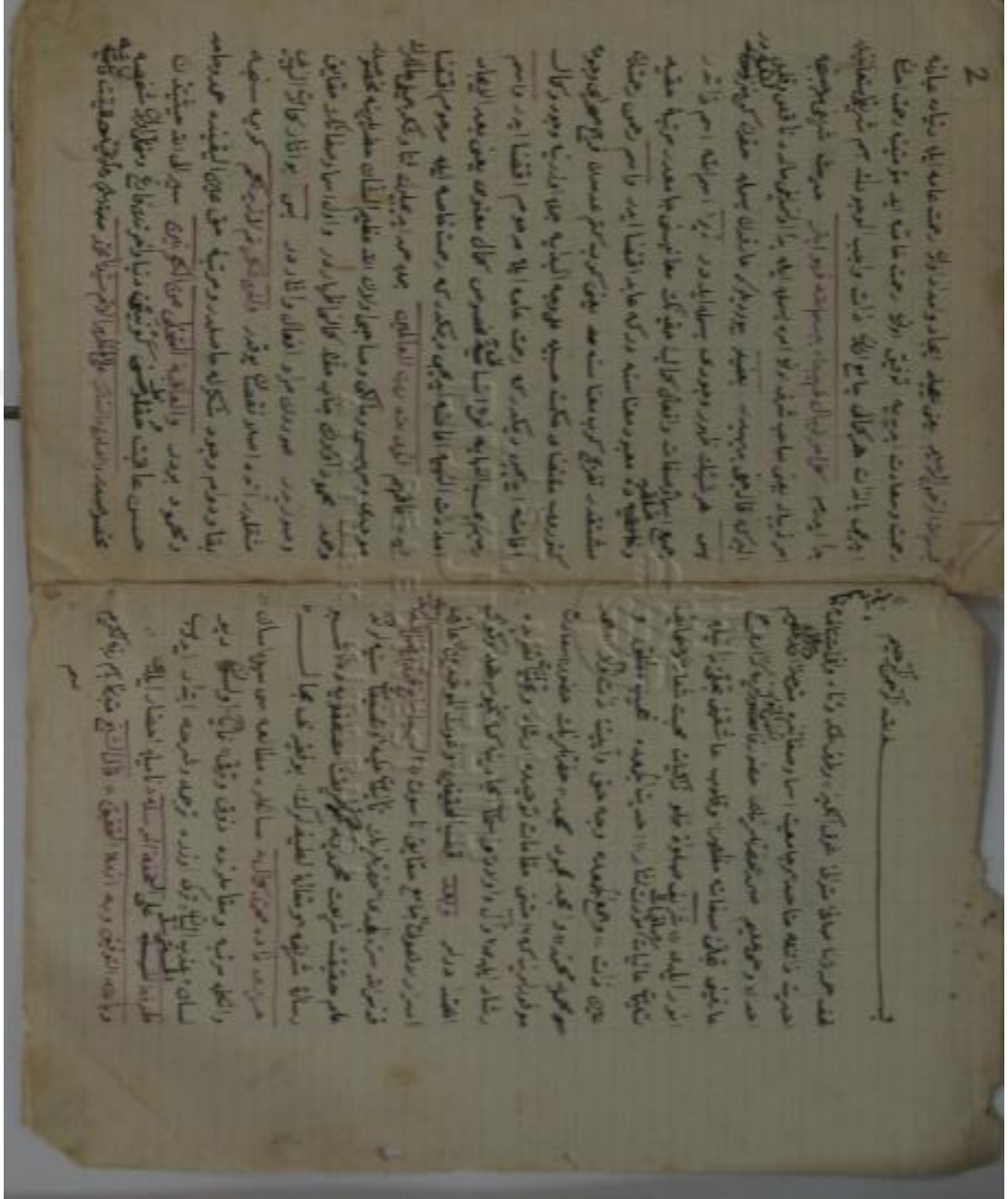
- Kara, Muhammet (2013), **İbrâhim Kûrânî'nin İthâfu'z-zekî bi Şerhi't-Tuhfeti'l-mürsele ile'n-Nebî Adlı Eseri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, Mustafa (2008), **Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar**, 2. Baskı, Sır Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2010), **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları**, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- _____ (2016), **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, 13. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Karabulut, Mustafa (2008), **Batılılaşma Açısından Tanzimat Dönemi Türk Romanı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaismailoğlu, Adnan (2010), "ŞEBUSTERÎ", **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 38 (400-401), TDV Yayınları, İstanbul. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/fahreddin-i-iraki> (07.05.2019).
- Kâşânî, Abdürrezzak (2015), **Tasavvuf Sözlüğü**, (çev. Ekrem Demirli), 4. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Kılıç, Mahmud Erol (2016), **Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar I**, 1. Baskı, Sûfi Kitap, İstanbul.
- _____ (2017), **Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş**, 6. Baskı, Sûfi Kitap, İstanbul.
- Konuk, Ahmed Avni (2012), **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, (haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın), Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2014), **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, (haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın), 6. Baskı, MİFAV Yayınları, İstanbul.
- Kuşeyrî, Abdülkerim (2016), **Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyrî Risalesi**, (haz. Süleyman Uludağ), 8. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Nablusî, Abdülganî en- (2003), **Gerçek Varlık**, (çev. Ekrem Demirli), 1. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2018), **Âriflerin Tevhidi**, (çev. Ekrem Demirli), 3. Baskı, İstanbul.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2016), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler XIV-XVII. yüzyıllar**, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Okumuş, Ömer (1993), "CÂMÎ, Abdurrahman", **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 7 (94-99), TDV Yayınları, İstanbul. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/cami-abdurrahman> (07.05.2019).
- Osmanzâde, Hüseyin Vassaf (2006), **Sefîne-i Evliyâ**, (haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Özcan, Nuri (1992), "Abdülbaki Baykara", **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 5 (246-247), TDV Yayınları, İstanbul. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/baykara-abdulgabi>
- Özel, Ahmet Murat (2010), "ŞÂZELÎ", **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 38 (185-187), TDV Yayınları, İstanbul, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/sazeli> (07.05.2019).

- Öztürk, Mehmet Cemal (2007), "NÛREDDİN CERRÂHÎ", **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 33 (252-253), TDV Yayınları, İstanbul. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/nureddin-cerrahi> (07.05.2019).
- Rıhtım, Mehmet (2013), "YAHYÂ-yı ŞİRVÂNÎ", **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 43 (264-266), TDV Yayınları, İstanbul. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/yahya-yi-sirvani> (07.05.2019).
- Sevgi, H. Ahmet (1996), "GÛLŞEN-i RÂZ", **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 14 (253-254), TDV Yayınları, İstanbul. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/gulsen-i-raz> (07.05.2019).
- Sühreverdî, Şihâbüddin (2010), **Avârif,ü'l-Meârif**, (Çev. Abdülvehhab Öztürk), Saadet Yayınevi, İstanbul.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi Tirmizi, **el-Câmiü's-sahih**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut, y.y.
- _____ (1992) **Sünnetü't-Tirmizi**, 2. Baskı, Çağrı Yayınları İstanbul.
- Uluç, Tahir (2011), **İbn Arabî'de Sembolizm**, 3. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Uludağ, Süleyman (2016), **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, 2. Basım, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Yalçı, Abdurrahman (2015), **Son Dönem Osmanlı Aydınlarında Batıcılık, İslâmcılık ve Milliyetçilik**, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, H. Kâmil (2012), **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, 15. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul.
- Yurdagür, Metin (2003), "İbrahim b. İbrahim Lekânî", **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 27 (130-131), TDV Yayınları, İstanbul. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/lekani-ibrahim-b-ibrahim> (07.05.2019).
- URL: <http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php> (25.04.2019)

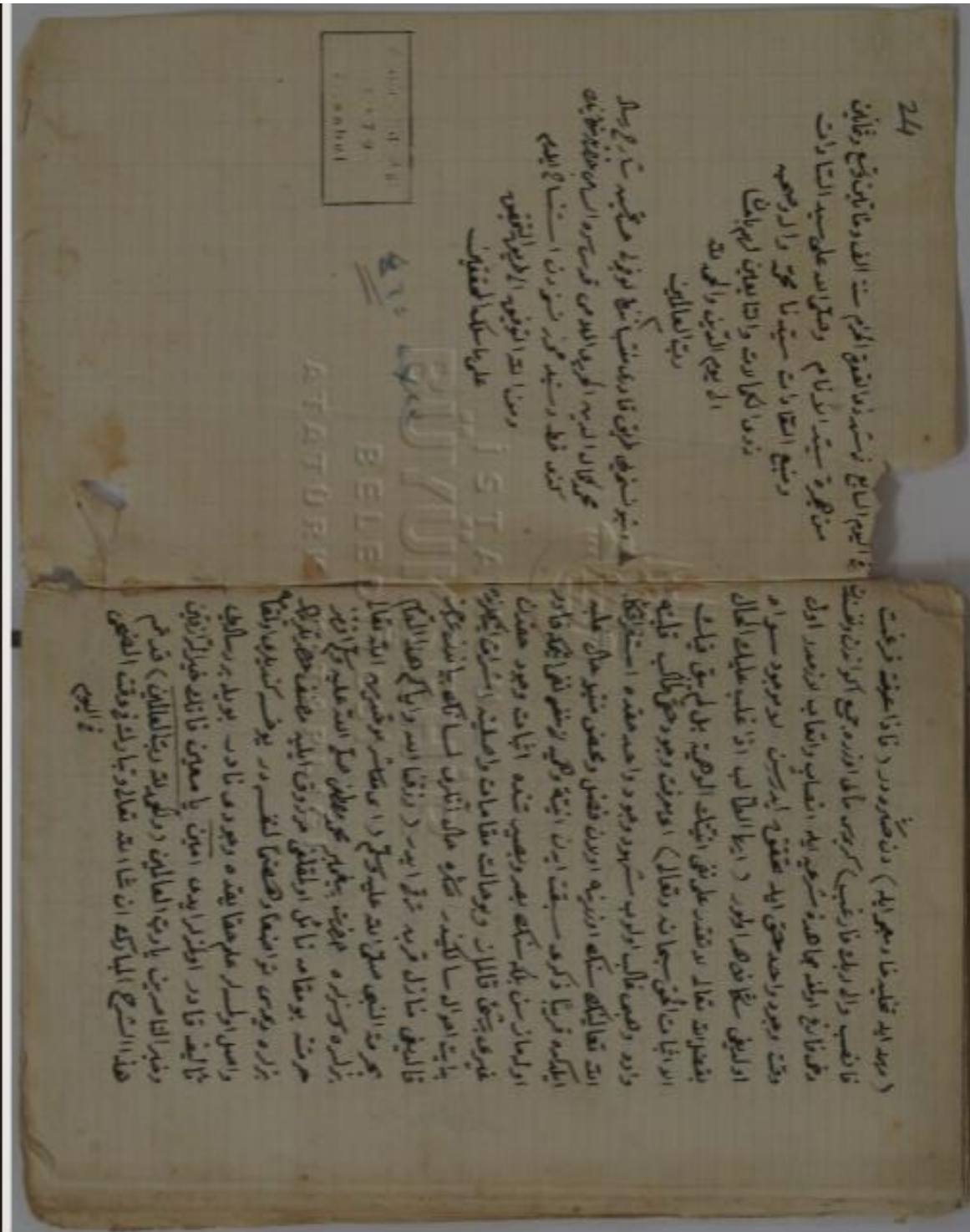

EKLER

Turfeti'l-müstersele ala't-tuhfeti'l-mürsele'nin nüshalarından örnek sayfalar.

Ek 1: Osman Ergin Yazmaları'nda bulunan nüshanın ilk varakları.

244
 يا اياهم الساج فوسده واما التوقيع الموزم من الله واما آيات التوقيع وقاين
 من هجيرة سيد العالم وصل الله على سيدنا محمد وآل وصحبه
 ربيع القادرات سيدنا محمد وآل وصحبه آمين اللهم
 زودنا الحيات والنا بدينهم يا رب
 يا اياهم الساج والحمد لله
 رب العالمين

هذا نصه نسخته في ربيع قادمه من قبله في ربيع
 محرم الحرام الحرامه الحرامه الحرامه الحرامه الحرامه
 كرمه فله وسيد محمد شريف
 ومن الله التوقيع الالهيه الحرامه
 على ما سلكه العفيف

1000
 1000
 1000

KUTUPBELLE
 KATAPUR

(رصد ايد تخليه ما وهو ايد) دن صوره دن (تا انا صوفت فرخت
 تا نصيب وال اوليك تا رغبت) كبري عالم اوزره جمع اوزون بوقت
 ره تا ربع اوليك باهده شهوي ايد انصاف واقاب اوزمه اوليك
 وقت وجود واحد صحت ايد تحقيق ايد كبري ادمود سواه
 اوليك سخا فخر اوليك (ايا المالك انا قلب عليك الحال
 بغير ايد مقال لا تقدر على تيق ايتك الوحيه بل لم يق قلبك
 ايد ايات الحق سبحانه وقال) اوزرت وجود حق مالك قلبك
 وادد وصحت غالب اوليك سرود وجود واحد مقدمه استبرك
 ايد تعاليلك سكه اوزنيه اوزنه فضل وكهف شبه حال طبع
 ايلكمه تريبا ذكره سبقت ايد ايتيه وكهف ارضه نفعا ايتك قادر
 اوليك من سن بله سكه بهر وجهي شده ايات وجود حقدك
 غير وبيتن قالان وبعثات مقامات واصليه استبرك ايتك
 ايت احوال ساكنه سكه مال ايتك لس اكه يا ايتك
 قال ايدى سا زال تربه ترق ايدى زوق ايدى وايك هلال المالك
 حرمه النجم سق ايدى عليه كرم و اى كاشتر بر شيريه ايدى مقال
 بله كبريه ايتك ايتك ايتك ايتك ايتك ايتك ايتك ايتك ايتك
 حرمه بوقامه تا اى اوليك حرمه ايتك ايتك ايتك ايتك ايتك
 بزره وجودى تراضعنا وعضنا النفس در يورس كند يور ايتك
 واسل اوليك علم حقا يقده وجودى تا در بويلد برساليك
 تا ايد تا در اوليك ايدى ايتك يا معرفت تا ايد خيال ايتك
 و غير ايتك ايتك ايتك ايتك ايتك ايتك ايتك ايتك ايتك
 هذه الشرح المباركه ان شاء الله تعالى وبارك في وقت الصبح
 في الصبح

Ek 2: Osman Ergin Yazmaları'ndaki nüshanın son varakları.

٤١٧ ط ٢١
٢١ - ٢١

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلوات والسلام
علي علي خلقه ومجا لهم اجمعين وعلي قاطبة انبيائه المعظمين
وعبادته الموحدين اما بعد فقد وقفت لهذا الكتاب والهدية اجمع
لادراع كل امواتنا وفيوضات الدارين لقاطبة امواتنا وانا العبد
الافتقر الى الله الاكبر المتعال السيد اسماعيل صادق كمال به الحج
محمد صالح وجمي ياشا رحمه الله تعالى ربنا آتانا في الدنيا
منة وفي الاخرة منة وقنا عذاب النار بحرمة
رسولك الاعظم صلى الله تعالى عليه وعلى
آله وصحبه اجمعين وسلم كما يجب
درضى والحمد لله رب
العالمين

٢١
٢١

Süleymaniye U. Müdüphanesi	
Düğümlü Baba	
Yarı	
Eski Kayıt No	317

Ek 3: Düğümlü Baba'da bulunan nüshanın ilk varığı.

والفهم والصبور الشيخ الكامل محمد بن فضل الله الفندي
 قدس الله تعالى سره السنن على خط حديد وطرز سد يد
 والتظهير على ذلك الشريد فلهذا الشارح حيث كشف
 الاقضية وجوه حقايقها وفتح مناقباتها واظهر حقائقها
 وفسر عمالاتها وبين كتابتها وحل رموزاتها وأوضح
 علومها واثاراتها في غاية التحقيق ونهاية التدقيق
 وكانه الى الحد الحقيقي والحمد لله على التوفيق نعم المولى ونعم
 الوكيل
 الرقيق
 بقية العبد المذنب الفقير الى ربه المذنب النصير عثمان
 صلاح الدين المولوي بن الشيخ السيد ناصر
 عبيد الباقي رده خادم دار المولوية في
 دار الخلافة العلمية بنفس الله
 كتابي ذو نوبه وستر عيوبه
 واوصل اليه بزه
 واحشا

تتبعنا نسخ ليل يقيم من شهر محرم سنة تسعين وخمسة وثلثمائة

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله سبحانه على انه ابرز جملة الازلييه هذا
 الشرح بالارباب اجابة دعاء صدرت عن لسان استعداء
 الاقبيات الفاضل والبيبا اكامل صاحب الادب واليد
 والسرقة فائق اتراب بوجوه والمصالح الحميدة طاهر
 رتبة الخلافة في الطريقة العلمية المشيانية المحسنة
 الانسب الشيخ السيد كمال الدين المشهور بحبر على
 زاده اسبح الله تعالى فعظماؤه ومعاليه وحجت
 بغيره القدرية اياه ولياليه في كشف الاظمية
 عن وجوه المستورات في ختام عبارات لرسالة المسماة
 بالتحفة المرسلة وهي من كتابات البررة الـ حضرة
 سيادة اهل الجمع والوجود وصاحب لواء الحمد والمقام
 المحمود عليه صلوة الله الشاهد والمشهور من انشاء
 والمشهور وهي بحجة شريفة انضوا في بيان الوجود
 قدوة اهل الكشف والمشهور صاحب الفوق الكور
 والتهنيم

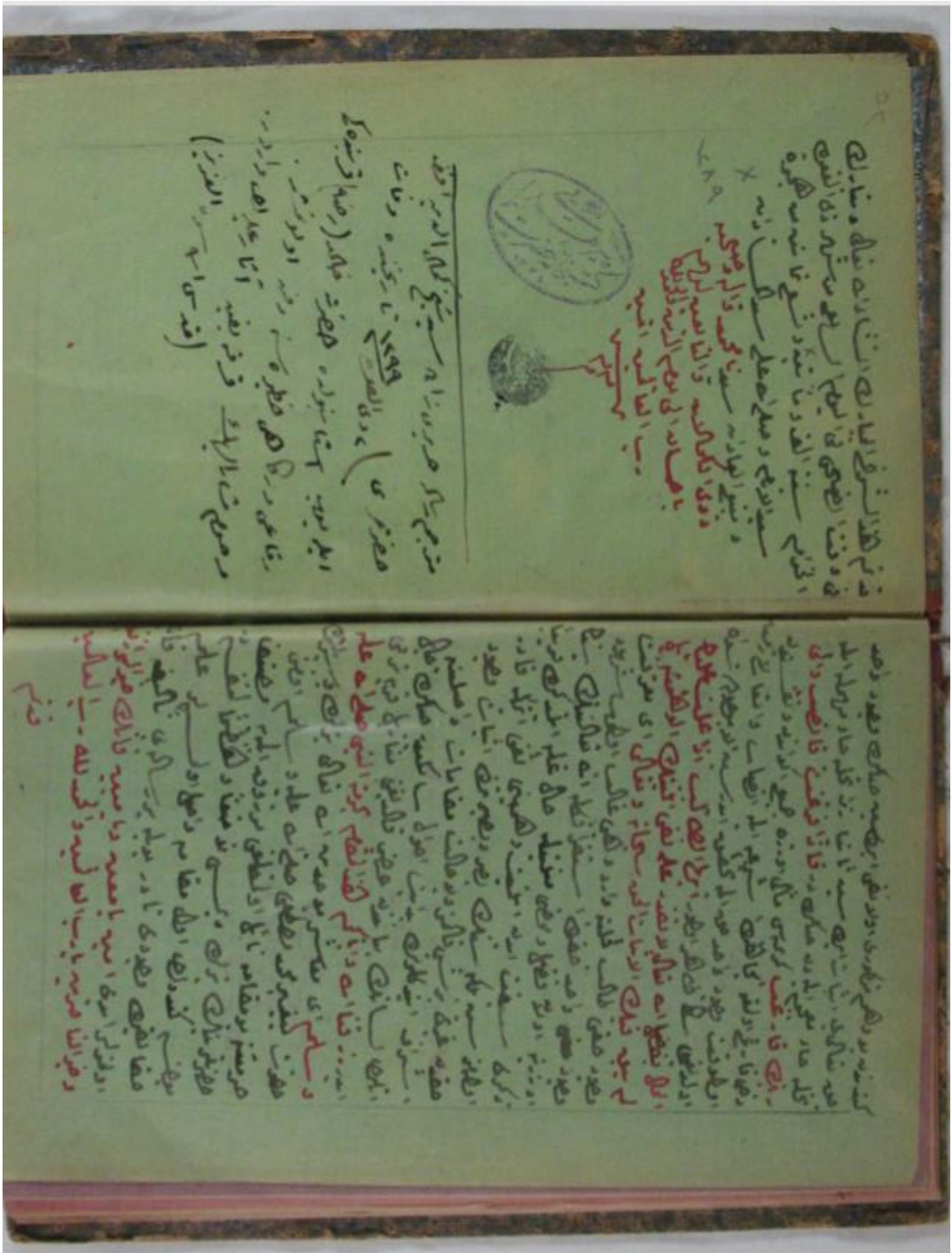
Ek 4: Dügümlü Baba'da bulunan nüshanın ilk takriz yazısı.

ومنهم مني المعارف الحكمة صاحب تحفة الرسالة واقتر
 سر الله الشيخ محمد بن فضال الله الذي افهم
 الموجود ما هو على هرفي عالم الموجود وبين فيها
 كية ال مراتب والمعلوم والمعارف مع كيفية الوصول
 ليعلموا حقيقة الموجودات ذواته المقبول **اما بعد**
 قلت بعد ما نظرت هذه تحفة رسالة الى روح نبي
 الامم الاستجلابا الفيض والكرم وحري من
 لسان حال اهدت زهرة كلالى ام حلة نزلت
 من المعلى ام ايات وددت من المعالي بل هي ورد
 خرجت من حصد ف نظمت بالهام سلك المعالي
 ولما عمق الكبر افكارهم في شرحها نزلت نقاب
 البكر عن وجهها ونسلك باذيا لهم ذوالخروج والكمال
 الوافر بجمل كم ترك الاقوال الاض و بين معا نيز الاني
 تحت الاقفاظ مكتوبه بلك الترتيبه ليكون مر الصموية
 بصكونه وكان ذلك ال ادب الا رب يظهر يقول
 في طبع كتابه مؤرخا من سهل ام الامم سهل الله
 الاصنام في العالم لله
 من المعالي
 العتبه انما ان التقادير
 اللطيف بالبرهان في الخلق
 التي هي مصطنع في
 بانها في عظمه
 يس

بسم الله الرحمن الرحيم
 ولقد حل من لسان عقق الصمت يا اسم الفرد الموجود
 وتخل فيها دارة انطق بجمل الاحد الواحد الاكليس له كوله
 ولا هو موجود واشرفت عليها انوار الصلوات
 وشعاع التسليمات على حبيب الصمد الذي هو الوتر
 الذي ليس له شكل ولا حصر ولا حدود **و على**
 اله واصحابه كشفوا سر لا وجود في الحقيقة غير واجب
 الموجود فبحان من جعل قلوب اجاباء منزهة عن
 الشرك والاعتاد وجعل صدورهم مقدسة عن
 شائبة الاثنية والاعتاد وصفتي سر الزهر من الاضفة
 غير حضرتي ولما جعلهم مرانا انانات صديقه هم
 طائفة بين الاثنية كالشمس بين نجوم السماء
 جليسهم نبي مرقس من اسماء واشقى جليسهم
 هدى ال لطف من اوجد واقنى من راهم فقد
 راس الحق هكك اناقا حبيب رب الفلق و

من

Ek 5: Dügümlübaba'da bulunan nüshanın ikinci takriz yazısı.

Ek 8: Hüdai Efendi'de bulunan nüshanın son sayfaları.

ÖZGEÇMİŞ VE İLETİŞİM BİLGİLERİ

1981 yılında Trabzon'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 2011 yılında Anadolu Üniversitesi İlahiyat Ön Lisans programından; 2015 yılında ise Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Bölümü'nde Tezli Yüksek Lisans programını kazandı. Evli ve üç çocuk annesidir.

İLETİŞİM BİLGİLERİ

Adres : Elmas ABDİKOĞLU, Barbaros Cad. Dumlupınar sok. Kardelen Apt. Kat: 2,
Daire:3 Of/TRABZON

E-mail : elmasabdikoglu@gmail.com

Telefon : 0 534 5656233